

Дніпровський національний
університет ім. Олесь Гончара

Центр соціально-політичних
досліджень

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2019 ТОМ 22 № 1

Видається з вересня 1998 року

12 разів на рік

Дніпро

Видавництво «Грані»

2019

Науково-теоретичний альманах

Том 22 № 1 2019

Засновники:
Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Центр соціально-політичних
досліджень

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства
освіти і науки України від 21.12.2015
№ 1328 журналу надано статус
фахового видання з історичних,
філософських, політичних та
соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
(протокол № 8 від 24.01.19).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Видавець:
Видавництво «Грані»
Україна, 49000, Дніпро
вул. Старокозацька, 12д, оф. 8
+38(056)794-54-63
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Передплатний індекс – 41703

Відповідальність за достовірність
фактів, цитат, власних імен,
географічних назв, підприємств,
організацій, установ та ін. інформації
несуть автори статей.

Висловлені у цих статтях думки
можуть не збігатися з точкою зору
редакційної колегії і не покладають
на неї ніяких зобов'язань.

Передруки і переклади дозволяються
лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2019

Редакція

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Іванова С.А.,
Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В.,
Шляхов О.Б.
Випусковий редактор: Лиман Д.С.
Коректор української та російської мов: ДЕРЕБЕРА А.В.
Коректор англійської мови: КОМЛЕВА Ю.В.

Редакційна колегія

Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук (Україна)
Аяган Б.Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Бачинський Я.	д. юр. н. (США)
Венгер Н.В.	д.і.н., проф. (Україна)
Висоцький О.Ю.	д.п.н., проф. (Україна)
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)
Гао Тяньмін	д. екон. н., доц. (КНР)
Городяненко В.Г.	д.і.н., проф. (Україна)
Ісетті Дж.	д. філос., МВА (Італія)
Жук С.І.	д.і.н., проф. (США)
Катаєв С.Л.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Квітка С.А.	д. держ. упр., доц. (Україна)
Кирилюк Ф.М.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф. (Україна)
Лісеєнко О.В.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобанова А.С.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобода Ю.О.	к.філос.н., доц. (США)
Нікілев О.Ф.	д.і.н., проф. (Україна)
Ніколенко В.В.	д. соціол. н., доц. (Україна)
Окороков В.Б.	д.філос.н., проф. (Україна)
Побочий І.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Пронякін В.І.	д.філос.н., проф. (Україна)
Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Світленко С.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Святець Ю.А.	д.і.н., проф. (Україна)
Сидиков Е.Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Третяк О.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Тупиця О.Л.	д.п.н., проф. (Україна)
Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Хижняк Л.М.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Хміль В.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шабанова Ю.О.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шевцов С.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шляхов О.Б.	д.і.н., проф. (Україна)
Щудло С.А.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Юрченко С.В.	д.п.н., проф. (Україна)

GRANI

Scientific and theoretical almanac

22(1) 2019

Founders:

Oles Honchar Dnipro national university,

Centre of social and political researches

Registration license

KB № 19758 – 9558 ПП issued 19.03.13

By Decree № 1328 of 21 December 2015 issued by the Ministry of Education and Science of Ukraine the status of specialized publication on historical, philosophical, political and sociological sciences was given.

Published by the decision of the Academic council of Oles Honchar Dnipro national university (protocol № 8 dated 24.01.19).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:
DOAJ

Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Publisher:

Publishing house «Grani»
12d, Starokosatska St., office 8,
Dnipro, Ukraine, 49000
+38(056)794-54-63
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua
Publishing license
ДК № 2131 dated 23.05.2005

Subscription index in Ukraine – 41703

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be bared by the authors.

The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in published articles.

Reprints and translations are allowed on the written consent with the editorial office and the author.

© «Grani» 2019

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.A.

Deputy Chief Editor: Ivanova S.A., Kolesnikov K.M., Krivoshein V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B.

Production Editor: Lyman D.S.

Corrector of Ukrainian and Russian languages: Derebera A.V.

Corrector of English language: Komleva Y.V.

Editorial board

Ivanenko V.V.

Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of historical sciences (Ukraine)

Ayahan B.H.
Bachynskiy Ya.
Wenger N.V.

Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
J. D. (USA)

Vysotsky O.Yu.
Vyatr Ezhi

Full Prof. Dr. (Ukraine)
Full Prof. Dr. (Ukraine)
Full Prof. Dr. (Poland)

Gao Tianming
Gorodyanenko V.G.

Assoc. Prof. Dr. (PRC)
Full Prof. Dr. (Ukraine)

Isetti G.

PhD., MBA, Senior Researcher (Italy)

Zhuk S.I.

Full Prof. Dr. (USA)

Kataev S.L.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Kvitka S.A.

Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)

Kyrylyuk F.M.

Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)

Kryvoshein V.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Liseyenko O.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Lobanova A.S.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Loboda Y.O.

Assoc. Prof. Phd (USA)

Okorokov V.B.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Nikilev A.F.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Nikolenko V.V.

Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)

Pobochyj I.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Pronyakin V.I.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Roberts Ken

Full Prof. Dr. (United Kingdom)

Svitlenko S.I.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Svyatets' Yu.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Sydykov E.B.

Full Prof. Dr. (Kazakhstan)

Schuurman Paul

Full Prof. Dr. (Netherlands)

Tretyak O.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Tokovenko O.S.

Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)

Tupytsya O.L.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Heinamaa Sara

Full Prof. Dr. (Finland)

Khyzhnyak L.M.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Hmil' V.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shevtsov S.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shlyakhov O.B.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shchudlo S.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Yurchenko S.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Зміст

- C. 5
Тетяна Чаговець
Формування політики радянської влади в житловому питанні в 20-х роках ХХ ст.
- C. 14
Віра Окорокова
Основні риси віртуального моделювання як домінуючого різновиду моделювання соціальної реальності доби Постмодерну
- C. 20
Катерина Настояща
Практики самопрезентації в інтернет-просторі: форми і тенденції
- C. 29
Л. Гайнутдинова, А. Скоробогатько
Ценностный кризис в современном мире: социально-философский аспект
- C. 34
Ольга Горпинич, Зарема Ібрагімова
Дослідження соціально-культурного розвитку міського простору в соціологічних вимірах сьогодення
- C. 42
Дінара Локтіонова
Тактичний урбанізм у контексті розвитку урбаністичних практик в Україні
- C. 50
Борис Братаніч, Андрій Куцій, Михайло Романенко
Міждисциплінарне розуміння предметності соціального інтелекту
- C. 57
Лада Прокопович
Соціально-філософський аналіз візуалізації культурної ідентичності в «театрі» повсякдення
- C. 68
Ольга Шаран
Національні та міжнародно-політичні механізми протидії сепаратизму у Балканських державах
- C. 78
Марта Шелемба
Регіональні політичні партії в контексті дослідження процесу націоналізації (за результатами місцевих виборів 2015 р.)
- C. 86
Лілія Верховод
Особливості інтерпретації корупції та хабарництва в науковому та суспільному дискурсі сучасної України
- C. 95
Галина Жукова
Позаакадемічна освіта як основа модернізації освіти України
- C. 102
Ivan Svyatnenko
Gender standards and expectations on sexual deviations in the gender culture of Ukraine
- C. 110
Ганна Савонова
Онтологія добра і зла та проблема свободи вибору християнином у філософських міркуваннях С. К'єркегора
- C. 117
Abbas Aliyev
State service policy: international experience

Contents

- P. 5
Tetiana Chahovets
Formation of the policy of Soviet power in the housing issue in the 20's of XX century
- P. 14
Vira Okorokova
The main features of virtual modeling as the dominant type of modeling of social reality of the Postmodern period
- P. 20
Kateryna Nastoyashia
Practices of self-presentation in the Internet space: forms and trends
- P. 29
L. Gaynutdinova, A. Skorobogat'ko
Value-Based Crisis in the Modern World. Social and Philosophical Aspect
- P. 34
Olha Horpynych, Zarema Ibrahimova
Research of socio-cultural development of urban space in the sociological dimensions of the present
- P. 42
Dinara Loktionova
Tactical urbanism in the context of urban practices development in Ukraine
- P. 50
Borys Bratanich, Andrii Kutsiy, Mykhailo Romanenko
Interdisciplinary understanding of the objectivity of social intelligence
- P. 57
Lada Prokopovych
Socio-philosophical analysis of the visualization of cultural identity in the "theater" of everyday life
- P. 68
Olha Sharan
National and international political mechanisms of suppression of separatism in the Balkan states
- P. 78
Marta Shelemba
Regional political parties in the context of the study of the process of nationalization (based on the results of the local elections in 2015)
- P. 86
Liliia Verkhovod
Specifics of the corruption and bribery interpretation in the scientific and social discourse of modern Ukraine
- P. 95
Galina Zhukova
Non-academic education is as the basis of the modernization of education in Ukraine
- P. 102
Ivan Svyatnenko
Gender standards and expectations on sexual deviations in the gender culture of Ukraine
- P. 110
Anna Savonova
The ontology of good and evil and the problem of freedom of choice christian philosophical reasoning of S. Kierkegaard
- P. 117
Abbas Aliyev
State service policy: international experience

Формування політики радянської влади в житловому питанні в 20-х роках ХХ ст.

Тетяна Чаговець, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

В даній публікації розглянуто формування політики більшовиків щодо житлового питання. Житлова політика радянської влади – свого роду унікальний експеримент у житловій галузі, що не мав аналогів у світі, який здійснювався на початку ХХ століття з виключенням приватної власності на землю та нерухомість, зі зміною системи управління житлом і діяльністю людей, формуванням трудових і побутових колективів, з розбудовою державно-відомчої форми власності на житло. Усі ці процеси відбувались в єдиному ідеологічному полі, в єдиних політичних та соціально-культурних межах. Мета статті – не лише проаналізувати теорії, які вплинули на формування політики більшовиків у житловому питанні, а й простежити втілення їх в життя радянського суспільства.

На основі нових підходів, зумовлених потребою у більш об'єктивних оцінках історичної спадщини за умов демократизації громадського життя, досліджується та переосмислюється проблема комунізації побуту населення, а також політика більшовиків щодо житлового питання. Процес зміни старого житлового господарства на антиринковий знищував домовласників і квартирновласників, ліквідував старі і створював нові типи освоєння житлового простору, протистояв приватному індивідуальному житлу. Розглянуті погляди К. Маркса, Ф. Енгельса і В. Леніна на стратегію й тактику нової антикапіталістичної житлової політики. Доведено, що житлова політика у 20-х роках ХХ ст. являла собою сукупність дискримінаційних і протекціоністських заходів, які створювали умови для формування та існування побутових колективів. Початок реальних практичних дій зі здійснення житлової політики більшовиків слід відряховувати з моменту прийняття перших декретів, які кардинально змінили характер власності на землю та нерухомість. Житлова політика радянської влади торкнулася багатьох процесів, які відбувались в суспільстві: від морально-етичних аспектів проживання у родині до створення соцістечек майбутнього суспільства. Унаслідок цього земля і житловий фонд, перестаючи бути предметом купівлі-продажу, перетворювалися на засіб державного розподілу, а в підсумку – на засіб адміністративно-політичного впливу.

Ключові слова: житлова політика; житло; будинки-комуни; міста-сади; соцістечка; радянська влада; комунізм; СРСР; капіталізм

Formation of the policy of Soviet power in the housing issue in the 20's of XX century

Tetiana Chahovets, V. N. Karazin Kharkiv National University

In this publication formation of policy of Bolsheviks of rather housing question is considered. Housing policies of the Soviet power – some kind of unique experiment in the sphere of housing which had no analogs in the world and was conducted at the beginning of the XX century with an exception of a private ownership on the earth and the real estate, with change of a control system of housing and activity of people, formation of labor and household collectives, with development of state and departmental form of ownership on housing. All these processes happened in the uniform ideological field, in uniform political and welfare borders. Article purpose – not only to analyse theories which influenced formation of policy of Bolsheviks in a housing question, but also to track the embodiment them in life of the Soviet society.

On the basis of the new approaches caused by the need for more objective estimates of historical heritage under conditions of democratization public lives the population life kommunization problem and also policy of Bolsheviks of rather housing question is investigated and reinterpreted. Process of change of old inhabited economy on anti-market destroyed house owners and apartments owners, liquidated old and created new types of development of living space, resisted to private individual housing. K. Marx, F. Engels and V. Lenin's views of strategy and tactics of new anti-capitalist housing policies are considered. It is proved that housing policies in the 20-th years of the 20th century represented set of discriminatory and protectionist measures which created conditions for formation and existence of household collectives. The beginning of real practical actions for implementation of housing policies of Bolsheviks needs to be counted from the moment of adoption of the first decrees which cardinally changed the nature of a land ownership and the real estate. Housing policies of the Soviet power affected many processes which happened in society: from moral

and ethical aspects of life in family before creation of «sotsgorodok» of future society. Thereof the earth and a housing stock, stopping being a purchase sale subject, turned into means of the state distribution, and as a result – into means of administrative and political influence.

Keywords: *housing policies; housing; houses communes; the cities are gardens; «sotsgorodki»; the Soviet power; communism; the USSR; capitalism*

Формирование политики советской власти в жилищном вопросе в 20-х годах XX в.

Татьяна Чаговец, Харьковський національний університет ім. В.Н. Каразіна

В данной публикации рассмотрено формирование политики большевиков относительно жилищного вопроса. Жилищная политика советской власти – своего рода уникальный эксперимент в сфере жилья, который не имел аналогов в мире и осуществлялся в начале XX века с исключением частной собственности на землю и недвижимость, с изменением системы управления жильем и деятельностью людей, формированием трудовых и бытовых коллективов, с развитием государственно-ведомственной формы собственности на жилье. Все эти процессы происходили в едином идеологическом поле, в единых политических и социально-культурных границах. Цель статьи – не только проанализировать теории, которые повлияли на формирование политики большевиков в жилищном вопросе, но и проследить воплощение их в жизнь советского общества.

На основе новых подходов, обусловленных потребностью в более объективных оценках исторического наследия при условиях демократизации общественной жизни, исследуется и переосмысливается проблема коммунизации быта населения, а также политика большевиков относительно жилищного вопроса. Процесс изменения старого жилого хозяйства на антирыночный уничтожал домовладельцев и квартирособственников, ликвидировал старые и создавал новые типы освоения жилого пространства, противостоял частному индивидуальному жилью. Рассмотрены взгляды К. Маркса, Ф. Энгельса и В. Ленина на стратегию и тактику новой антикапиталистической жилищной политики. Доказано, что жилищная политика в 20-х годах XX в. представляла собой совокупность дискриминационных и протекционистских мер, которые создавали условия для формирования и существования бытовых коллективов. Начало реальных практических действий по осуществлению жилищной политики большевиков нужно отсчитывать с момента принятия первых декретов, которые кардинально изменили характер собственности на землю и недвижимость. Жилищная политика советской власти затронула многие процессы, которые происходили в обществе: от морально-этических аспектов жизни в семье до создания соцгородков будущего общества. Вследствие этого земля и жилищный фонд, переставая быть предметом покупки-продажи, превращались в средство государственного распределения, а в итоге – в средство административно-политического влияния.

Ключевые слова: *жилищная политика; жилье; дома-коммуны; города-сады; соцгородки; советская власть; коммунизм; СССР; капитализм*

Актуальность темы.

Дослідження особливостей формування політики радянської влади у житловому питанні в 20-х роках XX ст. представляє собою вельми актуальне питання для наукового дослідження. Попри те, що вказана наукова проблема досить повно висвітлювалася у фаховій літературі радянського періоду, наразі постала необхідність її додаткового вивчення саме із позицій сьогодення, популярної на Заході й в Україні соціальної історії тощо.

Зв'язок публікації з науковими дисциплінами.

Вивчення формування політики радянської влади в житловому питанні у перші десятиліт-

тя існування СРСР перебуває на перехресті багатьох наук, зокрема історії, урбаністики, соціальної психології тощо.

Мета даної статті полягає у висвітленні сукупності передумов, проявів і наслідків формування політики радянської влади у житловому питанні в 20-х роках XX ст.

Новизна цієї публікації полягає у намаганні висвітлення історичних причинно-наслідкових зв'язків формування й динаміки розвитку політики керівництва Радянського Союзу в житловому питанні у 1920-х роках як сукупності інноваційних (на той час) і значною мірою волюнтаристських заходів, спрямованих на формування нової соціальної психоло-

гії населення СРСР як творців комуністичного майбутнього.

Аналіз публікацій з досліджуваної проблематики.

Величезний пласт фактичного матеріалу, що належить до житлової політики, розглядався раніше з різних дослідницьких і професійних точок зору: під кутом політичної та соціальної історії, культурології, побуту, архітектури тощо.

З огляду на специфіку досліджень, пов'язаних із цією темою, вона висвітлювалася по-різному в радянській та пострадянській періоди. На початку ХХ століття випускалася література, яка піднімала складний комплекс питань: політичних, юридичних, економічних щодо житлового питання. У даній літературі знаходили відображення аспекти навчального етапу будівництва нової радянської моделі суспільного устрою, в якому житло займало важливе місце. Від повного усупільнення побуту [1, 9] до нових ідей побудування соціалістичного житла [4, 6, 8, 20] і морально-етичних проблем: ролі сім'ї, питання побуту молоді, звільнення жінок від хатньої праці [1, 6, 8, 9]. Жахливі умови життя в промислових містах спонукали шукати альтернативу, так на початку ХХ століття зароджується ідея міст-садів [2, 6], а також з'являється комунальна література, яка дбала про санірні норми житла [7, 30]. Всі ці тенденції тією чи іншою були втілені в життя радянською владою.

В сучасній історіографії виникають нові тенденції щодо вивчення цього питання. Державна житлова політика розкривається з боку, який раніше не був предметом спеціального вивчення: використання владою житла як засобу примусу до необхідного типу трудової поведінки і способу повсякденного життя [5, 10, 21]. У працях з історії повсякденності ідеться не лише про опис життя, а й про розкриття його структури і смислів, проводиться аналіз буденності як дієвої складової історичного минулого. Сучасні автори вивчають процес формування норм повсякденної поведінки громадян у соціалістичному суспільстві, розглядаючи його, з одного боку, як природний, тобто заснований на самовиявленні людей у соціальних ситуаціях, а з іншого, – як штучний, тобто такий, що здійснюється за рахунок впливу владних та ідеологічних структур на суспільну свідомість. Автори зіставляють норми, нав'язані населенню ззовні, та аномалії, що з'являються як результат неприйняття цих норм. При цьому комунальне житло і висту-

пає як впливовий засіб формування своєрідної субкультури, що проникала в життя верств радянського населення.

Виклад основних положень статті.

Нині виповнюється сто років з того часу, як на початку ХХ століття почала здійснюватися житлова політика радянської влади. На основі нових підходів, зумовлених потребою у більш об'єктивних оцінках історичної спадщини за умов демократизації громадського життя, досліджується та переосмислюється проблема комунізації побуту населення, а також політика більшовиків щодо житлового питання.

Сьогодні вимагає задіяння нового методологічного інструментарію у дослідженні цього питання, а саме: вивчення процесу перетворення житла із закритої сфери приватного життя у соціальний інститут, процес цілеспрямованого формування владою системи примусово-заохочувальних заходів, де житло відігравало провідну роль. Досліджується також процес зміни старого житлового господарства на антиринковий. Він знищував домовласників і квартирниковласників, ліквідував старі і створював нові типи освоєння житлового простору, протистояв приватному індивідуальному житлу.

Відповідно до вказаного підходу, слід вказати, що житлова політика у 20-х роках ХХ ст. являла собою сукупність дискримінаційних і протекціоністських заходів, що створювали умови для формування та існування побутових колективів. Державна власність на житло передбачала необхідність створення єдиного державного суб'єкта господарського управління житлом. І тільки нездатність цього суб'єкта у вирішенні питань експлуатації та зведення житла призвела до появи різних форм його господарського управління – державно-відомчої, державно-кооперативної, державно-муніципальної.

Загальний настрій на зрівняння жінок у правах з чоловіками в побутовій сфері, заперечення функцій сім'ї як господарсько-економічної одиниці, заміна її на побутовий колектив – все це сприяло побудові нових архітектурних форм житла без одноосібних функцій. З цього приводу з'являлись нові взаємини всередині побутового колективу: самообслуговування, кооперація, інше ставлення до приватної власності. Усе це закріплювалося у законодавстві того часу. Звідси виникали будинки, розраховані на колектив, з більш складним набором функціональних потреб: їдальні, бібліотеки, спортзали, зали для наряд, гуртки для дітей.

Житлова політика радянської влади у 20-х роках ХХ ст. торкнулася багатьох процесів, які відбувались в суспільстві: від морально-етичних аспектів проживання у родині до створення соціумів майбутнього суспільства. Водночас усі концептуальні аспекти житлової політики нової влади були закладені теоретиками комунізму наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть.

Зокрема, багато уваги мабутьому вирішенню житлового питання приділяли К. Маркс та Ф. Енгельс. Вони обговорювали стан справ у капіталістичному суспільстві як з точки зору критики, так і щодо вирішення житлового питання після перемоги пролетаріату, зокрема усунення протиріччя між містом і селом, пов'язаного з переходом від «відокремленого» до «загального» господарства і скасування сім'ї [1, 2].

Зокрема, К. Маркс охарактеризував житлові умови капіталістичного суспільства як такі, що відрізняються великою скупченістю, високою квартирною платою, антисанітарією, щільністю заселення, недостатніми темпами будівництва житла [1, с. 671-680, 695-705].

Ф. Енгельс у роботі «До житлового питання» в 1873 р. вказував на низку положень, які згодом стали ключовими для розуміння основоположних принципів житлової політики радянської влади: «Основою буржуазного... вирішення «житлового питання» є власність працівника на його житло» [3, с. 206]. «Буржуазна і дрібнобуржуазна утопія – дати кожному робітникові у власність будиночок і прикувати його таким чином на напівфеодальних засадах до свого капіталіста» [3, с. 205]. При цьому саме відірвання робітника від власності на нерухомість і землю, що сковують його, і створює умови для повалення капіталістичного виробництва.

Заперечуючи перетворення працівників у власників житла, Ф. Енгельс пропонував вирішення житлового питання таким чином, яким воно і буде здійснено радянською владою – за допомогою експропріації його у власників і заселення в цих будинках бездомних робітників без надання прав власності на житло. «Безсумнівно лише одне, те, що вже тепер у великих містах досить житлових будівель, аби допомогти дійсно «потребі в оселях» при розумному використанні цих будівель. Це можливо здійснити, звісно, лише за допомогою поселення у цих будинках бездомних робітників, які живуть тепер у занадто заселених квартирах. І як тільки пролетаріат завоює політичну владу, подібний захід, зумовлений інтересами суспільної користі, буде

настільки ж легко виконаний, як і інші при експропріації та заняття квартир сучасною державою» [3, с. 219].

Житлове питання знаходило своє відображення і в суспільно-політичних роботах як В. І. Леніна, так і інших лідерів більшовицької партії. В. І. Ленін розглядав боротьбу за поліпшення житлових умов пролетаріату як одну зі складових революційного руху. Крім того, наголошувалося, що експлуатація робітників здійснювалася не тільки фабрикантами і заводчиками, але й домовласниками, які «... наживаються набагато більше на квартирах, комірках, кутках і нетрях, населених робітниками, ніж на багатих квартирах» [4, с. 158-159].

Аналізуючи становище робітничого класу в дореволюційній Росії, В. І. Ленін доходить висновку, що фабрична промисловість «створює нові фабричні центри і швидше штовхає їх уперед, ніж міські» [5, с. 538]. «Необхідною умовою господарського життя стає рухливість населення замість колишньої осілості й замкнутості» [5, с. 539].

Ці висновки згодом будуть покладені в основу стратегії партії щодо вибору індустріалізації країни.

В. І. Ленін вважав, що «лише велике машинне виробництво здатне перетворити колишнього хлібороба на фабричного робітника», лише воно здатне «відірвати робітників від землі» [5, с. 538].

На його переконання, тільки велике промислове виробництво здатне виступити як джерело соціально-культурних перетворень – відірвати населення від патріархального укладу традиційного сільського життя і сформувати нові форми трудової діяльності та побутового існування. «Зокрема, говорячи про перетворення фабрикою умов життя населення, необхідно зауважити, що залучення до виробництва жінок і підлітків є явище в основі своїй прогресивне» [5, с. 537].

Крім того, В. Ленін стверджував: «Справжнє визволення жінки, справжній комунізм почнеться тільки там і тоді, де й коли почнеться масова боротьба проти дрібного домашнього господарства, або, вірніше, масова перебудова його у велике соціалістичне господарство». Громадські їдальні, ясла, дитячі садки – ось зразки цих паростків комунізму [6, с. 5].

Саме на цих доктринальних засадах і почала реалізовуватися ідея створення єдиних виробничо-побутових колективів у СРСР.

Початок реальних практичних дій зі здійснення житлової політики більшовиків слід відраховувати з моменту прийняття перших декретів,

які кардинально змінили характер власності на землю та нерухомість: «Про землю» [7], «Про право трудящих і експлуатованого народу» [8], «Про соціалізацію землі» [9], «Про заборону операцій із нерухомістю» [10], «Про вселення сімей червоноармійців і безробітних робітників у квартири буржуазії і про нормування житлових приміщень» [11], «Про скасування прав приватної власності на нерухомість у містах» [12]. Ці декрети багаторазово розглядалися у різних аспектах. Але їх аналіз не торкався організаційно-управлінської політики радянської влади, тобто обходили увагою той факт, що ці декрети не просто вилучали з ринкового обігу міські землі й певні категорії житлових будівель у містах, а й призводили до того, що земля і житловий фонд, перестаючи бути предметом купівлі-продажу, перетворювалися на засіб державного розподілу, а в підсумку – на засіб адміністративно-політичного впливу.

На формування програми влади в добу «воєнного комунізму» великий вплив мала праця В. І. Леніна «Держава і революція» [13]. У цій роботі, цитуючи роботу Ф. Енгельса «Житлове питання», В. І. Ленін підкреслював той факт, що пролетарська держава «накаже зайняти квартири й експлуатувати будинки» буржуазії. «Тепер у великих містах досить житлових будинків, щоб негайно допомогти справжній потребі в житлах при розумному використанні цих будинків. Це можна здійснити, звичайно, лише експропріювавши теперішніх власників та оселивши в цих будинках безхатніх робітників або робітників, які мешкають тепер у надто перенаселених квартирах. І як тільки пролетаріат виборє політичну владу, подібний захід, диктований інтересами суспільного зиску, буде так само легко здійснений, як і інші експропріації та зайняття квартир сучасною державою» [13, с. 58].

У роботі «Чи втримають більшовики державну владу?» В. І. Ленін уже пропонує механізм експропріації кімнат у квартирах буржуазії: «Пролетарській державі слід примусово вселити вкрай нужденну родину у квартиру багаті людини. Наш загін робітничої міліції складається, скажімо, з 15 осіб: два матроси, два солдати, два свідомих робітники (із яких нехай лише один є членом нашої партії або співчуває їй), потім 1 інтелігент і 8 осіб із трудящої бідноти, неодмінно не менше 5 жінок, прислуги, чорноробів тощо. Загін приходить у квартиру багатого, оглядає її, знаходить 5 кімнат на двох чоловіків і двох жінок. – «Ви потіснитесь, громадяни, у двох кімнатах на цю зиму,

а дві кімнати приготуйте для поселення в них двох сімей із підвалу. На час, коли ми за допомогою інженерів (ви, здається, інженер?) не збудуємо хороших квартир для всіх, вам обов'язково слід потіснитися. Ваш телефон служитиме на 10 сімей. Це зекономить годин 100 роботи, біганини крамничками тощо. Потім у вашій родині двоє незайнятих напівробітників, здатних виконувати легку працю: громадянка 55 років і громадянин 14 років. Вони чергуватимуть щоденно по 3 години, спостерігаючи за правильним розподілом продуктів для 10 сімей, і вестимуть необхідні для цього записи. Громадянин-студент, який є у нашому загоні, напише зараз у двох примірниках текст цього державного наказу, а ви будьте люб'язні видати нам розписку, що зобов'язуєтеся точно виконати його» [14, с. 314-315].

В. І. Ленін наполягав на скасуванні економічної суті капіталізму – приватної власності, приватної ініціативи, ринкового механізму функціонування економіки і на перетворенні всіх фінансово-кредитних, торговельних, кооперативних та інших ринкових інститутів на обліково-реєстраційний апарат, який поліпшував та уніфікував функції робітничої держави з контролю та регламентування господарського життя [13].

Розпочався так званий «житловий переділ», який підкріплювався працями В. І. Леніна: «Власники багатих квартир повинні негайно подати у 2-х примірниках заяву про звільнення однієї з двох багатих квартир для потреб бідного населення столиці (тобто дві багаті сім'ї, які мають дві багаті квартири, зобов'язуються оселитися протягом цієї зими в одній зі своїх квартир, надаючи другу, зважаючи на гостру потребу, створену війною, у користування бідного населення)» [15, с. 380].

Окреслювалися також перші відповідальні органи, що мають наглядати за будинками: «Будинки, які систематично здаються внайми, конфіскуються у власність народу. Опалення будинків і підтримання їх у нормальному стані є обов'язком домових комітетів та інших установ (професійних спілок, Рад, відділів палива при міській думі тощо)» [16, с. 108].

В. І. Ленін там дав визначення «багаті квартири», що на довгі роки визначило стратегію здійснення житлової політики в СРСР: «... Багатою квартирою вважається також будь-яка квартира, в якій кількість кімнат дорівнює або перевищує число душ населення, що постійно живе в цій квартирі» [15, с. 380].

Коли перед радянською владою постало питання будівництва нового житла, перш за все обиралися концепції усупільнення побуту населення: будинки-комуни, міста-сади, а потім, у зв'язку з індустріалізацією країни – соцістечка. У 1920-ті роки концепція міста-саду сприймалася як знайдене вирішення майбутньої моделі міста [17].

Оскільки сутність ідеї міста-саду полягала в колективному характері власності на землю і нерухомість, у самоврядуванні мешканців, власників житла, товариство міст-садів сподівалося, що радянська влада усуне недоліки дореволюційних поселень і створить справжні міста-сади з кооперативною власністю на землю і будівлі, адже влада дуже підтримувала кооперативний рух, що йшов знизу. Але більшовики не збиралися створювати незалежні від влади структури, а всі процеси (розподілу, перерозподілу житла, будівництва) повинні були знаходитися під державним контролем, оскільки держава була власником землі і лише вона вирішувала, де будувати і що саме. Тож від міст-садів узяли лише зовнішній антураж, а не організацію та управління. Владі сподобалася ідея міста-саду, бо вона відповідала концепції знищення протилежностей між містами і селом на базі індустріалізації сільського господарства і реорганізації відносин між містом і селом шляхом побудови таких поселень, які б перебували поза міською межею. Але на практиці, «якщо звернутися до типів нових будинків, то слід визнати, що нічого схожого в них на будинки соціалістичного типу немає. Будуються звичайні будинки, кожен з опаленням, іноді пічним. А поруч із цими будинками будуються фабрики-кухні на 4000 обідів кожна. Жодних навіть найелементарніших культурних установ при цих будинках не будується» – писав Л. Ф. Герус [18, с. 27]. Таке саме відбувалося й із побудовою будинків-комун [19]. Цей проєкт не був здійснений в повній мірі. У зв'язку з індустріалізацією країни був узятий курс на побудування соцістечок поблизу великих підприємств.

Отже, політика радянської влади формувалася на виключенні приватної власності на землю та нерухомість, звідси формування державою повного та єдиного управління в галузі житлової політики. Житлово-громадянське будівництво, а також зведення об'єктів комунального та побутового обслуговування у робітничих селищах-новобудовах (соцістечках) поступово втрачало свій самостійний статут і переходило у розряд

«промислового будівництва». І з часом Вища рада народного господарства перетворилася на житлового монополіста – головного розпорядника всього нового житлового будівництва при новій промисловості.

Таким чином, формувалося повне та єдине управління в галузі житлової політики, яке на початку 1930-х років стало найбільш ефективним із точки зору загальнодержавного планування, розподілу коштів, а також персональної відповідальності та дисципліни й дозволило побудувати такі підприємства, які вивели країну в розряд великих індустріальних держав.

Висновки. Таким чином, розглянувши проблематику даного дослідження, ми прийшли до наступних висновків:

– Багато уваги майбутньому вирішенню житлового питання приділяли теоретики комуністичного будівництва К. Маркс та Ф. Енгельс. Вони обговорювали стан справ у капіталістичному суспільстві як з точки зору критики, так і щодо вирішення житлового питання після перемоги пролетаріату, зокрема усунення протиріччя між містом і селом, пов'язаного з переходом від «відокремленого» до «загального» господарства і скасування сім'ї. Лідер російських більшовиків В. Ленін розглядав боротьбу за поліпшення житлових умов пролетаріату як одну зі складових революційного руху. Зокрема, він наполягав на скасуванні економічної суті капіталізму – приватної власності, приватної ініціативи, ринкового механізму функціонування економіки.

– Житлова політика у 20-х роках ХХ ст. являла собою сукупність дискримінаційних і протекціоністських заходів, що створювали умови для формування та існування побутових колективів. Ця політика стосувалася багатьох процесів, які відбувалися у тогочасному суспільстві: від морально-етичних аспектів проживання у родині до створення соцістечок майбутнього суспільства. Початок реальних практичних дій зі здійснення житлової політики більшовиків слід відраховувати з моменту прийняття перших декретів, які кардинально змінили характер власності на землю та нерухомість.

– Коли перед радянською владою постало питання будівництва нового житла, перш за все обиралися концепції усупільнення побуту населення: будинки-комуни, міста-сади, а потім, у зв'язку з індустріалізацією країни – соцістечка. Зрештою земля і житловий фонд, перестаючи бути предметом купівлі-продажу, перетворюва-

лися на засіб державного розподілу, а в підсумку – на засіб адміністративно-політичного впливу. Загалом із позицій сьогодення у повній мірі очевидно, що більшість компонентів із соціального експериментаторства періоду 20-х років ХХ століття було ідеалістичною утопією.

Тема даної наукової статті, безсумнівно, має широкі перспективи для подальших досліджень. Зокрема, продуктивним могло б стати висвітлення у майбутньому таких питань:

– регіональні відмінності житлової політики у різних союзних республіках СРСР в 20-х роках ХХ століття;

– погляди керівників Радянського Союзу на житлове питання в країні та перспективи поліпшення ситуації у цій сфері;

– плани комуністичної влади на зміни у житловій політиці у 1940-х роках, реалізація яких була перервана Другою світовою війною.

Реалізацію цих перспектив подальших досліджень можна проводити, вивчаючи окремо державний, кооперативний та приватний сектори господарського управління житлом, а також процес цілеспрямованого формування владою системи примусово-заохочувальних заходів, в яких житло грало провідну роль.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бернштейн Л. На новом этапе : Перестройка быта в период социализма и задачи комсомольских орг-ций / Л. Бернштейн. – М.: Огиз-Мол. гвардия, 1931 (13-я тип. Огиза). – 126 с.
2. Блох О. Міста-сади. Соціально-політичні нариси / О. Блох. – Київ: Дніпросоюз, 1920. – 40 с.
3. Герус Л. Ф. Социалистическая реконструкция городов / Л. Ф. Герус. – М.: Совет. закон, 1931. – 32 с.
4. Диканский М. Р. Жилищный вопрос. 3-е изд., доп. и перераб / М. Р. Диканский. – Харьков: Т-во потреб. обществ юга России, 1919. – 258 с.
5. Калініченко В. В. Населення. Життя та побут харків'ян / В. В. Калініченко // Історія міста Харкова ХХ століття. Харків, 2004. – С. 235–244.
6. Кожаный П. М. Рабочее жилище и быт / П. Кожаный. – М.: ВЦСПС, 1924. – 80 с.
7. Козеренко Н. Коммунальное и жилищное хозяйство в Советском Союзе / Н. Козеренко, Л. Герус. – М.: Власть Советов, 1931. – 86 с.
8. Крупская Н. Города будущего / Н. Крупская // Комсомольская правда. – 1929. – № 289. – 15 дек.
9. Ларин Ю. Жилище и быт (Жилищный вопрос в реконструктивный период) / Ю. Ларин. – М.: Власть Советов, 1931. – 128 с.
10. Лебина Н. Б. Повседневная жизнь советского города: нормы и аномалии: 1920–1930 годы / Н. Б. Лебина. – Санкт-Петербург : Журн. «Нева»: Летний Сад, 1999. – 316 с.
11. Ленин В. И. Великий почин / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. 5-е изд. – М., 1981. – Т. 39. – С. 1-29.
12. Ленин В. И. Государство и революция / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – 5-е изд. – М., 1974. – Т. 33. – С. 3-120.
13. Ленин В. И. Дополнение к проекту декрета о реквизиции теплых вещей для солдат на фронте / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – 5-е изд. – М., 1983. – Т. 54. – С. 380-381.
14. Ленин В. И. Проект речи по аграрному вопросу во второй Государственной думе / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. 5-е изд. – М., 1979. – Т. 15. – С. 158-159.
15. Ленин В. И. Развитие капитализма в России / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. 5-е изд. – М., 1979. Т. 3. – С. 537-539.
16. Ленин В. И. Тезисы закона о конфискации домов с сдаваемыми в наем квартирами / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – 5-е изд. – М., 1981. – Т. 35. – С. 108.
17. Ленин В. И. Удержат ли большевики государственную власть? / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – 5-е изд. – М., 1981. – Т. 34. С. 314-315, 278-339.
18. Маркс К. Капитал // Маркс К., Энгельс Ф. // Сочинения. 2-е изд. – М., 1960. – Т. 23. – С. 671-680, 695-705.
19. Маркс К. Немецкая идеология // Маркс К., Энгельс Ф. // Сочинения. 2-е изд. – М., 1955. – Т. 3. – С. 7-544.
20. Мірер В. Про тип і форму соціалістичного приміщення / В. Мірер // Житлова кооперація України. – 1930. – № 2. – С. 22-30.
21. Нариси повсякденного життя радянської України в добу НЕПу (1921–1928 рр.) / відп. ред. С. В. Кульчицький: в 2-х ч. – Київ: Вид-во ін-ту іст. України НАН України, 2009. – Ч. 1. – 424 с.
22. О запрещении сделок с недвижимостью // СУ рабоче-крестьянского правительства, 1919. – № 21. – Ст. 227.
23. О земле: Декрет II Всероссийского Съезда Советов рабочих и солдатских крестьянских депутатов от 26 окт. 1917 г. // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. – М., 1967. – Т. 1. – С. 15.
24. О правах трудящегося и эксплуатируемого народа : Декларация прав трудящихся и эксплуатируемого народа, принята III Всероссийским съездом Советов 12 янв. 1918 г. // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. – М., 1967. – Т. 1. – С. 29-31.

25. О социализации земли: Декрет Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов, 27 янв. 1918 г. // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. – М., 1967. – Т. 1. – С. 33-35.
26. Об отмене права частной собственности на недвижимость в городах : Декрет Всероссийского Центрального исполнительного комитета советов рабочих, солдатских, крестьянских и казачьих депутатов 1918 г. // СУ рабоче-крестьянского правительства. – М., 1918. – 31 авг. (№ 62.). – Отд. 1. – Ст. 674.
27. Проект декрета о вселении семей красноармейцев и безработных рабочих в квартиры буржуазии и о нормировке жилых помещений // Известия. – 1918. – № 38 (302). – 2 марта (17 февр.).
28. Чаговец Т. В. Дома-коммуны – феномен 20–30-х годов XX века (на примере столичного Харькова) / Т. В. Чаговец // Современная научная мысль. – 2018. – № 2. – С. 87-94.
29. Чаговец Т. В. Вплив концепції міста-саду Е.Говарда на уявлення про соціалістичне поселення в містобудуванні України у 20-х роках XX ст.// Серія «Історія та географія» / Т. В. Чаговец. – Харків: Планета Прінт, 2010. – Вип. 37. – С. 69-74.
30. Шейнис Д. И. Жилищный вопрос и пути его разрешения // Справочник коммунального работника на 1924 г. / Д. И. Шейнис. – М., 1924. – С. 186–195.
31. Энгельс Ф. К жилищному вопросу // Маркс К., Энгельс Ф. // Сочинения. –2-е изд. – М., 1961. – Т. 18. – С. 203-284.

REFERENCES

1. Bernstein, L. (1931). *Na novom jetape : Perestrojka byta v period socializma i zadachi komsomol'skih org-cij* [At the New Stage: Restructuring of Life in the Period of Socialism and the Tasks of the Komsomol Organizations]. Moscow: Moskovskii Rabochii [in Russian].
2. Blokh, O. (1920). *Mista-sady. Sotsialno-politychni narysy* [Cities-Gardens. Socio-Political Outline]. Kyiv: Dniprosoiuz [in Ukrainian].
3. Gerus, L.F. (1931). *Sotsialisticheskaya rekonstruktsiya gorodov* [Socialist reconstruction of the cities]. Moscow: Sovet. zakon [in Russian].
4. Dikansky, M.R. (1919). *Zhilishhnyj vopros* [Housing Issue]. 3rd ed. Kharkov : Partnership of Consumer Communities of the South of Russia [in Russian].
5. Kalinchenko, V.V. (2004). *Naseleennia. Zhyttia ta pobut kharkivian* [Population. Life and Daily Chores of the Dwellers of Kharkiv]. *Istoriia mista Kharkova KhKh stolittia – History of the City of Kharkov of the 20th century* (pp. 235–244). Kharkiv [in Ukrainian].
6. Kozhany, P. (1924). *Rabochee zhilishhe i byt* [Worker's Dwelling and Life]. Moscow: Publishing House of the All-Union Central Council of Trade Unions [in Russian].
7. Kozerenko, N., & Gerus, L. (1931). *Kommunal'noe i zhilishhnoe hozjajstvo v Sovetskom Sojuze* [Communal Services and Housing in the Soviet Union]. Moscow : Vlast Sovetov [in Russian].
8. Krupskaya, N. (1929). *Goroda budushhego* [Cities of the Future]. *Komsomolskaya Pravda*, 289, December 15 [in Russian].
9. Larin, Y. (1931). *Zhilishhe i byt. (Zhilishhnyj vopros v rekonstruktivnyj period)* [Dwelling and Everyday Life. (Housing Issue in the Reconstruction Period)]. Moscow: Vlast Sovetov [in Russian].
10. Leбина, N.B., & Lakhtin, N.B. (1999). *Povsednevnaia zhizn' sovetskogo goroda: normy i anomalii: 1920-1930 gody* [Daily Life of the Soviet People: Norms and Anomalies. 1920–1930]. St. Petersburg: Letniy Sad [in Russian].
11. Lenin, V.I. (1981). *Velikiy pochyn* [Great initiative]. *Polnoe sobranie sochineniy – Complete works* (Vols. 39), (pp. 1-29). Moscow [in Russian].
12. Lenin, V.I. (1974). *Gosudarstvo i revolyutsiya* [State and revolution]. *Polnoe sobranie sochineniy – Complete works* (Vols. 33), (pp. 3-120). Moscow [in Russian].
13. Lenin, V.I. (1983). *Dopolnenie k proektu dekreta o rekvizitsii teplyih veschey dlya soldat na fronte* [The addition to the draft of the decree about requisition of warm clothes for soldiers at the front]. *Polnoe sobranie sochineniy – Complete works* (Vols. 54), (pp. 380-381). Moscow [in Russian].
14. Lenin, V.I. (1979). *Proekt rechi po agrarnomu voprosu vo vtoroy Gosudarstvennoy dume* [The draft of the speech on an agrarian question in the second State Duma]. *Polnoe sobranie sochineniy – Complete works* (Vols. 15), (pp. 158-159). Moscow [in Russian].
15. Lenin, V.I. (1979). *Razvitie kapitalizma v Rossii* [Development of capitalism in Russia]. *Polnoe sobranie sochineniy – Complete works* (Vols. 3), (pp. 537-539). Moscow [in Russian].
16. Lenin, V.I. (1981). *Tezisy zakona o konfiskatsii domov s sdavaemyimi v naem kvartirami* [Theses of the law on confiscation of houses with the let apartments]. *Polnoe sobranie sochineniy – Complete works* (Vols. 35), (p. 108). Moscow [in Russian].
17. Lenin, V.I. (1981). *Uderzhat li bolsheviki gosudarstvennyu vlast?* [Whether Bolsheviks will hold the government?]. *Polnoe sobranie sochineniy – Complete works* (Vols. 34), (pp. 278-339, 314-315). Moscow [in Russian].

18. Marks, K., & Engels, F. (1960). Kapital [Capital]. *Sochineniya – Works* (Vols. 23), (pp. 671-680, 695-705). Moscow [in Russian].
19. Engels, F., & Marks, K. (1955). Nemetskaya ideologiya [German ideology]. *Sochineniya – Works* (Vols. 3), (pp. 7-544). Moscow [in Russian].
20. Mirer, V. (1930). Pro typ i formu sotsialisticheskogo prymyshchennia [On the Type and Form of Socialist Premise]. *Zhytlova Kooperatsia Ukrainy – Housing cooperation of Ukraine*, 2, 22–30 [in Ukrainian].
21. Kulchytskyi, S.V. (Eds.). (2009). *Narysy povsiakdennoho zhyttia radianskoi Ukrainy v dobu NEPu (1921–1928 rr.) [Outline on the Life of the Soviet Ukraine during the New Economic Policy (NEP) (1921–1928)]*. Kyiv : Publishing House of the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
22. O zapreschenii sdelok s nedvizhimostyu [About prohibition of real estate transactions.]. (1919). *SU raboche-krestyanskogo pravitelstva – SU of the Workers' and Peasants' government*. (21), (p. 227). Moscow [in Russian].
23. O zemle: Dekret II Vserossiyskogo S'ezda Sovetov rabochih i soldatskih krestyanskikh deputatov ot 26 okt. 1917 g. [About the earth: Decree of the II All-Russian Congress of Councils of workers and soldier's country deputies from 26 Oct. 1917.]. (1967). *Resheniya partii i pravitelstva po hozyaystvennyim voprosam – Solutions of party and government on economic questions*. (Vols. 1), (p. 15). Moscow [in Russian].
24. O pravah trudyaschegosya i ekspluatiruemogo naroda : Deklaratsiya prav trudyaschihsya i ekspluatiruemogo naroda, prinyata III Vserossiyskim s'ezdom Sovetov 12 yanv. 1918 g. [About the rights of the worker and the exploited people: The declaration of the rights of workers and the exploited people, is accepted by the III All-Russian congress of Councils 12 January. 1918.]. (1967). *Resheniya partii i pravitelstva po hozyaystvennyim voprosam – Solutions of party and government on economic questions*. (Vols. 1), (pp. 29-31). Moscow [in Russian].
25. O sotsializatsii zemli: Dekret Vserossiyskogo Tsentralnogo Iсполnitelnogo Komiteta Sovetov rabochih, soldatskih i krestyanskikh deputatov, 27 yanv. 1918 g. [About socialization of the earth: Decree of the All-Russian Central Executive Committee of Councils of working, soldier's and country deputies, 27 January. 1918.]. (1967). *Resheniya partii i pravitelstva po hozyaystvennyim voprosam – Solutions of party and government on economic questions*. (Vols. 1), (pp. 33-35). Moscow [in Russian].
26. Ob otmene prava chastnoy sobstvennosti na nedvizhimost v gorodah : Dekret Vserossiyskogo Tsentralnogo ispolnitelnogo komiteta sovetov rabochih, soldatskih, krestyanskikh i kazachih deputatov 1918 g. [About cancellation of the right of a private ownership for the real estate in the cities: Decree of the All-Russian Central Executive Committee of councils of working, soldier's, country and Cossack deputies of 1918.]. (1918). *SU raboche-krestyanskogo pravitelstva – SU of the Workers' and Peasants' government*. (62), (p. 674). Moscow [in Russian].
27. Proekt dekreta o vselenii semey krasnoarmeytsev i bezrabotnykh rabochih v kvartiry burzhuzazii i o normirovke zhilykh pomescheniy [The draft of the decree about installation of families of Red Army men and jobless workers in apartments of the bourgeoisie and about a normalization of premises.]. (1918). *Izvestiya – News*. (38 (302). Moscow [in Russian].
28. Chagovets, T.V. (2018). Doma-kommunyi – fenomen 20–30-h godov XX veka (na primere stolichnogo Harkova) [Houses communes – a phenomenon of the 20-30th years of the XX century (on the example of capital Kharkiv)]. *Sovremennaya nauchnaya mysl – Modern scientific thought*, 3, 87-94 [in Russian].
29. Chagovets, T.V. (2010). Vpliv kontseptsii mista-sadu E.Govarda na uyavleniya pro sotsialistichne poseleniya v mistobuduvanni Ukrayini u 20-h rokakh XX st. [Influence of the concept of the city - garden E. Howard on idea of the socialist settlement in town planning of Ukraine in 20-x years of the XX century]. *Istoriya ta geografiya – History and geography*, 37, 69-74 [in Ukrainian].
30. Sheinis, D.I. (1924). Zhilishhnyj vopros i puti ego razresheniya [Housing Issue and Ways to Resolve It]. *Spravochnik kommunal'nogo rabotnika na 1924 g. – Reference Book of a Communal Worker for 1924*, (pp. 186-195). Moscow [in Russian].
31. Engels, F., & Marks, K. (1961). K zhilishchnomu voprosu [To a housing question]. *Sochineniya – Works* (Vols. 18), (pp. 203-284). Moscow [in Russian].

Тетяна Чаговець

Здобувач

Харківський національний університет

ім. В.Н. Каразіна

61000, м. Харків, майдан Свободи, 4

Email: 1604102018@ukr.net

Tetiana Chahovets

Aspirant

Kharkiv National University of V.N. Karazin

4, Svobody Sq., Kharkiv, 61000, Ukraine

Цитування: Чаговець Т. В. Формування політики радянської влади в житловому питанні в 20-х роках XX ст. / Т. В. Чаговець // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22, № 1. – С. 5-13.

Citation: Chahovets, T. (2019). Formuvannia polityky radianskoi vlady v zhytlovomu pytanni v 20-kh rokakh XX st. [Formation of the policy of Soviet power in the housing issue in the 20's of XX century]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22(1), 5-13.

Стаття надійшла / Article arrived: 02.12.2018

Схвалено до друку / Accepted: 04.01.2019

Основні риси віртуального моделювання як домінуючого різновиду моделювання соціальної реальності доби Постмодерну

Віра Окорочова, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Стаття присвячена розгляду віртуального моделювання в межах гносеологічного філософського аналізу. Автор звертає увагу на пріоритетність саме цього різновиду моделювання соціальних процесів у постмодерному суспільстві як форму конструювання нової соціальної реальності, характерну для нашого часу.

Було встановлено, що за своєю основою віртуальне моделювання містить імітацію соціальної реальності за допомогою комп'ютерних технологій. Комп'ютерна імітація з багатовимірною візуалізацією дає можливість реалістично показати рух, відобразити властивості реального об'єкта. Головною особливістю віртуального моделювання при цьому є те, що створене штучне середовище не просто імітує об'єкт, а дозволяє людині прийняти в ньому участь. Віртуальні шоломи, цифрові рукавички і костюми, які забезпечують доступ до віртуальної реальності, прискорюють і роблять найбільш ефективною репрезентативну властивість віртуальної моделі.

Дістало подальшого вивчення питання про те, що технічна оснащеність віртуального моделювання розсовує рамки традиційної системи моделювання за аналогією до конкретного реального предмету імітації. Перевагою віртуального моделювання є та обставина, що віртуальна реальність дозволяє сконструювати не лише об'єкт, а й ситуацію, які не мають прототипу в реальності, як сукупність футуристичних пошуків, і в цьому випадку вони виступають прогностичним проектом, що пропонує певну модель як альтернативу майбутнього.

Відтак, було встановлено, що концептуальні засади соціокультурної трансформації сучасного соціуму (стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій, що веде до зміни у системі сприйняття / пізнання соціальної реальності через призму симулякрів, набуваючих свого специфічного значення, формування симулякрової свідомості, спрямованої на продукування цих образів симулякрів, які утворюють гіперреальність як характерну рису віртуальної реальності) дозволяють стверджувати, що віртуальне моделювання є домінуючим різновидом постмодерністського моделювання нової соціальної реальності, що цілком обґрунтовано з позиції онтологічних і гносеологічних підстав.

Ключові слова: *віртуальна модель; віртуальне моделювання; інформаційний простір; постмодернізм; соціальна реальність; темпоральність*

The main features of virtual modeling as the dominant type of modeling of social reality of the Postmodern period

Vira Okorokova, Southern Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky

The article is sanctified to consideration of virtual design within the limits of gnosiological philosophical analysis. An author pays attention to priority exactly of this variety of design of social processes in постмодерном society, as a form of constructing of new social reality, characteristic for нашого time.

It was set that in the basis a virtual design contains the imitation of social reality by means of computer technologies. A computer imitation with multidimensional visualization gives an opportunity realistically to show motion, represent properties of the real object. The main feature of virtual design here is that the created artificial environment not simply imitates an object, and allows to the man to take part in him. Virtual helmets, digital gloves and suits, that provide access to virtual reality, убістряють and do most effective репрезентативное property virtual.

A question got a further study that the technical equipped of virtual design moves apart the scopes of the traditional system of design by analogy to the concrete real article of imitation. Advantage of virtual design is a that circumstance, that virtual reality allows to construct not only an object but also situation, that does not have a prototype in realities, as totality of futurism searches, and in this case they come forward as prognosis project that offers a certain model as alternative.

Consequently, marked by us conceptual foundations of sociokul'turnoy transformation of modern sociumu (swift development informatively communicative technologies, that conduces to the change in the system of perception / cognition of social reality through the prism of simulyakriv, acquiring the specific value, forming of simulyakrnoy consciousness, directed on producing of these appearances of simulyakriv, which form hyperreality as personal touch of virtual reality) allow to assert that virtual design it is the dominant variety of postmodernistskogo design of appearance of new social reality, that fully grounded from position

of ontological and gnosiological grounds. A subsequent slope is conditioned these the research in the sphere of virtual design, that allows to find out the next personal for him touches.

An author pays attention to that circumstance, that virtual design, thus comes forward the form of cognition / of constructing of surrounding social reality. The processes of virtualization of society assist deepening of perception of the surrounding world through a prism virtual, of simulation real, what accents attention on a necessity for modern science on a virtual design.

Keywords: *virtual model; virtual modeling; informational space; postmodernism; social reality*

Основные черты виртуального моделирования как доминирующей разновидности моделирования социальной реальности периода Постмодерна

Вера Окорокова, Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского

Статья посвящена рассмотрению виртуального моделирования в пределах гносеологического философского анализа. Автор обращает внимание на приоритетность именно этой разновидности моделирования социальных процессов в постмодерном обществе как форму конструирования новой социальной реальности, свойственную нашему времени.

Было установлено, что в своей основе виртуальное моделирование содержит имитацию социальной реальности с помощью компьютерных технологий. Компьютерная имитация с многомерной визуализацией дает возможность реалистично показать движение, отобразить свойства реального объекта. Главной особенностью виртуального моделирования при этом является то, что созданная искусственная среда не просто имитирует объект, а позволяет человеку принять в нем участие. Виртуальные шлемы, цифровые перчатки и костюмы, которые обеспечивают доступ к виртуальной реальности, убыстряют и делают наиболее эффективным репрезентативное свойство виртуальной модели.

Получил дальнейшее изучение вопрос о том, что техническая оснащенность виртуального моделирования раздвигает рамки традиционной системы моделирования по аналогии к конкретному реальному предмету имитации. Преимуществом виртуального моделирования является то обстоятельство, что виртуальная реальность позволяет сконструировать не только объект, но и ситуацию, которые не имеют прототипа в реальности, как совокупность футуристических поисков, и в этом случае они выступают в качестве прогностического проекта, который предлагает определенную модель как альтернативу будущего.

Следовательно, было установлено, что концептуальные принципы социокультурной трансформации современного социума позволяют утверждать, что виртуальное моделирование является доминирующей разновидностью постмодернистского моделирования новой социальной реальности, что полностью обоснованно с позиции онтологических и гносеологических оснований.

Ключевые слова: *виртуальная модель; виртуальное моделирование; информационное пространство; постмодернизм; социальная реальность*

Постановка проблеми.

Поширення інформаційних технологій сприяло розширенню можливостей у конструюванні соціального середовища, створенню моделі як образу нової соціальної реальності. Тим паче, постмодернізаційна парадигма, яка відкинула модерністські концепти пізнання соціальної реальності, підняла на поверхню історіософського поля досліджень проблему можливості створення моделі нового соціального ладу, його втілення в дійсність. Дана обставина багато в чому і пояснює те, чому віртуальна реальність стала моделлю образу нової соціальної реальності, що і обумовило виникнення саме віртуального моделювання в межах сучасної гносеології.

Аналіз досліджень і публікацій.

Проблема віртуального моделювання в сучасній філософії є особливо актуальною, чому служить

фактор її малої вивченості. Проблема тут прихована в тому, що моделювання має тісний зв'язок із точними науками, тому дослідження даної тематики вимагає певної теоретичної проєкції в галузі філософського бачення. Серед вчених (насамперед в області гуманітарних наук), які займаються дослідженням саме віртуального моделювання, слід зазначити В. Я. Цветкова [8]. При цьому не можна не відмітити значимість гносеологічного аналізу моделювання в постмодерному соціумі в працях Л. О. Астаніної [1], Ю. О. Власюк [2], Л. О. Гініс [3], В. В. Добрової [4], М. М. Шигун [10]. Зокрема, Л. О. Астаніна звертає увагу на доцільність використання комп'ютерних технологій у моделюванні соціальних процесів, що має значно більше переваг від моделювання в соціальній дійсності. В свою чергу В. Я. Цветков розглядає віртуальну реальність як нову форму подання і моделювання реальності, на

основі якої можна отримати нове просторове знання [8, с. 35]. На думку вченого, віртуальна реальність – модельне багатовимірне (3D) навколишнє середовище, яке утворюється комп'ютерними засобами та реалістично реагує на взаємодію з користувачами. Головна відмінна риса VR-моделі – це створювана для користувача ілюзія його присутності в змодельованому комп'ютером середовищі, що називають дистанційною присутністю.

Мета статті.

З огляду на вищезазначені моменти актуальності, стану дослідженості проблеми в сучасній філософській науці метою статті є експлікація віртуального моделювання в умовах панування інформаційних технологій доби Постмодерну, визначення рис віртуальної моделі.

Виклад основного матеріалу.

Поява інформаційних моделей великої інформаційної ємності зумовила визнання спочатку практикою, а потім і теорією статусу віртуальності як рівноправної онтології. Ефект пізнавальної діяльності у віртуальному моделюванні полягає в тому, що створюються віртуальні моделі і віртуальні інформаційні ситуації, схематизуються різні реальні ситуації буття людини і оточуючої її дійсності. Віртуальні моделі не володіють часом навіть статусом суті, стають будівельниками нових просторових форм на основі реальних просторових відносин. Компонентами віртуальних моделей у технічному плані, на думку В. Я. Цветкова, являються:

- інформаційні моделі великої інформаційної ємності;
- тривимірні просторові моделі;
- інтенсифіковані потоки мультимедіа;
- нові, призначені для користувача, інтерфейси [8, с. 36].

Віртуальні моделі є частиною інформаційного функціонального простору та інформаційного поля. Вони є новою формою пізнання. Віртуальні моделі взаємодіють з когнітивною областю людини на рівні з реальністю. В аспекті пізнання навколишнього світу вони більш яскраво, ніж реальність, впливають на психіку людини і створюють можливість більш поглибленого і детального вивчення світу, що реальність зробити не дозволяє. Більш висока пізнавальна здатність віртуального моделювання обумовлена можливістю селекції і мультимасштабності віртуальних моделей. Селекція пов'язана з редукцією – спрощенням ситуації з виключенням другорядних деталей. Мовою комунікацій можна констатувати, що віртуальність істотно підвищує відношення «корисний сигнал / шум». Це підвищує якість пізнання [8, с. 36].

На окрему увагу заслуговує ідея В. Я. Цветкова, згідно з якою в процесі створення віртуальних моде-

лей і при віртуальному моделюванні обов'язковим є когнітивний фактор. Вчений пояснює дане судження таким чином: «Людина має обмеження по можливості сприйняття реального образу і віртуальної моделі. Ці обмеження задають когнітивний і обмежувальний фільтри. Когнітивний фільтр задається когнітивними характеристиками суб'єкта» [8, с. 38].

Когнітивний фільтр забезпечує пізнаваність віртуальної моделі. Він задає когнітивні характеристики віртуальної моделі: видимість (visibility – vis), сприйняття (perceptibility – per), інтерпретованість (interpretability – interp). Ці характеристики є системними і обов'язковими для віртуальної моделі як складної системи. Когнітивний фільтр є якісним. Тільки та інформація, яка проходить через когнітивні фільтри, служить основою віртуального моделювання.

Необхідно відзначити, що когнітивний фактор в моделюванні є важливим питанням, оскільки має міждисциплінарний характер. Так, Ю. М. Плотинський, вивчаючи моделювання соціальних процесів, також звертає увагу на фундаментальну значимість когнітивного підходу, розглядаючи когнітивну модель як необхідний етап у моделюванні соціальної реальності [5]. Вчений пропонує класифікацію, в основі якої лежить вид мови, на якому вона формулюється:

- змістовна модель (формулюється на природній мові);
- формальна модель (втілюється за допомогою одного або декількох формальних мов (наприклад, мов математичних теорій або мов програмування) [7, с. 89].

Ю. М. Плотинський пояснює вказану думку наступним чином. Будь-яка модель є в кінцевому рахунку моделлю об'єкта, фрагмента реальності (верхній рівень на вказаній схемі). Спостерігаючи за об'єктом, індивід формує в голові якийсь уявний образ об'єкта, який будемо називати когнітивною моделлю. В даному випадку в когнітології використовують також термін «ментальна» модель, розуміючи під когнітивною моделлю модель взаємодії з об'єктом. Іноді термін ментальна модель стосується тільки індивіда, а термін когнітивна модель використовується при описі інших видів когнітивних систем.

Формуючи когнітивну модель об'єкта, індивід, як правило, прагне відповісти на певні конкретні питання, тому від нескінченно складної реальності відсікається все непотрібне з метою отримання більш компактного і лаконічного опису об'єкта. Когнітивна модель об'єкта формується на основі «картини світу» індивіда – особливостей його сприйняття, установок, цінностей, інтересів.

Відтак, стає зрозумілим, що когнітивний фак-

тор у моделюванні є основоположним, оскільки розкриває процес відображення соціальної дійсності в свідомості людини і, як результат, репрезентації образу нової соціальної реальності в якості якоїсь моделі, наприклад, віртуальної. Формою подання віртуальної моделі природно є візуальна. У технологіях навчання і практичних додатках візуальне уявлення віртуальних моделей виконує наступні функції: індикаційні, знакові, інформаційні, позиційні, топологічні, конфігураційні і комунікаційні. Ці функції відіграють важливу роль в процесах застосування віртуального моделювання.

Індикаційна функція віртуальних моделей полягає в дихотомічній вказівці властивості або явища і відповідає на прості запитання: «Є чи ні?», «Норма – відхилення від норми», «Досить – мало» та інші.

Знакова функція віртуальних моделей полягає у вказівці значення того, що за об'єкт відображається в даній візуальній моделі. Знакова функція є відображенням «герменевтичного» принципу. Що стосується аналізу або навчання, даний принцип спрямований на те, щоб дослідник розумів сенс досліджуваної візуальної моделі. Знакова функція відповідає на якісні питання: «Що за об'єкт або процес позначається цим знаком? До якого класу віднести даний об'єкт або процес?» Знакова функція реалізується на основі спеціальної мови і набору інформаційних одиниць, що відображають ситуацію.

Інформаційна функція віртуальних моделей відповідає на питання, яку інформацію містить дана віртуальна модель. Вона вирішує завдання розпізнавання образів і виявлення змістовності візуальної моделі.

Позиційна функція віртуальних моделей полягає у вказівці місця віртуального або реального простору, в якому проходить віртуальне моделювання.

Топологічна функція віртуальних моделей полягає у вказівці топологічних відносин, в яких знаходиться віртуальний об'єкт по відношенню до інших віртуальних об'єктів. Вона відповідає на питання: «Що перетинає і з чим з'єднується даний віртуальний об'єкт? З якими віртуальними об'єктами він пов'язаний або не пов'язаний?».

Конфігураційна функція віртуальних моделей полягає у вказівці форми просторового віртуального об'єкта і його просторових характеристик: довжина, площа, об'єм.

Комунікаційна функція віртуальних моделей полягає в передачі інформації користувачеві про стан віртуальної інформаційної ситуації [7, с. 39].

На наш погляд, варто додати окремо і проєктивну функцію віртуальної моделі як одну з основних. У цьому випадку особливо примітною виступає ідея О. Е. Чеботарьової, яка пропонує розглядати віртуальну реальність як проєктивну модель [9].

Вчена виділяє два типи моделювання. Перший тип моделювання майбутнього передбачає онтологічний проєкт (наприклад, рай або глобалістичне співтовариство). Цей проєкт характеризується утвердженням нової онтологічної сутності людини; при цьому навколишня дійсність, яка не відповідає новій онтології / філософській антропології, або не розглядається в контексті взаємозв'язку з новою реальністю, або виникає необхідність зняти протиріччя, що присутні в дійсності і заважають реалізації нової онтологічної парадигми. Другий тип моделювання майбутнього передбачає епістемологічний проєкт (проєктивна модель), який дозволяє постулювати майбутнє, виходячи з епістемологічних (ап'іорно незаданих) параметрів. Віртуальна реальність постулюється вченою саме в якості другого типу моделювання проєкту мережевого суспільства, інформаційного (або «інформаційного»), заснованого на електронних комунікаціях і утвореному ними середовищі.

Віртуальне моделювання, на відміну від інших видів моделювання, не вимагає чіткої прив'язаності до часу, його швидкоплинності. Це інша область випробування моделі, де можна уповільнити або пришвидшити час, у випадку невдалого експерименту повернутися до вихідної позиції моделі. Віртуальна модель характеризується «ризоматичним» часом (кореневище яке одночасно росте у вертикальний паросток (майбутнє) і горизонтально під землю, розростаючись в ширину (минуле), згідно з яким можна переміщувати модель незалежно від теперішнього часу в майбутнє або в минуле. Лінійність часу тут не працює, розгалуження часових модусів є матеріалом для створення моделі. Людина як безпосередній учасник цього процесу може створювати ситуації, які не мають подібності в реальності, а отже, які вимагають іншого часового виміру.

Особливістю віртуального моделювання образу нової соціальної реальності в плані темпоральності є те, що теперішній час можна аналізувати з позиції майбутнього (особливо якщо це стосується моделювання майбутніх катастроф, криз економічного або політичного характеру), що дає змогу внести корективи у реальне життя людини задля запобігання подібних подій у майбутньому. Перебуваючи в теперішньому часі, людина може стати учасником штучно створених у віртуальному просторі подій, які не мають якогось впливу на її теперішній світ. Це дає змогу віднайти шлях подальшої трансформації та модернізації суспільства у напрямку, на який вказують показники, отримані від експерименту з моделлю. Причому, якщо для моделювання в соціальній реальності така прогностичність має іноді абстрактний характер і, як наслідок, потребує використання абстрактної моделі,

ідеалізації подій, то запрограмована віртуальна модель дає змогу візуально її опробувати в іншому вимірі, що імітує реальне середовище.

Віртуальна модель має й іншу функціональну значущість – компенсацію соціальної реальності її новим образом. І це цілком зрозуміло, адже соціальна реальність, яка схильна до постійних змін і будь-яких трансформаційних процесів, тисне на людину, вимагаючи від неї відповідності тим законам і нормам, які висувуються в системі. Тому віртуальне моделювання за допомогою комп'ютерної техніки дає змогу людині вийти хоча б тимчасово з цих лещат, відчутти фантастичний світ, в якому вона може реалізувати себе так, як не може з певних причин в реальності.

Інтернет стає новим міфом – міфом про возз'єднання людства, про подолання часу, простору і тілесності, про знищення географічних, расових, гендерних обмежень. Якщо уявити, що саме інтернет здатний забезпечити гармонійне існування соціуму в цілому і кожного окремого індивіда зокрема, то він стає втіленням утопічної ідеї. По суті, кіберпростір є суб'єктивним образом у свідомості людини, поза і без якого вона існувати не може. Інтернет, як в реальному світі, так і в світі художніх творів, можна розглядати і як свого роду експериментальний майданчик, який розширює людські уявлення про тілесність і індивідуальність, на якій апробуються різні ролі і форми поведінки.

Висновки.

Проведений аналіз показав, що віртуальне моделювання є домінуючим різновидом моделювання соціальних процесів у сучасній культурі. Необмежені проєктивні властивості віртуального моделювання надають йому значну перевагу. Відмічені функції віртуальної моделі дозволяють розглядати її в якості образу нової соціальної реальності, що конструюється за допомогою комп'ютерних технологій. У свою чергу подібний розгляд неминуче чіпляє і таке питання, як проєктивність віртуальної моделі, оскільки, як вже було визначено у попередньому пункті даного дослідження, будь-яка модель є по суті певним бізнес-планом, результати якого вказують на необхідність його реалізації.

З огляду на окреслені вище риси віртуаль-

ного моделювання, необхідним є виокремлення наступних його властивостей:

1. Правдоподібна імітація – підтримує у користувача відчуття реальності того, що відбувається.

2. Суб'єктивність моделі – дослідник-розробник надає їй ті властивості, в яких вона відповідає оригіналу.

3. Інтерактивність – віртуальне моделювання може взаємодіяти з усіма іншими реальностями, в тому числі і з породжуваними як незалежні одна від одної. У людини, що знаходиться у віртуальній реальності, створюється враження, що вона бере безпосередню участь у подіях, між нею і подіями немає ніяких проміжних ланок.

4. Інформативність – модель повинна містити достатню інформацію про систему – в рамках гіпотез, прийнятих при її побудові.

5. Повнота відображення необхідних властивостей прототипу.

6. Передбачуваність.

7. Можливість зміни моделі, її трансформованість. З моделлю можна зробити те, що з її прототипом у реальності зробити не можна. В межах віртуальної моделі ця риса набуває особливої актуальності та значення, що значно розширює її сферу (наприклад, 3D-моделювання та інші).

8. Зручність її використання. Доступність (можливість залучити для експерименту необмежену кількість користувачів мережі). Створює ефект присутності – залучає до процесу як мозок, так і тіло користувача, впливаючи на максимально можливе число органів почуттів.

9. Необмеженість просторово-часового континууму. Можливо міняти / повторювати хід подій, процесів, прискорювати їх або уповільнювати. Актуальним тут є нині, тільки «тут і тепер». У віртуальній реальності свій специфічний просторово-часовий континуум, який не передбачає обов'язкової прив'язки до історичної еволюції соціуму (що в реальності значно обмежує модель).

10. Подвійна природа моделі. В процесі пізнання модель сама заміщає об'єкт, зберігаючи при цьому деякі важливі для дослідника риси, і сама стає об'єктом безпосереднього дослідження. Таким чином, модель одночасно і об'єкт дослідження, і засіб пізнання.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Астаніна Л. А. Имитационное моделирование в экономических исследованиях: современное состояние и технология применения / Л. А. Астаніна // Сборник научных трудов SWorld. – 2013. – Т. 36. – № 3. – С. 77-84.
2. Власюк Ю. О. Особливості імітаційного моделювання економічних систем / Ю. О. Власюк // Збірник наукових праць ТДАУ. – 2013. – № 4. – С. 33-35.
3. Гинис Л. А. Моделирование сложных систем: когнитивный теоретико-множественный подход / Л. А. Гинис, Л. В. Гордиенко. – Ростов-на-Дону; Таганрог: Изд-во Южного федерального университета, 2016. – 160 с.

4. Добрава В. В. Моделирование как метод познания ненаблюдаемых объектов / В. В. Добрава // Вестник Вятского государственного университета. – 2015. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru>
5. Петлин М. А. Постмодерная культура – киберкультура / М. А. Петлин // Омский научный вестник. – 2013. – № 5. – С. 121-124.
6. Окорочкова В. В. Моделювання як метод пізнання соціальної реальності в сучасній філософії / В. В. Окорочкова // Scientific Journal «Science Rise». – 2018. – № 7. – С. 50-53.
7. Плотинский Ю. М. Модели социальных процессов: Учебное пособие для высших учебных заведений / Ю. М. Плотинский. – М.: Логос, 2001. – 296 с.
8. Цветков В. Я. Виртуальное моделирование / В. Я. Цветков // European Journal of Technology and Design. – 2016. – Vol. 11. – Is. 1. – С. 35-44.
9. Чеботарева Е. Э. Математические модели в гуманитарных и естественных науках: философская проблематизация / Е. Э. Чеботарева // Мысль. – 2014. – Вып. 17. – С. 73-81.
10. Шигун М. М. Моделювання як метод наукових досліджень та інші методи пізнання дійсності / М. М. Шигун. – Режим доступа: pbo.ztu.edu.ua/article/viewFile/72688/67931

REFERENCES

1. Astanyina, L.A. (2013). Ymytatsyonnoe modelyrovanye v ekonomycheskykh yssledovaniakh: sovremennoe sostoianye u tekhnolohyia pryomeneniya [An imitation design is in economic researches: modern state and technology of application]. *Sbornyk nauchnykh trudov SWorld*, 36 (3), 77-84 [in Russian].
2. Vlasiuk, Yu.O. (2013). Osoblyvosti imitatsiinoho modeliuвання ekonomichnykh system [Features of imitation design of the economic systems]. *Zbirnyk naukovykh prats TDAU*, 4, 33-35 [in Ukrainian].
3. Hynys, L.A. (2016). *Modelyrovanye slozhnykh system: kohnyivnyi teoretyko-mnozhestvenni podkhod [Design of the difficult systems: kognitivnyy set-theoretic approach: monograph]*. Rostov-na-Donu-Tahanroh: Yzd-vo Yuzhnoho federalnoho unyversyteta [in Russian].
4. Dobrova, V.V. (2015). Modelyrovanye kak metod poznaniya nenabliudaemykh ob'ektov [Design as method of cognition of no-observed objects]. *Vestnyk Viatskoho hosudarstvennoho unyversyteta*. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru> [in Russian].
5. Petlin, M.A. (2013). Postmodernaya kul'tura – kiberkul'tura [Postmodern culture – kiberkul'tura]. *Omskiy nauchnyy vestnik*, 5, 121-124 [in Ukrainian].
6. Okorokova, V.V. (2018). Modelyuvannya yak metod piznannya social'noi real'nosti v suchasnij filosofii [Design as a method of cognition of social reality is in modern philosophy]. *Scientific Journal «Science Rise»*, 7, 50-53 [in Ukrainian].
7. Plotynskiy, Yu.M. (2001). *Modely sotsyalnykh protsessov: Uchebnoe posobyie dlia visshykh uchebnykh zavedenyi [Models of social processes: Train aid for higher educational establishments]*. Moscow: Lohos [in Russian].
8. Tsvetkov, V.Ya. (2016). Vyrtualnoe modelyrovanye [Virtual design]. *European Journal of Technology and Design*, 11 (1), 35-44 [in Russian].
9. Chebotareva, E.E. (2014). Matematicheskie modeli v gumanitarnykh i estestvennykh naukah: filosofskaya problematizatsiya [Mathematical models are in humanitarian and natural sciences: philosophical problematizatsiya]. *Mysl'*, 17, 73-81 [in Russian].
10. Shyhun, M.M. *Modeliuвання як метод наукових досліджень та інші методи пізнання дійсності [Design as method of scientific researches and other methods of cognition of reality]*. Retrieved from: pbo.ztu.edu.ua/article/viewFile/72688/67931 [in Ukrainian].

Віра Вікторівна Окорочкова

Кандидат філософських наук, доцент
Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського
65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26
Email: veraok888@ukr.net ORCID: 0000-0003-0661-4313

Vira Okorokova

Ph. D., Associate professor
Southern Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushinsky
26, Staroportofrankivska St., Odesa, 65020, Ukraine

Цитування: Окорочкова В. В. Основні риси віртуального моделювання як домінуючого різновиду моделювання соціальної реальності доби Постмодерну / В. В. Окорочкова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22, № 1. – С. 14-19.

Citation: Okorokova, V.V. (2019). Osnovni rysy virtualnoho modeliuвання yak dominuiuchoho riznovydu modeliuвання sotsialnoi realnosti doby Postmodernu [The main features of virtual simulation as the dominant kind of simulation of the social reality of the postmodern age]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22(1), 14-19.

Стаття надійшла / Article arrived: 04.12.2018

Схвалено до друку / Accepted: 08.01.2019

Практики самопрезентації в інтернет-просторі: форми і тенденції

Катерина Настояща, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Внаслідок сучасної мобільності, а також специфіки засобів спілкування за особою слідкує велика кількість людей, які формують думку про неї, спираючись головним чином на цінності матеріального плану (в деякій мірі також на виховання), що особа може демонструвати, знаючи про стеження. Індивідуалізація ж, як глобалізаційний тренд, висуває до людини вимогу – жити оригінально. Тому дії, спрямовані на формування іміджу, мають перш за все у своїй основі самопрезентацію. Сучасна людина відсторонюється від традиційних соціальних зв'язків, чому сприяють зміни можливостей соціальних комунікацій. Сучасній людині не вистачає комунікацій віч-на-віч, але вони замінюються інтернет-комунікаціями. Соцмережа перетворилася у медійне середовище, яке є інструментом для саморозвитку, вираження свого «Я», його конструювання. Хоча інструменти презентації особистості у соцмережах все ж уніфіковані і мають обмеження, вони дають можливість створювати достатньо багато індивідуальних образів, в залежності від того, чого хоче добитись користувач і наскільки багата в нього уява. Міняється ідентичність, змінюються практики самопрезентації – особа починає формувати своє «Я» на основі побаченого, позичаючи, копіюючи образи оточуючих (під час споживання нових медіа-продуктів). Віртуальна комунікація має і ряд специфічних рис. Серед них – великий вибір «інструментів», за допомогою яких можна сформувати власну ідентичність, відсутність тілесного контакту, учасники такої комунікації можуть не знати один одного. Це дає величезні можливості для презентації своєї особи перед «віртуальним оточенням», іншими користувачами того чи іншого інтернет-ресурсу. Завдячуючи фотографії, популярною практикою самопрезентації стала селфізація. Через селфі особистість формує та вдосконалює свій імідж для суспільного споживання. «Віртуальні» самопрезентаційні стратегії, які формують певні образи, можуть бути різними – в залежності від того, чому надасть перевагу користувач. У основі вищевказаних стратегій лежить формування образів, які подобаються суспільству: обізнаних у своїй справі, успішних у професії, комунікабельних, таких, що є часткою певної групи, гарних у фізичному плані.

Ключові слова: *практики самопрезентації; демонстративне споживання; віртуальна реальність; соціальні мережі; селфі*

Practices of self-presentation in the Internet space: forms and trends

Kateryna Nastoyashia, Taras Shevchenko Kyiv National University

Due to modern mobility, as well as the specifics of means of communication there is a large number of people who follow the person and form opinions about him or her, relying mainly on the value of the material plan (to some extent, also on education) that the person can demonstrate, knowing about the tracking. Individualization, as a globalization trend, puts the demand of a person - to live original. Therefore, the actions that are aimed at forming an image, are based primarily on the self-presentation. Modern person is being disconnected from traditional social ties, which is facilitated by changes in the opportunities of social communication. The modern person lacks the communication face to face, but they are replaced by Internet communications. The social network has evolved into a media environment, which is an instrument for self-development, expression, and the design of personal identity. Although the tools for presenting their personality in social networks are still unified and have limitations, they allow the person to create quite a lot of individual images, depending on what the user wants to achieve and how rich his imagination is. The identity is changed, the practice of the self-presentation is changed - a person begins to form his or her own 'I' on the basis of the seen, borrowing or copying the images of others (while consuming new media products). Virtual communication also has a number of specific features. Among them there are a large selection of «tools» which can help to form personal identity, lack of physical contact, participants of such communication may not know each other. It gives huge opportunities for presenting yourself to a «virtual environment» and other users of an internet resource. Selfization becomes the popular practice of self-presentation thanks to photographs. Through selfies the person creates and improves his image for public consumption. «Virtual» self-presentation strategies that shape certain images can be different - depending on what the user prefers. Above mentioned strategies are based on the formation of images that appeal to the public: knowledgeable in their business, successful in the profession, sociable, such that belongs to a certain group, good in the physical plane, etc.

Keywords: *self-presentation practices; demonstrative consumption; virtual reality; social networks; selfie*

Практики самопрезентации в интернет-пространстве: формы и тенденции

Екатерина Настоящая, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Вследствие современной мобильности, а также специфики средств общения за современным человеком следит большое количество людей, которые формируют мнение о нем, опираясь главным образом на ценности материального плана (в некоторой степени также на воспитание). Индивидуализация же, как глобальный тренд, выдвигает к человеку требование – жить оригинально. Поэтому действия, направленные на формирование имиджа, имеют прежде всего в своей основе самопрезентацию. Современный человек отстраняется от традиционных социальных связей, чему способствуют изменения возможностей современной коммуникации. Современному человеку не хватает коммуникаций с глазу на глаз, но они заменяются интернет-коммуникациями. Соцсеть в этом контексте превратилась в медийную среду, которая является инструментом для саморазвития, выражения своего «Я», его конструирования. Хотя инструменты презентации своей личности в соцсетях все же унифицированы и имеют ограничения, они дают возможность создавать достаточно много индивидуальных образов, в зависимости от того, чего хочет добиться пользователь и насколько богато у него воображение. Меняется идентичность, меняются практики самопрезентации – личность начинает формировать свое «Я» на основе виденного, занимая, копируя образы окружающих (при потреблении новых медиа-продуктов). Виртуальная коммуникация имеет и ряд специфических черт. Среди них – большой выбор «инструментов», с помощью которых можно сформировать собственную идентичность, отсутствие телесного контакта, участники такой коммуникации могут не знать друг друга. Это дает огромные возможности для презентации своей личности перед «виртуальным окружением», для пользователей того или иного интернет-ресурса. Благодаря фотографии популярной практикой самопрезентации стала селфизация. Через селфи личность формирует и совершенствует свой имидж для общественного потребления. «Виртуальные» стратегии самопрезентации, которые формируют определенные образы, могут быть разными – в зависимости от того, что предпочтет пользователь. В основе вышеуказанных стратегий лежит формирование образов, которые нравятся обществу: сведущих в своем деле, успешных в профессии, коммуникабельных людей, таких, которые являются частью определенной группы, в отличной физической форме.

Ключевые слова: практики самопрезентации; демонстративное потребление; виртуальная реальность; социальные сети; селфи

Постановка проблеми.

Сучасна людина приділяє своєму іміджу значно більше часу, ніж ще 100 років тому, що не в останню чергу обумовлено тим, що для цього з'явився цілий арсенал технічних засобів, а стирання кордонів між приватним і публічним зробило ці практики більш інтенсивними і надзвичайно поширеними. Так, сучасні інноваційні практики самопрезентації стають дедалі розгалуженішими і більш різноформатними. Людина ж, яка має хист до самопрезентації, зможе не просто спланувати ситуацію, а зробити це ефективно, вона обов'язково справить правильне враження на оточуючих щодо своєї особи і отримає бажану зворотну реакцію. Поява інтернет-комунікації і соціальних мереж, у яких ця комунікація триває найбільш інтенсивно, не просто трансформувала старі, традиційні практики іміджеформування, але і створила в цьому новому комунікаційному просторі нові, інноваційні практики самопрезентації. Практики, які вже своєю появою виявили здатність на соціальні відносини і ідентичність особистості.

Аналіз досліджень і публікацій.

На думку деяких вчених (зокрема, Р. Ковальські, М. Вейголда, Б. Шленкера, М. Лірі, праці яких є найбільш вагомими в цій галузі), самопрезентацію перш за все потрібно вважати практикою, що допомагає утримати самооцінку на належному рівні і підтвердити Я-образ; таким чином, під цим терміном слід розуміти процес, який чинить активний суб'єкт, причому він може робити це як підсвідомо, так і повністю усвідомлюючи свої дії – все залежить від конкретних обставин.

Інший ряд дослідників – А. Шутц, М. Ріес, Дж. Г. Мід, Ч. Кулі, І. Джонс, А. Андерсон, Дж. Тедеші, Т. Піттман, С. Лі, Б. Куїглі, І. Гоффман та ряд інших авторів описують у своїх творах, яким є феномен самопрезентації особи у психологічному плані. Первинно ж практики самопрезентації пов'язували лише зі споживанням. Зокрема, класичними в цьому контексті є праці Т. Веблена.

На сьогодні самопрезентація в форматі віртуальної комунікації розглядається переважно представниками постмодерністського напрямку,

зокрема М. Кастельсом, Ж-П Бодріаром, Р. Бартом і дотично А. Туреном, З. Бауманом, У. Бек і іншими.

Метою є аналіз нових форм і тенденцій формування практик самопрезентації в соціальних мережах.

Виклад основного матеріалу.

Наш аналіз варто почати з того, що однією з класичних практик самопрезентації є демонстративне споживання. Взагалі первинно самопрезентаційні практики пов'язували лише зі споживанням. Наприклад, за словами Т. Веблена, споживання, що виставляється на загал – це інструмент, який допомагає створювати хорошу думку про себе; намагання використовувати споживання для того, щоб інші вважали людину можливою [4, с. 122].

Та і сьогодні, у сучасних умовах, щоб справити потрібне враження і сформуванню індивідуальний образ, достатньо демонстративно використовувати послуги і товари, які вважаються престижними. Ця практика є і досі однією із найбільш дієвих. Соціальні актори, щоб досягти бажаного ефекту, умисно підкреслюють споживання певних сцен, декорацій, костюмів, які є характерними ознаками їх гри-взаємодії.

Внаслідок сучасної мобільності, а також специфіки засобів спілкування за особою слідує велика кількість людей, які формують думку про неї, опираючись головним чином на цінності матеріального плану (в деякій мірі також на виховання), що особа може демонструвати, знаючи про стеження. Наприклад, одяг Гофман вивчав одяг, який є дієвою культурною формою практик самопрезентації. Учений, надаючи перевагу драматургічній моделі, впевнений – одяг будь-якої людини обов'язково щось означає, і вибрала вона його не просто так. Кожен якимось чином себе ідентифікує, має про себе те чи інше уявлення. А образ, створений одягом, допомагає доносити оточуючим певні характеристики даного уявлення. Кожному знайоме відчуття дискомфорту під час примірки речей, які йому не подобаються, і, навпаки, зручності, коли ми міряємо «своє». Комфортні речі в дечому пересікаються зі справжньою особистістю, тим чи іншим судженням про свою особу. Та разом із цим одяг – це і сценічне вбрання соціального актора, що допомагає демонструвати власну ідентичність у суспільстві. Важлива умова вдалого комунікативного контакту – правильне визначення соціального статусу співрозмовника. Використовуючи одяг, ми повідомляємо іншим про

свою роботу, дохід, стать, вікову групу, тобто з різних боків «описуємо» статус, який займаємо в суспільстві. Він дозволяє побачити статуси, які постійно міняються. Таким чином завдяки одягу можна визначити, хто є людина, і цим розповісти іншій людині про себе, натякнути на можливість взаємодії. Інформування за допомогою одягу – це чудова можливість передбачити ситуацію.

І. Гофман у своїй праці 1955 року «Face-work» основними робить практики самопрезентації, направлені на те, щоб зберегти і підтримувати власний образ або «обличчя». Людина виправляє свою поведінку і використовує різні прийоми, щоб сподобатись іншим [5, с. 18]. Усі зусилля кидає на взаємовплив із суспільством. Тоді «особа», «обличчя» – далеко не повністю образ свого «Я». У поняття «обличчя» входить також бачення людини оточуючими (мається на увазі суб'єктивна думка людини щодо цього).

Б. Куїглі, С. Лі [11, с. 43], а також ряд інших учених виокремили дванадцять тактик (які в свою чергу поділяються на дві великі підгрупи – асертивні і захисні). На їх думку, перший тип тактики (асертивний) – це проактивні дії, завдяки яким особа формує ту чи іншу ідентичність. А другий (захисний) іде в хід при існуванні загрози уже сформованій ідентичності. Захист включає в себе:

- мінімізацію поганих наслідків небезпечних обставин;
- виконання дій, що допоможуть відродити і зберегти ідентичність.

На думку вчених, позиціонування свого «Я» і керування думкою оточуючих виконуються за допомогою аналогічних тактик. Хоча у першому випадку тактики обираються менш свідомо, а у другому, відповідно, усвідомленості більше.

За І. Гофманом, самопрезентація складається з трьох складових:

- 1) той, хто самопрезентується (усвідомлення цілей самопрезентації, адекватність самооцінки, упевненість);
- 2) той, кому самопрезентуються;
- 3) те, що самопрезентують.

Також автор виділяє декілька помилок самопрезентації особистості:

- втрата м'язового контролю над своїм тілом (кашель, чхання тощо);
- демонстрація нещирості, «перегривання»;
- неправильний розвиток усього процесу самопрезентації (неадекватність ситуації) [8, с. 34].

Р. Баумейстер, детально вивчаючи самопрезентацію і проводячи відповідні експеримен-

ти, дійшов висновку, що її стратегії-практики поділяються на два різновиди:

- самоконструюючі;
- задовольняючі [13].

Чим вони різняться? Використання першої передбачає, що людина прагне укріпити, підтримати так звану ідеальну особистість. Вона хоче більшого, ніж просто приємно вразити оточуючих – вона хоче вразити їх тим, із чого складається його ідеальна особистість, і робить для цього все можливе.

Друга стратегія – формування позитивної думки про себе, враховуючи критерії, притаманні «адресатам»; тобто особа підлаштовується під особливості «адресатів».

У дослідженнях учений порівнював, як ведуть себе люди у ситуаціях як анонімних, так і не анонімних, або в ситуаціях, у яких їм потрібно буде і далі взаємодіяти з іншою стороною експерименту, а також поведінку у ситуаціях без подальшої взаємодії. Це дозволило отримати велику кількість корисної інформації, і зробити висновок, що самопрезентація справді існує. Також вдалося визначити, якими основними характеристиками вона володіє. Наприклад, прагнення самопрезентації має значний вплив на безкорисливість поведінки у тих чи інших обставинах. Пожертви не на публіку були меншими, скромнішими, аніж ті, про які відомо іншим [18]. Ще один дослід показав наступні результати: учасники були більш інертними при необхідності повністю анонімних жертв; і, відповідно, більш оперативними й охочими до дій, якщо передбачалась подальша зустріч зі «знедоленим», тим, хто на даний момент просив про допомогу.

Разом із тим дії, направлені на презентацію своєї особи, не мають жодних соціальних параметрів, таких, як професія, статевая приналежність, кількість років, і т. д., вони притаманні абсолютно всім. Хоча свої мотиви можна зробити майже непомітними, добре завуалювати (що залежить від тих чи інших соціальних, особистих чинників). Дії, направлені на формування іміджу, якраз мають у своїй основі самопрезентацію – правда, із соціальними формами (цілком можливе і утворення певних інститутів), тобто більш складну.

Також варто зазначити, що буває складно визначити чітку межу між приналежністю атрибутів, які формують образ. Наприклад, вії, нігті, зуби, волосся можуть відноситись як до категорії «речі», так і до категорії «тіло». «Тіло» означає

все «своє», «речі» – нарощені нігті чи вії, вставні зуби і т.д. Причому «ненатуральне» може бути і прихованим, коли воно виконує всього-на-всього роль протеза, необхідного для нормальної життєдіяльності, і кричуще демонстративним: занадто виразні вії, задовгі нігті, золоті зуби тощо, коли їх власник ставить перед собою мету продемонструвати все це іншим. Тому як і раніше, в традиційних суспільствах, людина сучасності в практиках самопрезентації використовує техніки модифікації тіла, оперує речами і предметами.

Так, індивідуалізація як глобалізаційний тренд висуває до людини вимогу – жити оригінально, як зазначає У. Бек. А ділитися оригінальністю власного приватного життя можливо завдяки технічному прогресу та розвитку віртуальної комунікації [14]. «Висвітлення приватності набуває камерного характеру – в більшості випадків її демонструють вузькому колу друзів або однодумців. Часто повністю відкрита інформація приватного характеру набуває камерності просто через великі обсяги інформації, що циркулюють у віртуальному просторі, а знайти певну тему можливо шляхом цілеспрямованого пошуку. Демонстрація приватності перед іншими передбачає наявність глядачів. А щоб цим глядачам було цікаво та задля підтримання їх інтересу, подача приватного повинна мати естетичне втілення» [2, с. 56]. Так практики самопрезентації під впливом індивідуалізації і віртуалізації естетизуються.

Андрієвська пише: «Профайл у соціальній мережі це практично те ж саме, що резюме та детальна біографія. У деяких користувачів це майже погодинна та щоденна деталізація того, що вони роблять і де бувають. Сучасна людина відсторонюється від традиційних соціальних зв'язків, чому сприяють зміни можливостей соціальних комунікації [2, с. 20]. Сучасній людині не вистачає комунікацій віч-на-віч, але вони замінюються інтернет-комунікаціями. Переважна кількість користувачів контактує з рідними і близькими, яких добре знає в житті, а не з далекими незнайомцями чи мережевими соціальними групами.

М. Постер, вивчаючи віртуальний простір, вказує на формування завдяки мережі інтернет нової агори електронного формату, яка має позитивну рису – свободу слова. Та разом із тим він наголошує, що інтернет сильно змінює звичайний простір, у результаті чого структури стають менш стабільними, змінюється їх вигляд [19].

Міняється ідентичність, змінюються практики самопрезентації – особа починає формувати своє «Я» на основі баченого, позичаючи, копіюючи образи оточуючих (під час споживання нових медіа-продуктів). За словами дослідника, між глядачем ТВ-програм і людиною, що звикла черпати інформацію з інтернету, різниця полягає в наступному: остання вважає, що управляє взаємодією. Та в результаті користування теперішніми інформаційними технологіями люди частіше не ведуть корисний діалог, а просто безсистемно виказують власні переконання. Тому ця різниця – ілюзорна.

Соцмережа перетворилася у медійне середовище, яке є інструментом для саморозвитку, вираження свого «Я». Із вищесказаного напрашується наступний висновок: хоча інструменти презентації своєї особистості у соцмережах все ж уніфіковані і мають обмеження, вони дають можливість створювати достатньо багато індивідуальних образів, в залежності від того, чого хоче добитись користувач, і наскільки багата в нього уява. У всіх без виключення соцмереж є певна кількість технічних опцій, визначених їх співробітниками, і за допомогою цих опцій можна також презентувати своє «Я». Схеми формалізовані, додати свої можливості нема, але користувач все одно отримує безліч варіантів для того, щоб реалізувати власну концепцію особистості, презентувати себе.

Таким чином, за І. Р. Абітовим всі сторінки користувачів можна розділити на дві великі групи – конгруентні (віртуальна особистість відповідає реальній, представлена достовірною інформацією) і фальшиві (вказуються загальні дані, вигадана інформація, використано ненормативну лексику) [1, с. 37].

Крім того, люди формують мережевий образ за допомогою своїх фото, які вони роблять самі (селфі). Всі користувачі перетворюються у знаменитостей зі своїми прихильниками і за допомогою соцмереж створюють індивідуальне публічне «обличчя», щоб бути учасниками публічного діалогу. Велике значення при цьому мають фотознімки.

Віртуальна комунікація має ряд специфічних рис. Серед них – великий вибір «інструментів», за допомогою яких можна сформувати власну ідентичність, відсутність тілесного контакту, учасники такої комунікації можуть не знати один одного. Це дає величезні можливості для презентації своєї особи перед «віртуальним оточенням», іншими користувачами того чи іншого інтернет-ресурсу.

Всі ці ресурси різняться технічним інструментарієм, але все ж існують основні, загальні пункти, що дозволяють формувати власне віртуальне «Я», модифікувати власні практики самопрезентації. До них належать:

- Аватарка. Це картинка, яку обирають для ідентифікації.
- Нікнейм. «Назва» користувача. Може бути вигаданою, але часто людина вказує своє справжнє ім'я та прізвище.
- Приватні дані – кількість років, стать, захоплення, сімейний стан тощо.
- Музика, відеоролики, фотознімки – зроблені користувачем або знайдені в інтернеті.
- Групи, спільноти, у які входить автор сторінки.

Їх використання дає можливість максимально показати свою справжню особистість. У цьому користувачу допомагають візуальні образи, текстова інформація.

О. П. Белінська, А. Є. Жичкіна у ході вивчення взаємодії віртуальної і реальної ідентичностей визначили, що вони впливають одна на одну [7]. Якщо людині видасться непривабливою її реальна ідентичність, вона має можливість це «виправити». Засоби віртуальної мережі допоможуть сформувати бажаний образ, який може бути схожим на справжній, а може кардинально відрізнятись від нього (інша стать, інший вік, і т.д.). Асинхронність – характерна риса віртуальної взаємодії, не притаманна реальній самопрезентації, натомість вона є у числі ознак, якими віртуальна презентація свого «Я» відрізняється від реальної. Викладенню самопрезентації на загал передують попередній перегляд, перевірка, правка [22]. Формування віртуального образу дозволяє щось приховати, щось, навпаки, показати. Що саме – вирішує користувач.

Так, вивчено, як користувачі популярної мережі «Фейсбук» бачать життя інших. Як з'ясувалося, на думку багатьох, «рівень щастя» інших більш високий, ніж їх власний [15]. На сторінці викладаються, як правило, тексти, фотознімки позитивного характеру, вони ілюструють найпривабливіші ситуації чи моменти. Тобто користувачі соціальних мереж часто, так би мовити, «романтизують» своє повсякдення, виставляють життя у більш привабливому світлі. Це означає, що віртуальною самопрезентацією керувати легше, ніж презентацією своєї індивідуальності у «звичайному» житті [16].

Під час віртуальної презентації себе особистість виконує дії, як правило, у області перед-

нього плану – саме такий висновок напрошується після вивчення теоретичних досліджень явища самопрезентації І. Гоффмана [6]. Задній план складається лише з картинок, відеороликів, текстів, аудиторія для перегляду яких обмежена (друзі, деякі друзі і т.д.), а також з обміну особистими повідомленнями. За віртуальною самопрезентацією спостерігає велика кількість людей – друзі, родичі, зовсім незнайомі люди – представники різних соціальних сфер, у цьому полягає її особливість. Разом із тим представник кожної такої сфери бачить ідеальний образ по-своєму. Що мається на увазі? Приведемо для прикладу викладену на сторінці світліну підлітка з пляшкою пива. Батьки підлітка від світліни будуть, м'яко кажучи, не в захваті, а от друзі її схвалять [21]. Тобто особа відчує складнощі з визначенням характеру обставин [12], у яких їй потрібно буде презентувати свою індивідуальність.

Віртуальний простір є виставкою, що дозволяє особистостям демонструвати вироблені артефакти, які зазвичай лежать на «складах» – таке порівняння висловлює Б. Хоган [17]. «За кулісами» виставки є керівники – вони підбирають артефакти, які показуються певній групі користувачів. Що стосується соціальних мереж, тут артефакти – це фотографії, текстові пости, що розміщуються на сторінці, а керівник – власник сторінки. «Видимість» артефактів регулюється керівником віртуальної виставки за допомогою певних технічних засобів. Так, виставляється аудиторія, яка зможе проглянути пост, певна особа видаляється з друзів (або додається), видаляється сам пост або фотографія – список можна продовжувати. Словом, людині надається можливість контролю за тим, чим вона ділиться в інтернеті: показувати речі, якими вона бажає ділитися із загалом, і відмовляти ряду користувачів у праві передивлятися деякий контент.

Цілком слушним буде зауваження, що віртуальний простір все частіше заповнюється світлинами та іншими зображеннями, а текстів стає все менше. Мережі, у яких головною є саме візуальна складова, користуються величезним попитом. Так, у Інстаграмі, Ютубі, Фейсбуці, Вконтакті картинки, світліни, відеоролики є панівним контентом, який перевищує половину від всього значущого простору [10]. Зараз візуальна взаємодія – на піку «моди», в тренді, вона є складовою буденних соціальних практик, оскільки технології весь час розвиваються. Тобто візуальні практики самопрезентації користуються великою популярністю і дедалі поширюються.

При вивченні того, яке місце посідають практики візуального характеру, і яку роль вони виконують, Е. Пірсон наголошує: у часи web 2.0, щоб повноцінно керувати думкою інших щодо своєї особи, надзвичайно важливо уміти створювати, правити, а також презентувати візуальні дані [20]. Символічні дані, приховані у світлинах, постійно зашифровуються і розшифровуються тими, хто перебуває у віртуальному просторі – користувачами соціальних мереж. Дані візуального характеру є багатofункціональними. Так, вони допомагають:

- демонструвати настрій;
- інформувати інших про свої інтереси;
- приналежність до соціальної групи;
- ідентичність [20, р. 10].

Тобто, оскільки за допомогою візуального контенту можна приховано сигналізувати про певні речі, розраховуючи на те, що інші користувачі ці символи правильно прочитають, він користується великою популярністю у контролі над думкою щодо своєї особи в інтернеті. Отримана при «прочитанні» інформація стає підґрунтям для формування враження про її власника.

Дослідники визначають, що людям у соціальних мережах притаманно показувати лише свої найкращі риси, підкреслювати «плюси», красу тіла, хороше здоров'я, успішне ведення справ. Показуючи ідеальні властивості, якості, користувач прагне сформувати найпривабливіший образ. Світліни – це візуальний засіб, що дозволяє розповісти про себе. За допомогою самопрезентаційних практик візуального характеру людина реагує на світ навколо себе, вони виражають її бажання бути його невід'ємною часткою, щоб її не відштовхували і розуміли.

Кількість фотознімків, зроблених у нашому столітті, вражає. Кожну хвилину фіксується безліч найрізноманітніших ситуацій. Фотографії можуть бути не тільки естетичними, а і, так би мовити, носити практичний характер (знімки товарів у магазинах, графік автобусів тощо). Їх власник ділиться ними з іншими у рідкісних випадках, частіше вони залишаються на телефоні чи карті пам'яті і згодом стираються. Знімки ж, що потрапили на загал, діляться на два різновиди:

- художні – передають погляди, мистецькі смаки, думки користувача, зазвичай вони не мають відношення до приватного життя;
- особисті – на них зображені певні особисті ситуації, близькі і друзі.

Досліджуючи практики фотографії, французький філолог Ролан Барт відзначив, що, на

його думку, фото має більше спільного не з мистецтвом, а скоріше з театром [3]. Можливо, цим частково пояснюється інтерес до фото зі сторони сучасності. Адже багатьох більше цікавлять саме чужі життєві сцени, які є часткою приватного повсякдення, а не художня вартісність фотографій, хоча, звісно, перше цілком може поєднуватись із другим. Прагнучи схвальних коментарів, користувач намагається виставляти лише найкращі фото, найцікавіші ситуації, що можна порівняти із обкладинкою журналу, на якій всі завжди мають прекрасний вигляд. Продивившись різні сторінки, можна подумати, що життя інших більш привабливе, і у ньому є лише веселощі, цікаві подорожі, яскраві події. Якщо це не співпадає з оцінкою власного життя, користувач «в'язне» в негативних переживаннях щодо власної «сірості» і нецікавості, або також намагається створити ідеальний образ. Але краще пам'ятати, що пости у соцмережах передають далеко не все, вони є сценою, на якій їх власники виконують бажану роль, зовнішньою оболонкою, особистим, що було відібране для демонстрації на загал. Натомість справді особисте – помилки, весь інший негатив, у більшості випадків залишається не показаним.

Завдячуючи фотографії, популярною практикою самопрезентації стала селфізація. Візуальна презентація себе почала набирати обертів з початку ХХІ століття. Сьогодні більшість молодих людей споглядають тисячі образів себе, які сприймаються людьми навколо. Через селфі молодь формує та вдосконалює свій імідж для суспільного споживання. Колись люди робили просто фото на згадку, але з розвитком технологій та появою соціальних мереж це стало масовою тенденцією поведінки задля створення та підтвердження власного соціального іміджу та популярності.

Тобто, використання новітніх соціальних медіа призвело до значної зміни ролі фотознімків. Для сучасної людини це – зручний інстру-

мент спілкування. Вона не може нормально почуватись без презентації себе перед іншими, без створення власної видимості, адже це дозволяє стати елементом соціального простору взаємодій різних особистостей [9]. Використовуючи світлини, ми розповідаємо про свої уподобання, емоції, і, можливо, не тільки про себе, а і про родичів, друзів, приятелів. Світлини дозволяють користувачу створювати, змінювати «громадську думку» про свою персону.

Тоді як у якості головних самопрезентаційних практик власників сторінок у соціальних мережах, що прагнуть сформувати індивідуальний образ, виступають: представлення себе за допомогою показу компетентності, привабливості, власних досягнень, речей, які вважаються «крутими», виконання тієї чи іншої праці, стратегій, що передбачають: привласнення «території», самовизначення із групою.

Висновки.

Тобто, традиційні практики самопрезентації, притаманні кожному, використовуються також і у «віртуалі», оскільки мережа інтернет стає все більш популярною, нею користується все більша кількість людей. Завдяки віртуальному простору значно розширюються можливості для взаємодії, спілкування з інтернет-знайомими і «реальними» знайомими, родичами, друзями, тому особа повинна презентувати себе у ньому. Щоб інші його прийняли, правильно розтлумачили його «послання», користувачу важливо створити правильну, якісну презентацію своєї індивідуальності, образу. Із результатів досліджень ми бачимо, що «віртуальні» самопрезентаційні стратегії, які формують певні образи, можуть бути різними – в залежності від того, чому надасть перевагу користувач. До слова, у основі вищевказаних стратегій лежить формування образів, які подобаються суспільству: обізнаних у своїй справі, успішних у професії, комунікабельних, таких, що є часткою певної групи, гарних у фізичному плані.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Абитов И. Р. Особенности самопрезентации пользователей социальных сетей / И. Р. Абитов, И. И. Бабаева // Психологическая наука и образование. – 2014. – № 3. – С. 37-43.
2. Андрієвська Ю. Д. Приватність як соціокультурний феномен: дис. ... канд. соціол. наук. / Ю. Д. Андрієвська. – Київ, 2016. – 185 с.
3. Барт Р. Camera lucida: Комментарий к фотографии / Р. Барт. – М.: Ad Marginem, 1997. – 224 с.
4. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 108 с.
5. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман. – М.: Канон-пресс - Ц, Кучково Поле, 2000. – 303 с.
6. Жичкина А. Е. Стратегии самопрезентации в Интернет и их связь с реальной идентичностью / А. Е. Жичкина, Е. П. Белинская. – Режим доступа: <http://banderus2.narod.ru/70312.html>

7. Капустюк О. М. Самопрезентація як засіб створення позитивного іміджу особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / О. М. Капустюк. – Київ, 2007. – 252 с.
8. Орех А. Цифровое лицо и цифровое тело: новые явления в социальном контенте социальных сетей / А. Орех, О. В. Сергеева. – Режим доступа: <https://vestnik.spbu.ru/html15/s12/s12v2/14.pdf>
9. Шустер О. В. Визуальность как глобальный тренд в пространстве масс медиа / О. В. Шустер. – Режим доступа: http://www.erjournal.ru/journals_n/1375549519.pdf
10. Чигирин Т. О. Самопрезентація: визначення, види, стратегії, техніки / Т. О. Чигирин // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України. Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2012. – Т. 24, Ч. 5. – С. 245-253.
11. Aspling F. The private and the public in online presentations of the self A critical development of Goffman's dramaturgical perspective / F. Aspling. – Retrieved from: <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:431462/FULLTEXT01.pdf>
12. Baumeister R. A self-presentational view of social phenomena / R. Baumeister // Psychol. bull. – 1982. – Vol. 91. – № 1. – P. 48-69.
13. Beck U. Individualization / U. Beck, E. Beck-Gernsheim. – London: Sage, 2002. – 222 p.
14. Chou H.-T. G. They are happier and having better lives than I am: the impact of using Facebook on perceptions of others' lives / H.-T. G. Chou, N. Edge // Cyberpsychol. Behav. Soc. Netw. – 2012. – 15. – P. 117-121.
15. Diefenbach S. The Selfie Paradox: Nobody Seems to Like Them Yet Everyone Has Reasons to Take Them. An Exploration of Psychological Functions of Selfies in Self-Presentation / S. Diefenbach, L. Christoforakos. – Retrieved from: <http://journal.frontiersin.org/article/10.3389/fpsyg.2017.00007/full#h8>
16. Hogan B. The Presentation of Self in the Age of Social Media: Distinguishing Performances and Exhibitions Online / B. Hogan. – Retrieved from: http://is.muni.cz/el/1423/jaro2013/ZUR589f/um/Hogan__2010_.pdf
17. Satow K. Social approach and helping / K. Satow // J. of exp. and soc. psychol. – 1975. – Vol. 81. – P. 121-176.
18. Poster M. Information please: culture and politics in the age of digital machines / M. Poster. – North Carolina Duke University Press, 2006. – 320 p.
19. Pearson E. Making a Good (Virtual) First Impression: The Use of Visuals in Online Impression Management and Creating Identity Performances / E. Pearson. – Retrieved from: <https://hal.inria.fr/hal-01058173/document>
20. Rui J. Strategic self-presentationonline: A cross-cultural study / J. Rui, M. A. Stefanone. – Retrieved from: <http://www.buffalo.edu/content/dam/cas/communication/files/Stefanone/RuiCHB2013.pdf>
21. Zarghooni S. A Study of Self-Presentation in Light of Facebook / S. Zarghooni. – Retrieved from: https://zarghooni.files.wordpress.com/2011/09/zarghooni-2007-selfpresentation_on_facebook.pdf

REFERENCES

1. Abytov, Y.R., & Babaeva, Y.Y. (2014). Osobennosti samoprezentatsyy polzovatelei sotsyalnykh setei [Features of self-presentation of users of social networks]. *Psykholohycheskaia nauka y obrazovanye*, 3, 37-43 [in Russian].
2. Andriievskaya, Yu.D (2016). *Pryvatnist yak sotsiokulturnyi fenomen : dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata sotsiologichnykh nauk [Privatization as a socio-cultural phenomenon]*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
3. Bart, R. (1997). *Camera lucida: Kommentaryi k fotohrafyy [Camera lucida: Comment on photos]*. Moscow: Ad Marginem [in Russian].
4. Veblen, T. (1984). *Teoriya prazdnogo klassa [Theory of the idle class]*. Moscow: Progress
5. Hofman, Y. (2000). *Predstavlenye sebja druhym v povsednevnoi zhizni [Introducing yourself to others in everyday life]*. Moscow: Kanon-prass-Ts, Kuchkovo Pole [in Russian].
6. Zhychkyna, A.E., & Belynskaia, E.P. *Stratehyy samoprezentatsyy v Ynternet y ykh sviaz s realnoi ydentychnosti [Strategies for self-presentation on the Internet and their connection with real identity]*. Retrieved from: <http://banderus2.narod.ru/70312.html> [in Russian].
7. Kapustiuk, O.M. (2007). *Samoprezentatsiia yak zasibstvorenna pozytyvnoho imidzhu osobystosti [Self-presentation as a means of creating a positive image of the individual]*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
8. Orekh, A., & Serheeva, O.V. *Tsyfrovoe lytso y tsyfrovoe telo: novye yavleniya v vyzualnom kontente sotsyalnykh setei [Digital face and digital body: new phenomena in the social content of social networks]*. Retrieved from: <https://vestnik.spbu.ru/html15/s12/s12v2/14.pdf> [in Russian].
9. Shuster, O.V. *Vyzualnost kak hlobalnyi trend v prostranstve mass medya [Visuality as a global trend in the mass media space]*. Retrieved from: http://www.erjournal.ru/journals_n/1375549519.pdf [in Russian].
10. Chyhyryn, T.O. (2012). Samoprezentatsiia: vyznachennia, vydy, stratehii, tekhniki [Self-presentation: definitions, types, strategies, techniques]. *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka Natsionalnoi APN Ukrainy. Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii*, 24 (5), 245-253 [in Ukrainian].
11. Aspling, F. *The private and the public in online presentations of the self A critical development of Goffmans dramaturgical perspective*. Retrieved from: <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:431462/FULLTEXT01.pdf>.
12. Baumeister, R. (1982). A self-presentational view of social phenomena. *Psychol. Bull.*, 91 (1), 48-69.

13. Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization*. London: Sage.
14. Chou, H.-T. G., & Edge, N. (2012). They are happier and having better lives than I am: the impact of using Facebook on perceptions of others lives. *Cyberpsychol. Behav. Soc. Netw.* 15, 117-121.
15. Diefenbach, S., & Christoforakos, L. *The Selfie Paradox: Nobody Seems to Like Them Yet Everyone Has Reasons to Take Them. An Exploration of Psychological Functions of Selfies in Self-Presentation*. Retrieved from: <http://journal.frontiersin.org/article/10.3389/fpsyg.2017.00007/full#h8>
16. Hogan, V. *The Presentation of Self in the Age of Social Media: Distinguishing Performances and Exhibitions Online*. Retrieved from: http://is.muni.cz/el/1423/jaro2013/ZUR589f/um/Hogan_2010_.pdf
17. Satow, K. (1975). Social approach and helping. *J. of exp. and soc. Psychol.* 81, 121-176.
18. Poster, M. (2006). *Information please: culture and politics in the age of digital machines*. Duke University Press.
20. Pearson, E. *Making a Good (Virtual) First Impression: The Use of Visuals in Online Impression Management and Creating Identity Performances*. Retrieved from: <https://hal.inria.fr/hal-01058173/document>
21. Rui, J., & Stefanone, M.A. *Strategic self-presentationonline: A cross-cultural study*. Retrieved from: <http://www.buffalo.edu/content/dam/cas/communication/files/Stefanone/RuiCHB2013.pdf>
22. Zarghooni, S. *A Study of Self-Presentation in Light of Facebook*. Retrieved from: https://zarghooni.files.wordpress.com/2011/09/zarghooni-2007-selfpresentation_on_facebook.pdf

Катерина Василівна Настояща

Кандидат соціологічних наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
01601, Київ, вул. Володимирська, 64/13

Kateryna Nastoiashcha

PhD in Sociology

Taras Shevchenko National University of Kyiv
64/13, Volodymyrska Str., 01601, Kyiv, Ukraine

Email: kvitka2155@gmail.com

Цитування: Настояща К. В. Практики самопрезентації в інтернет-просторі: форми і тенденції / К. В. Настояща // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22, № 1. – С. 20-28.

Citation: Nastoyashia, K.V. (2019). Praktyky samoprezentatsii v internet-prostori: formy i tendentsii [Practices of self-presentation in the Internet space: forms and trends]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22(1), 20-28.

Стаття надійшла / Article arrived: 05.12.2018

Схвалено до друку / Accepted: 08.01.2019

Ценностный кризис в современном мире: социально-философский аспект

Л. Гайнутдинова, А. Скоробогатко, Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена

Value-Based Crisis in the Modern World. Social and Philosophical Aspect

L. Gaynutdinova, A. Skorobogat'ko, Herzen State Pedagogical University of Russia

Modern Society is in the deep value-based crisis. This crisis have taken place already some time ago and is linked to a process of corruption of traditional values and transition to the new forms of cooperation of the actors of social and political processes and relations between the state and the society. There are many reasons for the modern crisis. They are: planetary sized transition to the information-oriented society, that led to destruction of value-based positions; appearance of the new leaders on the political stage; escalation of the conflict between civilizations that is well seen in inadequate interpenetration of their values and cultures; understanding of the fact that values-based orientations of so called "free" market are not absolute and cannot be used for all purposes and etc. This happens because beside the material values in the society are also consider as important the values of the ideal sides of the life such as culture, religion, way of living and a lot of other things that make up an important part of civilizational basic principles of society. Why did consumptionism that was so much raised by modern liberals still not become the highest value in most societies thou it is the key element for development of the economic policy of the state? Is it possible also taking into account analyses of value-based crises to forecast the forks of the evolution of the modern world?

Keywords: *value-based crisis; modern world; civil society; technoculture; post-material values; freedom and justice*

Ціннісна криза в сучасному світі: соціально-філософський аспект

Л. Гайнутдинова, А. Скоробогатко, Російський державний педагогічний університет ім. А. І. Герцена

Сучасний світ знаходиться в глибокій ціннісній кризі, яка пов'язана з процесом розкладання традиційних цінностей і переходу до нових форм взаємодії акторів соціально-політичних процесів та відносин між державою та суспільством, що вже відбувався в минулому. Причин сьогоденної кризи досить багато: це і планетарного масштабу перехід до інформаційного суспільства, який став каталізатором зламу ціннісних координат; і поява нових лідерів на світовій політичній арені; і розвиток конфлікту цивілізацій, що проявляється в невідповідному взаємопроникненні властивих їм цінностей і культур; і розуміння того, що ціннісні орієнтації так званого «вільного» ринку не є універсальними і абсолютними і т.д. У зв'язку з обговорюваною проблемою, що стосується ролі ціннісних орієнтирів соціально-політичного розвитку, правомірно поставити питання про цілі розвитку суспільства. Адже крім виключно матеріальних благ, в суспільній свідомості значущими вважаються і чисто ідеалістичні сторони життя: культура, релігія, спосіб життя і багато іншого, що становить важливу частину цивілізаційних основ суспільства. Чому ідеологія споживання, що настільки підноситься сучасними лібералами, у багатьох суспільствах не стала найвищою цінністю, хоча і є найважливішим фактором розвитку економічної політики держави, і чи можна прогнозувати, виходячи з аналізу ціннісних криз, розвилки розвитку сучасного світу?

Ключові слова: *ціннісна криза; сучасний світ; громадянське суспільство; технокультура; постматеріальні цінності; свобода і справедливість*

Постановка проблеми

Человечество на протяжении всей своей истории многократно оказывалось в ситуации выбора вектора своего дальнейшего развития. Сегодня мы находимся именно в такой же точке бифуркации, где необходимо определять ценностную модель дальнейшего развития общества и формы бытия человека, остающиеся в фокусе социально-философского дискурса. Новые вызовы продолжают актуализировать саму философскую рефлексию и делают необходимым расширение сферы ее влияния на социально-политическую жизнь.

Анализ исследований и публикаций.

Известный футуролог Э. Ласло считает, что сегодня мы являемся свидетелями конфликта мировых цивилизаций, которые находятся в своей критической или «хаотической» фазе. Про западную цивилизацию он пишет: «Эта цивилизация не должна быть монолитной культурой, где каждый следует за одной идеей, продиктованной всем отдельной личностью

или нацией. Это должна быть скорее многокультурная цивилизация, элементы которой соединяются вместе для поддержания и развития общей системы – планетарной цивилизации человечества» [8, p.18]. По его мнению, в основе цивилизационных сдвигов лежат технологические инновации.

Усугубляет кризис ценностей вопрос о смене глобальных лидеров, который И. Валлерстайн в своем анализе мир-системы объясняет изменениями в современной капиталистической системе и невозможности многих традиционных центров силы поддерживать сложившийся порядок [12, p. 104]. В кризисном положении находится и гражданское общество, которое было ключевым механизмом формирования базовых основ либеральных государств, стержнем внутреннего и миросистемного порядка. Гражданское общество использовалось в качестве символа, интегрирующего социальную энергию граждан на формирование структур либерального государства там, где они раньше не существовали. Однако насильственное внедрение дан-

ного конструкта в недемократические политические системы привело к искажению смысла и ценности его и в странах западной демократии, где оно традиционно являлось структурно-функциональной базой всей политической системы. И. Валлерстайн подчеркивает ценность гражданского общества в соотношении с ценностью государства, как суверенной единицы. Он считает, что «гражданское общество может существовать лишь постольку, поскольку существуют государства, достаточно сильные, чтобы поддерживать то, что называют “гражданским обществом” – ведь по существу оно означает не что иное, как организацию граждан в рамках государства с целью осуществления узаконенной им деятельности и вовлечения в непрямые (то есть непартийные) политические отношения с государством» [12, с. 10].

Потерю Западом статуса мессии-миссионера подтверждает и тезис У. Галстона: «Как могло получиться, что либеральная демократия – великий американский экспортный продукт и будущее Запада, если не всего человечества, в наши дни становится конфессией, теряющей своих приверженцев?» [5]

П. Бретон и С. Пролкс [1] говорят о роли «информационного общества», которое глубоко меняет восприятие современного социума, ожидание и поведение людей, а также политический процесс и значительную часть социальной структуры. Они задаются вопросом, насколько мир новых элементов технокультуры окажется реально совместимым с унаследованными ценностями либерального общества, хотя и реформированным.

В своей знаменитой книге «Краткая история неолиберализма» Д. Харви утверждает: «Американские глобалисты навязали миру идею о том, что неолиберальные ценности и понимание свободы универсальны и первостепенны, и за эти ценности стоит сражаться и умирать... Мир может отвергнуть этот имперский жест и утвердить в качестве основы неолиберализма и неоконсервативного капитализма совершенно другие ценности, связанные с открытой демократией и социальным равенством, экономическим, политическим и культурным равноправием, общественным контролем над государственным аппаратом и усилением влияния демократических ценностей на рынок, абсолютизирующий ценности свободы. У свободы есть гораздо более радужные перспективы, чем те, которые предлагает неолиберализм. В мире возможна гораздо более разумная система управления, чем та, что складывается в условиях неолиберализма» [6, р. 271]

По словам Д. Харви, неолиберализация оказалась “невероятно успешной в отношении восстановления, а в некоторых случаях и предоставления власти новой экономической элиты... Тридцать лет неолиберальной свободы ...восстановили власть узкой группы людей, составляющих капиталистический класс” [6, pp. 52-54].

Цель исследования.

Демократия представляет собой главную мировоззренческую ценность современной западной

цивилизации, наполняющую конкретным политическим смыслом фундаментальные понятия, и поэтому играющую ключевую роль во всем современном мировом порядке. Условность и заведомая практическая недостижимость общепринятых и повсеместно распространенных представлений о демократии лишь подчеркивает ее ценностную значимость как идеала, структурирующего всю сумятицу и разнообразие современного мира. Чтобы приблизиться к этому идеалу, необходимо стимулировать общество вырабатывать и артикулировать общественные запросы, основанные на присущих ему потребностях и ценностях. Социальная эффективность такого процесса артикуляции общественного идеала будет зависеть от правильности выбранных ценностных ориентиров, которые так или иначе сохраняют свою актуальность и в посткризисный период, несмотря на неизбежные деформации.

Изложение основного материала.

Долгие годы теоретики неолиберализма проповедовали, что все в мире продается и покупается, и любое человеческое действие может быть вписано в систему рыночных отношений. Однако, несмотря на серьезные деформации в условиях глобализации, ценностные ориентации в современном мире, основанные на сохранении духовно-нравственной культуры, до сих пор сохраняют свою значимость в качестве наивысшей ценности и выполняют в жизни социума регулятивную и целеполагающую функции.

Кризис ценностных ориентиров в философско-мировоззренческой сфере.

В традиционном обществе роль культуuroобразующей идеи принадлежала религии. Религиозная идея придавала высшую степень легитимности государственной власти и гарантировало человеку безопасность, если его жизнь организована на законах, которые продиктованы свыше. В средневековом обществе индивид заботился о спасении души в рамках религиозного контекста. Личностный фактор для государства в традиционном обществе попросту отсутствовал, а базовым основанием понимания сущности жизни была ценностная детерминированность человеческого поведения. Тогда еще жизнь не делили на политическую, религиозную и социальную сферы, это разделение произошло уже в эпоху Нового времени.

В посттрадиционном обществе выдвигаются иные ценностные ориентиры: в философско-мировоззренческой сфере происходит переход от веры в существование трансцендентальной Абсолютной Истины к пониманию истины как свойства своих представлений о бытии. Меняется критерий ценности: из чего-то, что выше личности и единственно потому придает смысл и ее существованию, он превращается в представление, которое человек диктует себе сам. Подобную установку называют интересом, который дифференцируется на экономические, политические и прочие интересы.

Современное, посттрадиционное общество, создав многочисленные возможности для разрешения проблем традиционного общества, порождает новый спектр проблем ценностно-смыслового порядка,

игнорирование которых было бы непростительной ошибкой: ценности и смыслы человеческого бытия разделены и рассредоточены в сфере интересов отдельных людей. На удовлетворение индивидуальных интересов направлен прогресс, и часто образование, и средства массовой коммуникации, и т.д. [2].

Деформация ценностной базы рыночной экономики.

Опыт реализации либеральной идеи саморегулирующегося рынка, с одной стороны, и опыт социализма с его всеобъемлющим планированием, с другой, показали, что эти традиции в процессе реализации приобрели некую утопичность и продемонстрировали свою несостоятельность. Обе утопии пытались абсолютизировать одну единственную модель «рационального» общества, каждая из которых обладала одной единственной ценностью: свободой в одном случае и существенным равенством во втором. В настоящее время пришло осознание негативных последствий обоих типов категоризации. Каждая из утопий в большей или меньшей степени признавала необходимость существования демократических форм организации общества. Однако та особая роль, которая уделялась в них рационализму абсолютно свободного рынка или же той форме власти, которая могла бы координировать нерыночную экономику, была несовместима с воспроизводством основы жизненного мира, реализуемой через демократическую координацию действий. Причем для обеих утопий не стало основной внутренней дилеммой отношение к принципам демократии. Это подтверждается появлением авторитарных версий как рыночного, так и планового проекта.

В реальности рыночная экономика в чистом виде представляет собой абсолютную утопию и никогда не существовала на самом деле. Если рыночная система переступает пределы своих объективных возможностей, это грозит катастрофой, ибо неизбежный в этом случае конфликт данной системы с требованиями справедливости, в конечном счете, оборачивается против нее же самой. Этому есть причины принципиального характера: рыночная система опирается на общечеловеческие ценности – свободу, личную ответственность, личные интересы. Однако эти ценности могут быть признаны лишь тогда, когда они рассматриваются в единстве с противоположными ценностями – общественным долгом, солидарностью, общими и коллективными интересами. Если абсолютизировать те или иные ценности, они разделят судьбу всех прочих проявлений экстремизма: их общечеловеческое начало выхолащивается. Стремление к свободе вопреки всем обязанностям оборачивается самоутверждением любой ценой, в том числе и ценой чужой свободы. Такое искажение содержания свободы лишает ее права быть основой рыночной экономики. Это же касается и других ценностей. Будучи обособленными, они остаются лишь аспектами, и потому их можно относить к категории общечеловеческих ценностей, только исходя из их относительности. Данный подход не означает уничтожения самой сущности ценностного критерия, а предотвращает его идеологизацию до степени то-

тального, что уже не является ценностью. Поэтому основным принципом современной координации рынка должен стать принцип соотносительности ценностей свободы и справедливости, реализация которого возможна только в условиях демократического режима, обеспечивающего цикличность через политический процесс и выборы.

Технокультура как вызов традиционным ценностям.

Из всех тенденций, которые связаны с изменением традиционной системы общественно-значимых ценностей, технокультура в наименьшей степени уходит своими корнями в историческую логику. Трансформация значения знания, его частая деградация до уровня сбора простой информации и контроля, развитие информационных технологий, широкое распространение средств массовой информации, роботизация, искусственный интеллект и телекоммуникации являются совершенно новыми чертами современной эпохи. По мнению П. Бретона и С. Пролкса [1], хотя все еще преждевременно говорить об «информационном обществе», все они вместе взятые глубоко изменили наше восприятие, ожидание и поведение, а также политический процесс и значительную часть социальной структуры. По-прежнему открытым остается вопрос, окажется ли мир новых элементов технокультуры реально совместимым с унаследованными ценностями либерального общества, хотя и реформированным. Необходимо признать, что мощный набор технических средств для передачи и производства информации и символов теперь вклинивается между институтами, гражданами и социальными движениями. Часто последние просто не существуют до тех пор, пока не становятся также медиа-событиями. Телевизионные дискуссии по общественным проблемам превращаются в пародию на актуальные дискуссии по социальным вопросам. Мощная техносфера вместе с ее культурной составляющей – развивающейся технокультурой – теперь создала и утвердила беспрецедентные условия для всей культурной жизни, включая природу интеллектуального дискурса, а также критическое восприятие мира. Однако становление транснациональных сетевых коммуникаций открывает не только позитивные возможности для граждан и общества: она таит в себе и немалые опасности использования информационных технологий антидемократическими, экстремистскими силами. Одним из достаточно тревожных свидетельств обращения разного рода квазигражданских структур и организаций к новому ресурсу информационных технологий является так называемый «хактивизм», представляющий собой своеобразный синтез изоцированного применения интернет-технологий с целью нанесения ущерба корпоративным или индивидуальным пользователям информационных сетей и социальной активности, преследующей цели антисистемного протеста.

В целом вторжение электроники в мир визуального, образного мышления способно оказать совсем еще не предвиденные с точки зрения нынешнего дня последствия для всей человеческой культуры,

поскольку оно затрагивает глубинные механизмы формирования личности. “Визуализация” и “виртуализация” восприятия человеком себя и окружающего мира радикально меняют способы функционирования культуры. Это, в частности, находит отражение в постмодернизме с присущей ему сознательной установкой на эклектизм и “расшатывание текста бытия” [9, р.6]. Можно не притрагиваться к идеям сторонников постмодернизма, но нельзя не признать, что повальное увлечение им отнюдь не случайно. Постиндустриализм и постмодернизм оказываются связанными, хотя эта связь и носит неоднозначный характер.

«Постматериальные ценности» и смещение предметного поля политических дискуссий.

«Экономическое чудо» послевоенных лет в странах Запада привело к возникновению “государства благосостояния” и к приоритету тех ценностей, которые называются “постматериальными”. Можно обнаружить многочисленные изменения от поколения к поколению в выборе ценностей и фундаментальных социальных норм. Материальные блага, связанные с биологическим выживанием и удовлетворением потребности в безопасности (стабильная экономика, экономический рост, поддержание порядка, мощные вооруженные силы), уступают место постматериальным ценностям: меньшая степень анонимности общества, больший упор на условия труда, большая заинтересованность политикой, перевес идей над деньгами, свобода слова, более красивые условия жизни и т.д.

Все эти изменения ценностей приводят к смещению предметного поля политических дискуссий: вместо экономического роста и развития любой ценой приоритетом становится ценность окружающей среды, классовые конфликты замещаются конфликтами, касающимися культурных вопросов или качества жизни. В результате указанного смещения появляется новое измерение политического конфликта, отражающее поляризацию материальных и постматериальных предпочтений. Первые выражались в конфликте между правыми и левыми силами по вопросам собственности и распределения доходов, что выявляло социальную базу обеих сил. Тем временем в политике произошли глубокие изменения – появились проблемы защиты окружающей среды и вместе с ними движения зеленых. “Зеленые” пытаются структурировать общество иным образом, чем в индустриальную эпоху. Это означает поддержку ими движений за разоружение, движений феминисток, требований лесбиянок и гомосексуалистов, гражданских прав для эмигрантов и т.д. С другой стороны, в ряде стран появляются ксенофобские движения, основанные на традиционалистских ценностях. На примере Германии можно обнаружить, с одной стороны, традиционное, горизонтальное разделение: посткоммунисты, социал-демократы, свободные демократы, христианские демократы, а с другой стороны, новое вертикальное разделение: определенное сверху через политическую программу, апеллирующую к постматериальным ценностям от зеленых до республиканской партии снизу. Появление таких политических проблем вынуждает

традиционные партии реконструировать свои программы так, чтобы перехватить чужие электораты для смещения и расширения своей социальной базы. Как следствие меняется и вся структура социальных движений: они также размещаются вне горизонтальной системы правые-левые, так же, как и вне вертикальной системы, основанной на общественной иерархии.

Масштабная инфильтрация демократических обществ Запада носителями антизападных ценностей.

Среди новых вызовов для жизни современного общества все большую остроту приобретают изменения в демографической структуре населения, связанные с массовой иммиграцией в последние десятилетия. Глобализация привела не только к широкому проникновению западных культурных и социально-политических стандартов и ценностей в незападные общества. По мнению Г. И. Вайнштейна [13, р. 9], параллельно с этим произошла масштабная инфильтрация демократических обществ Запада носителями антизападных ценностей и норм поведения, включая и радикальных противников этих обществ, представляющих прямую угрозу их социально-политической системе, в том числе и гражданскому обществу. Речь идет об усилении позиций праворадикальных политических партий, опирающихся на все большую озабоченность представителей коренного населения негативными последствиями роста иммиграции.

Конечно, пока еще рано высказываться по поводу реальных последствий, к которым может привести обретение политических прав все большей части жителей стран западной демократии, вышедших из незападных обществ. Скорее всего, по мере социально-политической активизации новых этнических групп в составе населения западных стран, некоторые деструктивные тенденции, с точки зрения функционирования гражданского общества, в дальнейшем будут обостряться и приобретать новые особенности. Однако можно с уверенностью предположить, что для значительных масс “новых жителей” Европы их интеграция в политическую жизнь этих стран окажется столь же болезненной и трудной, как и интеграция в общественную жизнь. Произошедшее в последние годы обострение внешнеполитического конфликта между странами Запада и некоторыми странами мусульманского Востока привело к существенному распространению в среде мусульманского населения западных стран идей радикального исламизма.

Эта проблема явно показывает, что на смену социально-классовым конфликтам, определявшим на протяжении большей части прошлого столетия содержание всех социально-политических процессов западных демократий, приходят социокультурные конфликты, обусловленные возрастающей этнонациональной и конфессиональной неоднородностью общества. И это становится чрезвычайно тяжелым испытанием для западных стран. Как считают Л. Даймонд, Х. Линц и С. Липсет [4, р. 42], этнические конфликты представляют собой «наиболее трудно разрешимый... тип общественных конфликтов». Действительно, в процессе классовых конфликтов прошлого в недрах

традиционного гражданского общества были выработаны достаточно эффективные механизмы их разрешения: возникли соответствующие институты и процедуры, благодаря которым достигался консенсус в сфере социально-экономических отношений. Однако ничем аналогичным, что можно было бы использовать для решения этнических конфликтов и вообще столкновений на почве национальных и культурных разногласий, западные демократии не располагают. Так, американский политолог Дж. Маркофф [10], анализируя перспективы разрешения современных социокультурных конфликтов, считает, что конфликты, выраженные в понятиях коллективных идентичностей, в значительно меньшей степени, нежели конфликты, сформулированные в классовых понятиях, могут быть предметом переговорного компромисса. Развитие этих тенденций может привести к существенным изменениям основных характеристик западного гражданского общества, основанного на демократических ценностях.

Выводы.

Многие десятилетия мировая политическая элита способствовала повсеместному распространению и внедрению принципов и ценностей западной ли-

беральной идеологии. Сегодня универсальность и первостепенность неолиберальных ценностей подвергается сомнению. В условиях расширяющегося дефицита демократии глубоко недемократическая сущность неолиберализма, основанная на абсолютизации только группы, становится центром политической борьбы структур гражданского общества и социальных движений.

Кризис ценностей в современном мире, подрывая социальные основы жизни человеческого сообщества, может стать одним из факторов роста напряженности и конфликтов как внутри национальных государств, так и вне, углубляя противоречия на глобальном уровне. Особую опасность для стабильности социально-политических систем представляет нерешенность вопросов, касающихся реализации принципов социальной справедливости. Поэтому главной аксиологической установкой современного философского дискурса в начале XXI в. становится отрицание индивидуалистского, неограниченного понимания свободы и преодоление узкоэгоистичных, корыстных интересов разной направленности, в том числе – групповых политико-экономических, этно-национальных, религиозно-конфессиональных, региональных и других.

REFERENCES

1. Breton, P., & Proulx, S. (2014). *L'explosion de la communication*. Boreal, Montreal.
2. Cheshkov, M. (1999). Globalization: fact, present phase, perspectives. *Pro et Contra*, 4 (4), Autumn, 123-124.
3. Crouch, C. (2010). *Post Democracy*, translated from English by Edelman N.V. National Research University Higher School of Economics, Moscow, Published by HSE.
4. Diamond, L., Linz, J., & Lipset, S.M. (1995). *Introduction / Politics in Developing Countries. Comparing Experiences with Democracy*. Boulder.
5. Galston, U. (2017). Is Liberal Democracy an Endangered Species? *The Wall Street Journal*, January 5. Thursday
6. Harvey, D. (2007). *A Brief History of Neoliberalism. Latest Interpretation*. Moscow: Pokolenie Publishing House.
7. Jaspers, K. (1994). *The Origin and Goal of History*. Moscow: Respublica.
8. László, E. (2007). *Introduction. Towards to Planetary Consciousness*. Moscow: Sefiroth of Knowledge.
9. Mankovskaya, N. (2000). *Esthetique Postmoderne*. St.Petersburg: Aleteya.
10. Markoff, J. (1999). Globalization and the Future of Democracy. *Journal of World-System Research*, 5 (2), 293.
11. Tselik, T.V. (2015). Identity and Crisis of Value System Grounds of Modern Civilization. *Culture and Civilization*, 1-2, 68-74.
12. Wallerstein, I. (2004). *The End of the World As We Know It: Social Science for the Twenty-First Century*.
13. Weinshtein, G. (2007). The Changing World and Problems of Democracy Functioning. *MEMO*, 9, 3-7.

Людмила Александровна Гайнутдинова

Доктор политических наук

Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена
191186, Санкт-Петербург Набережная реки Мойки 48, корп.20

Александр Владимирович Скоробогатько

Доктор философских наук

Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена
191186, Санкт-Петербург Набережная реки Мойки 48, корп.20

Email: lgaynutdinova@list.ru

Цитування: Гайнутдинова Л. А. Ціннісний кризис в сучасному світі: соціально-філософський аспект / Л. А. Гайнутдинова, А. В. Скоробогатько // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22, № 1. – С. 29-33.

Citation: Gaynutdinova, L.A. & Skorobogat'ko, A.V. (2019). Tsennostnyiy krizis v sovremennom mire: sotsialno-filosofskiy aspekt [Value-Based Crisis in the Modern World. Social and Philosophical Aspect]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22(1), 29-33.

Стаття надійшла / Article arrived: 06.12.2018

Схвалено до друку / Accepted: 10.01.2019

Дослідження соціально-культурного розвитку міського простору в соціологічних вимірах сьогодення

Ольга Горпинич, Зарема Ібрагімова, Державний університет телекомунікацій

Розглянуті сучасні підходи до соціологічного дослідження проблеми соціально-культурного розвитку локальних (міських, регіональних) соціальних просторів у контекстах трансформації міжкультурних взаємин у комунікативно-інформаційних умовах сьогодення. Виділені ключові аспекти виявлення чинників нових соціальних відносин, цінностей, норм, ментальності, соціально-психологічних властивостей членів полікультурних громад в умовах розвитку технологій формування громадської думки. Охарактеризовані основні тенденції сучасної міжкультурної взаємодії як повсякденної зміни станів, якостей, сфер діяльності, інтеграції цінностей і породження нових форм культурної активності. Обґрунтовується потреба соціологічного опрацювання чинників впливів інформаційних технологій, що містять ознаки як прямих, так і опосередкованих (неявних) форм впливу на регіональну багатокультурну спільноту. Визначаються перспективні напрями соціологічного дослідження чинників сумісності територіальних культурних ідентичностей для реалізації більш ефективних способів спільного життя в контексті розвитку нових форм культурного самовизначення і подальших міжкультурних взаємодій регіональних спільнот. Соціокультурний регіональний простір розглядається як структурований соціальний простір, в якому трансформаційні зміни в суспільстві привели до інтенсифікації різних форм мобільності соціальних суб'єктів, зміни якісного і кількісного складу соціально-культурних груп, виникнення нових – за чинниками обумовленості, поглиблення культурно-середовищної поляризації всередині традиційних, формування нової моделі міжкультурних взаємин. Еволюція соціологічних розвідок від досліджень соціальних аспектів урбанізації та їх впливу на діяльність окремих індивідів і спільнот до вивчення чинників функціонування самостійних соціокультурних утворень в широких контекстах регіонального розвитку обумовлюється змінами, які викликані трансформаційними процесами в сучасному суспільстві. Автори статті роблять висновок, що сьогоднішньою проблемою соціологічного супроводу постають відносно слабкі кореляції між соціально-культурними чинниками формування регіональних спільнот та динамікою міжкультурно-комунікативних характеристик індивідів в інформаційних умовах сьогодення, що ускладнює застосування традиційних для соціології методик вивчення процесів соціальної мобільності. В статті підкреслюється, що особливої актуальності набуває аналіз соціокультурної політики і стратегій культурного розвитку місцевих громад у контексті проблем, викликаних наслідками війни, що ґрунтується на принципі багатовимірного ієрархічного дослідження стратифікаційних моделей із комбінацією об'єктивних і суб'єктивних індикаторів, якісних і кількісних вимірників об'єктивних і суб'єктивних показників для виявлення найбільш успішних адаптаційних стратегій.

Ключові слова: *соціальний простір міста; трансформація соціального простору; міжкультурна комунікація; регіональні чинники взаємодії культур; комунікативно-інформаційні технології; соціологічний супровід*

Research of socio-cultural development of urban space in the sociological dimensions of the present

Olha Horpynych, Zarema Ibrahimova, State University of Telecommunications

The article deals with modern approaches to the sociological study of the problem of the socio-cultural development of local (urban, regional) social spaces in the context of the transformation of intercultural relations in today's communication and information conditions. Highlighted key aspects of identifying factors of new social relations, values, norms, mentality, socio-psychological properties of members of multicultural communities in the context of the development of technologies for the formation of public opinion. The main trends of modern intercultural interaction are characterized as everyday changes in conditions, qualities, fields of activity, integration of values and the generation of new forms of cultural activity. The necessity of a sociological analysis of factors influencing information technologies, containing signs of both direct and indirect (implicit) forms of influence on a regional multicultural community, is substantiated. It identifies promising areas of sociological research on the compatibility factors of territorial cultural identities for successful implementation of effective ways of living together in the context of developing new forms of cultural self-determination and further intercultural

interactions of regional communities. Socio-cultural regional space is considered as a structured social space in which transformational changes in society have led to the intensification of various forms of mobility of social actors, changes in the qualitative and quantitative composition of socio-cultural groups, the emergence of new ones - due to the factors of conditionality, the deepening of cultural and environmental polarization within the traditional, the formation of a new model of intercultural relations. The evolution of sociological research from the research of the social aspects of urbanization and its impact on the activities of individual individuals and communities to study the factors of the functioning of independent socio-cultural entities in the broad contexts of regional development is due to changes that are caused by transformational processes in modern society. The authors of the article conclude that the current problem of sociological support is the relative weak correlation between socio-cultural factors of the formation of regional communities and the dynamics of intercultural and communicative characteristics of individuals in the information conditions of the present, which complicates the use of traditional methods for sociology of studying processes of social mobility. The article emphasizes that the analysis of sociocultural policy and strategies of cultural development of local communities in the context of problems caused by the consequences of war, which is based on the principle of multidimensional hierarchical research of stratification models with a combination of objective and subjective indicators, qualitative and quantitative measures Subjective and objective indicators to identify the most successful adaptation strategies.

Keywords: *social space of the city; transformation of social space; intercultural communication; regional factors of interaction of cultures; communicative information technologies; sociological support*

Исследование социально-культурного развития городского пространства в социологических измерениях современности

Ольга Горпинич, Зарема Ибрагимова, Государственный университет телекоммуникаций

Рассмотрены современные подходы к социологическому исследованию проблемы социально-культурного развития локальных (городских, региональных) социальных пространств в контекстах трансформации межкультурных отношений в коммуникативно-информационных сегодняшних условиях. Выделены ключевые аспекты выявления факторов новых социальных отношений, ценностей, норм, ментальности, социально-психологических свойств членов поликультурных сообществ в условиях развития технологий формирования общественного мнения. Охарактеризованы основные тенденции современного межкультурного взаимодействия как повседневного изменения состояний, качеств, сфер деятельности, интеграции ценностей и порождение новых форм культурной активности. Обосновывается необходимость социологического анализа факторов влияния информационных технологий, содержащих признаки как прямых, так и косвенных (неявных) форм воздействия на региональное многокультурное сообщество. Определяются перспективные направления социологического исследования факторов совместимости территориальных культурных идентичностей для успешной реализации эффективных способов совместной жизни в контексте развития новых форм культурного самоопределения и дальнейших межкультурных взаимодействий региональных сообществ. Социокультурное региональное пространство рассматривается как структурированное социальное пространство, в котором трансформационные изменения в обществе привели к интенсификации различных форм мобильности социальных субъектов, изменению качественного и количественного состава социально-культурных групп, возникновению новых – по факторам обусловленности, углубления культурно-средовой поляризации внутри традиционных, формированию новой модели межкультурных взаимоотношений. Эволюция социологических разведок, от исследований социальных аспектов урбанизации и их влияния на деятельность отдельных индивидов и сообществ до изучения факторов функционирования самостоятельных социокультурных образований в широких контекстах регионального развития, обуславливается изменениями, которые вызваны трансформационными процессами в современном обществе. Авторы статьи делают вывод, что сегодняшней проблемой социологического сопровождения являются относительно слабые корреляции между социально-культурными факторами формирования региональных сообществ и динамикой межкультурно-коммуникативных характеристик индивидов в информационных условиях, что затрудняет применение традиционных для социологии методик изучения процессов социальной мобильности. В статье подчеркивается, что особую актуальность приобретает анализ социокультурной политики и стратегий культурного развития местных общин в контексте проблем, вызванных последствиями войны, основанной на принципе многомерного иерархического исследования стратификационных

моделей с комбинацией объективных и субъективных индикаторов, качественных и количественных измерителей об объективных и субъективных показателях для выявления наиболее успешных адаптационных стратегий.

Ключевые слова: социальное пространство города; трансформация социального пространства; межкультурная коммуникация; региональные факторы взаимодействия культур; коммуникативно-информационные технологии; социологическое сопровождение

Постановка проблеми.

Соціокультурна ситуація в сучасних спільнотах має тенденцію до ускладнення, з одного боку, засвідчуючи соціальний прогрес, з іншого – породжує безліч проблем для людини. Можна стверджувати, що в кожній соціальній ніші переважають певні тенденції, характерні для всього суспільства, – поглиблення соціальної диференціації і розшарування за різноманітними ознаками. Істотну роль у змінах соціальної структури спільнот в умовах трансформаційних змін відіграє соціальна мобільність, яка проявляється у зміні індивідом соціального статусу; його входженні в нове середовище; набутті нових статусів. Актуальними на часі є дослідження соціокультурних аспектів закріплення нових соціальних відносин, цінностей, норм, ментальності, соціально-психологічних властивостей членів суспільства, громадської думки тощо.

Аналіз досліджень та публікацій.

Незважаючи на активізацію в останні роки досліджень з цієї теми в галузі соціології міста (В. Городяненко, І. Євдокимова, А. Яковенко, С. Катаєв, А. Ячний, О. Семашко, А. Демичева, М. Шульга, С. Яковлева, Ю. Тарабукін, Н. Ходько, Ю. Сурмін та інші), залишається ще багато аспектів, що потребують детального розгляду аспектів міжкультурної взаємодії соціальних акторів – представників полікультурного українського соціуму в контексті впливів актуальних для сьогодення трансформаційних чинників.

Як зазначають науковці, соціологічні дослідження трансформації соціального простору міста сьогодні загалом концентрують у собі здобутки соціогуманітарних дисциплін [11] крізь призму різних сучасних концептуальних підходів. Деякою мірою умовно можна поділити їх на п'ять груп: економічний, соціально-економічний, функціональний, екологічний та соціологічний підходи [10, с. 32]. На початку XXI століття зріс інтерес до чинників становлення соціокультурного простору локальних (регіональних) спільнот як культурної проблеми, і виявилася необхідність вивчення її характеристик у контексті сучасної культури і міжкультурних відносин.

Метою статті є розгляд підходів до соціологічного дослідження проблеми соціально-культурного розвитку локальних (міських, регіональних) соціальних просторів у контекстах трансформації міжкультурних взаємин у комунікативно-інформаційних умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу.

В руслі соціологічної традиції розгляду соціальних структур Е. Дюркгайма, Г. Зіммеля, М. Вебера, Ф. Тьонніса й інших Т. Парсонс зауважував, що «законно прирівнювати підсистему підтримки патерна суспільства до культурної системи, оскільки її первинною функцією є зчленування соціальної системи як такої, тобто системи, конструйованої соціальною взаємодією, з культурними патернами і нормами» [6, с. 62].

Т. Парсонс виділяє чотири механізми еволюції соціальних систем і спільнот:

- механізм диференціації, коли системи соціальної дії поділяються на більш спеціалізовані по своїх елементах і функціях;
- механізм зростання адаптивності до зовнішнього середовища в результаті диференціації систем соціальної дії
- механізм інтеграції, що забезпечує включення в суспільство нових систем соціальної дії;
- механізм ціннісної генералізації, що складається в формуванні нових ідеалів, цінностей, норм поведінки і перетворення їх в масове явище.

Особливе місце у функціонуванні цих механізмів відводиться культурі, яка володіє «надординарною інтеграційною технікою системи дій», тобто: «сама культура визначає суть, якість взаємодій між соціальними агентами та інтегрує індивіда в соціальну систему; сама культура володіє особливою здатністю проникати в усі інші системи та підсистеми, будучи їхньою органічною частиною; сама культура може мати самостійну форму існування, виступаючи у вигляді знань, ідей, цінностей і норм» [6, с. 40].

Соціологічне дослідження регіональних особливостей медійного простору як соціокультурного феномену є актуальним в силу ускладнення комунікативних технологій, зокрема мас-медійних. З одного боку, спостерігаються значні розшарування і відсутність однорідності в сенсі

виробництва єдиного, спільного для всіх знання, що посилює інтерес до вивчення ЗМІ з позиції соціології культури. Оскільки мас-медіа видозмінюються, трансформуючись із засобу інформатизації суспільства в найважливіший фактор формування суспільної свідомості, культури поведінки, соціокультурних цінностей і норм, вплив засобів масової інформації на свідомість громадян особливо значний під час криз, надзвичайних ситуацій, виборчих кампаній, важливих політично-історичних подій, військових конфліктів, не менш важливими для розуміння стають самі інформаційні технології, що містять ознаки як прямих, так і опосередкованих (неявних) форм впливу на спільноту [14].

Взаємодія культур – особливий вид безпосередніх відносин і зв'язків, які складаються між щонайменше двома культурами, а також тих впливів, взаємних змін, які з'являються в ході цих відносин. Вирішального значення в процесі міжкультурної взаємодії набуває зміна станів, якостей, сфер діяльності, цінностей тієї чи іншої культури, породження нових форм культурної активності, духовних орієнтирів і ознак способу життя людей під впливом імпульсів, що йдуть іззовні.

Оскільки подібні результати готуються поступово, то процес взаємодії культур, як правило, великомасштабне по тривалості явище. Виділяють різні рівні взаємодії культур. Якщо етнічний рівень взаємодії характерний для відносин між локальними етносами, історико-етнографічними та етноконфесійними спільнотами, на національному рівні взаємодії регулятивні функції в значній мірі виконують державно-політичні структури, то цивілізаційний рівень взаємодії набуває спонтанно-історичні форми; проте на цьому рівні і перш, і в даний час можливі найбільш суттєві зміни поля культури. У повсякденній практиці спілкування країн і народів світу найчастіше перехрещуються процеси і відносини, характерні для всіх трьох рівнів взаємодії. За даними статистики простежуються прямий взаємозв'язок рівня економічного розвитку країни і питомої ваги міського населення, причому збільшення чисельності міського населення природним приростом і міграцією населення. Ці складові змінюються в залежності від історичного періоду, району проживання і типу міст. Крім того, міське населення продовжує збільшуватися не тільки за рахунок припливу сільських жителів, а також трудових мігрантів, що оформляють громадянство.

Комунікаційний простір соціуму є виключно складним, полікомпонентним за змістом. Його ха-

рактеризують чинники, що укладають компоненти зовнішнього середовища і зміст внутрішнього середовища, від яких залежить і якість інформування, і розуміння. Цей простір має інформаційну та ментальну структури. В ході взаємодії соціальної системи і навколишнього її середовища система постійно вирішує функціональні проблеми цього процесу, а саме проблеми адаптації, цілепокладання, відтворення структури і зняття напруги, а також інтеграції системи у взаємодії з середовищем.

Однак стійкість соціального простору регіонального соціуму досягається не одним типом зв'язків, а їх поєднанням, відповідним вимогам часу або логіці розвитку території. Певною мірою кожен регіон як феномен і суб'єкт соціального простору в сучасному суспільстві накладає той чи інший відбиток на формування суспільних відносин. Чи не найвиразніше це може виявлятися у специфіці інформаційно-комунікативних засобів, а також особливостей утворення, функціонування та споживання соціальної інформації людьми в процесі взаємодії суспільного буття і суспільної практики. Ядром соціальної організації сучасних спільнот є територіальні громади. Однак цей інститут ще недостатньо сформований через низку чинників впливу, зокрема соціокультурних. Без належного соціологічного супроводу трансформаційних суспільних процесів, деталізації чинників інформаційних та адаптаційних стратегій впливів на громадянську спільноту і адаптаційних заходів ідентифікації мігрантів з громадою регіону, території, міста тощо очевидними є як незавершеність інституціоналізації соціокультурних просторів, так і проблеми інформатизації міста, насамперед виявлення чинників зміни ментальності городян [16].

Якщо держава і громадянське суспільство в цілому використовують інформаційні технології та ресурси, керуючись усвідомленням соціокультурних цілей, то, незважаючи на появу експертних систем оцінки розвитку регіонів у контекстах використання сучасних інформаційних технологій, інформаційно-аналітичне забезпечення розвитку міжкультурних комунікацій відсутнє або недостатньо застосовується на регіональному рівні [8].

Аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду вивчення міського простору як культурологічної категорії дозволяє не тільки визначати певний комплекс чинників, мотивів, механізмів, що впливають на суб'єкт-об'єктні відносини між людиною і навколишнім простором [9], а й брати до розгляду ті характеристики соціального простору сучасного міста, які можна виявити, застосову-

ючи контент аналіз засобів масової інформації: газет, журналів, телебачення, web-ресурсів тощо [7, с. 42], або ж вивчаючи інформаційно-комунікативні структури культуро твірних чинників простору міста – як семіотичні системи, системи колективної пам'яті (музеї, інші банки інформації, архіви, так і нематеріальні системи, що відповідають за утворення і розвиток соціопам'яті міста: урбанонімів, міських текстів і дискурсів [15].

Управління містобудівної діяльності тісно пов'язане з динамікою процесів урбанізації, які характеризуються глобальним розвитком соціально-економічних процесів, концентрацією продуктивних сил і форм соціального спілкування в укрупнених агломератах, поширенням міського способу життя на всю мережу населених місць. Урбанізація сьогодні є концентрацією, спеціалізацією та інтеграцією різних видів діяльності людини, комплексним результатом соціального і економічного розвитку суспільства. У зв'язку з цим завдання управління подібним урбанізованим господарством характеризуються різноплановістю варіантів організації праці, розвитком сфери обслуговування, комфортними побутовими умовами, створенням сучасних культурних і освітніх центрів, високотехнологічних (цифрових) колективних форм обслуговування (систем громадського транспорту, комунальних послуг) і т.д.

Оскільки об'єктом культурної політики може виступати: а) «галузь культури» у вузькому сенсі (мистецькі заклади, бібліотеки, музеї тощо); б) «національна культура» як цілісна система, що включає не лише інституції та мистецькі процеси, а й всі характерні національні культурні практики; в) всі культурно-мистецькі практики, без особливого поділу на національні та космополітичні, «високу» та «популярну» культуру [4]. В даних умовах важливого значення набуває вплив чинників інформаційних технологій на трансформації міжкультурних відносин жителів південного регіону України [12]. Скажімо, сьогодні для вимушених мігрантів мотивацією до міграції (умовою для «входження») є дефіцит трудових ресурсів на іншій території, відсутність міжнаціональної напруженості як загрози неможливості контакту в міжкультурних відносинах, відмова від упереджень і вибір асиміляційної поведінки як стратегії занурення в культурний простір на території місць нового проживання [8]. Тому актуалізується соціологічне вивчення форм і методів інформаційної координації міжкультурних аспектів культурної політики щодо здійснення цілеспрямованих дій

певних структур, відповідальних за її здійснення в комплексі скоординованих заходів.

Для стадії визначення цілей, засад та формування основних механізмів культурної політики можна вказати три принципи типології: за суб'єктом культурної політики, за її об'єктом та за головними цілями. Суб'єктом культурної політики можуть виступати: а) держава; б) місцеве самоврядування; в) структури громадянського суспільства.

Якщо дослідження проблем і значущості проблем міста на вітчизняних теренах зовсім нещодавно вказували на слабкий запит городян щодо інформатизації міського управління, упорядкування соціальних відносин, надання їм стабільності, передбачуваності, загальновизнаності [1], то сьогодні актуалізуються наступні зрізи: а) визначення і порівняння міжкультурних стратегій поведінки культурних груп б) виявлення стратегій ідентифікації, порівняння з апробованими міжкультурними стратегіями для уточнення культурної орієнтації на модель соціокультурного суспільства; в) уточнення реально існуючої моделі соціокультурного суспільства регіону для прогнозування дій по організації міжкультурних відносин у майбутньому [13]. Отже, загальними закономірностями можна вважати те, що міжкультурна асиміляція не обирається як поведінкова стратегія етнокультурних груп поліетнічних регіонів, оскільки примусово впливає на обидві сторони взаємин і радше веде до втрати культурної спадщини і самотності, дійсного розриву і припинення соціокультурних відносин. Але якщо в соціокультурних стратегіях присутні позитивні установки на прийняття іншого способу життя і підтримки самотності, що підкріплюються використанням інформаційних технологій та створенням умов процесу переходу до інтеграції і моделі мультикультурного суспільства, це дозволяє затвердити принципи самоствердження і співучасті в побудові єдиного соціокультурного суспільства.

Активізація дослідження рівня залучення громади до процесу формування та реалізації культурної політики міста і регіону, згідно матеріалів регіонального комплексного дослідження лабораторії соціологічних досліджень МДПУ «Робота культурно-дозвілєвих установ та культурне мапування», дозволила дослідити відповідність принципів і пріоритетних завдань формування культурної політики регіону, відображених в офіційних документах, сучасним тенденціям культурного розвитку, і виявити потребу пошуку рівноваги та створення вираженої

культурної політики, яка б не відтворювала якусь вже існуючу модель, а давала можливість винайти власну, індивідуальну для кожного міста, враховуючи всі особливості місцевої громади [3]. Застосування методики культурного планування як моделі узгодженої співпраці громади і влади дозволило запропонувати рекомендації щодо засобів вдосконалення механізму залучення громади до формування і реалізації культурної політики на рівні міста в наступних положеннях:

- з боку громади – це процес якнайширших обговорень та спільного прийняття рішень, що допомагають місцевій владі визначити наявні культурні ресурси і якнайефективніше використовувати їх задля спільної користі.

- з боку влади – стратегія розвитку, коли в різні перспективні плани, що їх розробляє місцева влада, прямо і опосередковано залучаються культурні ресурси міської спільноти, в яких громада виступає не просто пасивним «об'єктом» планування, а й активним «суб'єктом».

Соціолог Вірт називав основною ознакою міста урбанізм, під яким розуміється специфічний спосіб життя, який визначається типовими видами життєдіяльності та комунікацій індивіда, соціальної групи, суспільства в цілому [2]. Сучасні міста акумулюють цілий комплекс процесів і явищ, що характеризують специфічний спосіб життя великих мас людей в антропогенної екологічної середовищі при високій концентрації населення і виробництва матеріальних і духовних благ. Сьогодні містобудування об'єднано з питаннями сталого розвитку, які дають зрозуміти когерентність природи і суспільства. У зв'язку з цим актуалізуються головні завдання людства: припинення глобальної зміни природи; встановлення природного ресурсобалансу на територіях, що розвиваються; контроль вихідних позицій планування міст; аналіз просторової поведінки спільнот у ресурсозабезпечуючих ландшафтах.

Інтерес до брендингу та вивчення впливу середовища на людину зріс в останні десятиліття у зв'язку з ростом інтересу до екології людини. Для запобігання впливу негативних чинників, пов'язаних із повсюдним погіршенням життя людини в міському середовищі, необхідні активні дії перш за все екологів, соціальних психологів, соціологів, архітекторів, фахівців садово-паркового будівництва і господарств, і, звичайно ж, міської влади. Актуальним представляється поєднання типів просторів, що володіють різною емоційно-образною характеристикою, є свого

роду «матрицею норм поведінки» (причому колективною), створеною засобами ландшафтної архітектури. Тут криються великі можливості ландшафтів як середовища психологічного розвантаження, так і механізму, що створює соціальну напруженість. Відзначимо, що насиченість візуального середовища просторовими структурами, спроектованими і виготовленими в результаті діяльності дизайнерів і архітекторів, справляє сильний вплив на багато фізіологічні і психічні аспекти стану людини і соціуму [2].

На нашу думку, результати дослідження дозволяють обґрунтувати дієвість методу культурного мапування як головного інструменту «оцінки культурного капіталу» або «культурної оцінки громади». Інструмент дослідження та консультування, що має на меті не просто оцінку культури певної громади чи регіону, а й залучення громадян [5], що вимагає відкритого підходу і визнання правомірності культурних прагнень різних соціальних страт громади. Очевидно, що аналізовані нами дослідження не вичерпують всіх питань механізму активізації залучення громади до процесу формування та реалізації культурної політики на рівні міста, насамперед потребуючи подальших досліджень технологічного ресурсу регіональної міжкультурної взаємодії з урахуванням специфіки кожної територіальної громади, з огляду на стан розвитку громадських організацій і стан відкритості соціокультурного середовища регіону до змін [3]. Однак, як бачимо з викладеного вище, соціологічні виміри сьогодення дозволяють констатувати множинну сумісність територіальних ідентичностей, які перетинаються, розвиваються і примножуються через нові численні форми культурного самовизначення і пошук більш ефективних способів спільного життя, що дає нам змогу зробити певні висновки щодо перспективних напрямків спрямування соціологічних досліджень міжкультурних взаємодій регіональних спільнот.

Висновки.

Соціокультурний регіональний простір сьогодні переважно розглядається як структурований соціальний простір, в якому трансформаційні зміни в суспільстві призвели до інтенсифікації різних форм мобільності соціальних суб'єктів, зміни якісного і кількісного складу соціально-культурних груп, виникнення нових – за чинниками обумовленості, поглиблення культурно-середовищної поляризації всередині традиційних, формування нової моделі міжкультурних взаємин тощо.

Зміни, викликані трансформаційними процесами, обумовлюють еволюцію соціологічних розвідок від досліджень соціальних аспектів урбанізації та їх впливу на діяльність окремих індивідів і спільнот до вивчення чинників функціонування самостійних соціокультурних утворень у широких контекстах регіонального розвитку.

Сьогоднішньою проблемою соціологічного супроводу постають відносно слабкі кореляції між соціально-культурними чинниками формування регіональних спільнот та динамікою міжкультурно-комунікативних характеристик індивідів в інформаційних умовах сьогодення,

що ускладнює застосування традиційних для соціології методик вивчення процесів соціальної мобільності.

Особливої актуальності набуває аналіз соціокультурної політики і стратегій культурного розвитку місцевих громад у контексті проблем, викликаних наслідками війни, що ґрунтується на принципі багатовимірного ієрархічного дослідження стратифікаційних моделей з комбінацією об'єктивних і суб'єктивних індикаторів, якісних і кількісних вимірників об'єктивних і суб'єктивних показників для виявлення найбільш успішних адаптаційних стратегій.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Белоусов В. Г. Институционализация социального пространства города: социокультурный аспект: автореф. дис. ... канд. социол. наук: спец. 22.00.04 «Специальные та галузеві соціології» / В. Г. Белоусов. – Київ, 2005. – 13 с.
2. Врис Г. Большой город великое искусство / Г. Врис. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/logos/2002/3/vris.html>.
3. Звіт за результатами соціологічного дослідження «Робота культурно-дозвіллевих установ та культурне мапування очима мелітопольців» / за ред. Л.В. Афанасьєвої, А.В. Орлова, І.В. Букреєвої, Л.Ф. Глинської. – Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, Лабораторія соціологічних досліджень, 2012. – 32 с.
4. Культурна політика України: національна модель у європейському контексті. Аналітична доповідь. – Режим доступа: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Kul%5C_tura2012-6090f.pdf.
5. Орлов А. В. Практики культурного мапування як шлях гармонізації міського середовища в соціологічному вимірі / А. В. Орлов // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Соціологія. – 2014. – Т. 234. – Вип. 222. – С. 46-50.
6. Парсонс Т. Социальные системы / Т. Парсонс. – Режим доступа: <https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/vst/2008/parsons.pdf>
7. Порозов Р. Ю. Культурно-образовательное пространство города / Р. Ю. Порозов. – Екатеринбург, 2016. – 174 с.
8. Результати соціологічного дослідження, проведеного у рамках проекту «Започаткування Національного діалогу в Україні» (січень-червень 2015 р.). – Режим доступа: <http://ndialog.org.ua>.
9. Савруцкая Е. П. Коммуникационный аспект инновационных трансформаций в конструировании социальной реальности / Е. П. Савруцкая // Культурологический журнал. – Режим доступа: http://www.cr-journal.ru/rus/journals/55.html&j_id=6
10. Сенюра О. В. Специфіка та тенденції розвитку сучасного міста в соціологічному дискурсі / О. В. Сенюра // Український соціум: науковий журнал. – 2009. – № 3. – С. 25-36.
11. Сорока Ю. Г. Соціокультурні зміни міста як міждисциплінарна проблема / Ю. Г. Сорока // Збірка наукових праць учасників Харківських соціологічних читань. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2008. – С. 454-456.
12. Сухорукова А. В. Вплив ЗМІ на формування духовності особистості та суспільства / А. В. Сухорукова // Культура народов Причерноморья: научный журнал. – Симферополь: Межвузовский центр «Крым», 2006. – № 84. – С. 78-82.
13. Цимбалюк Н. М. Институциональная модернизация культурно-дозвіллевої сфери в Україні: автореф. дис. ... д-ра соціол. наук: спец. 22.00.04 «Специальные та галузеві соціології» / Н. М. Цимбалюк. – Київ, 2005. – 34 с.
14. Шакурова М. В. Социокультурное пространство как условие становления социокультурной идентичности личности / М. В. Шакурова. – Режим доступа: <http://www.e-culture.ru/Articles/2007/Shakurova.pdf>
15. Шелегина О. Н. Коммуникационное пространство региональных музеев / О. Н. Шелегина // Культурологический журнал. – 2012. – Вып. 4. – Режим доступа: www.cr-journal.ru/rus/journals/171.html&j_id=12.
16. Шматко Н. А. Территориальная идентичность как предмет социологического исследования / Н. А. Шматко, Ю. Л. Качанов // Социс. – 1998. – № 4. – С. 94-98.

REFERENCES

1. Byelousov, V.G. (2005). Insty` tucionalizaciya social` nogo prostoru mista: sociokul` turny` j aspekt [Institutionalization of the social space of the city: the socio-cultural aspect] *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Vris, G. (2018) *Bol'shoj gorod velikoe iskusstvo [Big city great art]*. Retrieved from <http://magazines.russ.ru/logos/2002/3/vris.html> [in Russian].

3. Afanasyeva, L.V., Orlov, A.V., Bukryeyeva, I.V. & Glynska, L.F. (Eds.). (2012). *Zvit za rezul'tatamy` sociologichnogo doslidzhennya «Robota kul'turno-dozvillyevy`x ustanov ta kul'turne mapuvannya ochy`ma melitopol`civ»* [Report on the results of a sociological study «The work of cultural and leisure institutions and cultural mapping of the eyes of Melitopolites»]. Melitopol`: MDPU im. B. Hmel`ny`cz`kogo, Laboratoriya sociologichny`h doslidzhen [in Ukrainian].
4. *Kul`turna polity`ka Ukrayiny` : nacional`na model` u yevropejs`komu konteksti. Anality`chna dopovid* [Cultural Policy of Ukraine: National Model in the European Context. Analytical report]. (2018). Retrieved from: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Kul%5C_tura2012-6090f.pdf [in Ukrainian].
5. Orlov, A.V. (2014). Prakty`ky` kul`turnogo mapuvannya yak shlyax garmonizaciyi mis`kogo seredovy`shha v sociologichnomu vy`miri [Practices of cultural mapping as a way of harmonizing the urban environment in a sociological dimension] Naukovi praci [Chornomors`kogo derzhavnogo universy`tetu imeni Petra Mogy`ly` kompleksu «Ky`yevy-Mogy`lyans`ka akademiya»]. *Ser.: Sociologiya*, 234 (222), 46-50 [in Ukrainian].
6. Parson, T. (1968). *Social`nye sistemy* [Social systems]. Retrieved from: <https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/vst/2008/parsons.pdf> [in Russian].
7. Porozov, R. (2016) *Kul`turno-obrazovatel`noe prostranstvo goroda* [Cultural and educational space of the city]. Ekaterinburg. Ural. gos. ped. un-t. [in Russian].
8. *Rezul`taty` sociologichnogo doslidzhennya, provedenogo u ramach proektu «Zapochatkuvannya Nacional`nogo dialogu v Ukrayini» (sichen` – cherven` 2015»* [Results of a sociological study conducted within the framework of the project «Launching the National Dialogue in Ukraine» (January-June 2015)]. (2015). Retrieved from: <http://ndialog.org.ua> [in Ukrainian].
9. Savruckaja, E.P. (2018) Kommunikacionnyj aspekt innovacionnyh transformacij v konstruirovanii social`noj real`nosti [The communication aspect of innovative transformations in the construction of social reality] *Kul`turologicheskij zhurnal*. Retrieved from: http://www.cr-journal.ru/rus/journals/55.html&j_id=6 [in Russian].
10. Senyura, O.V. (2009). Specyfika ta tendenciyi rozvytku suchasnogo mista v sociologichnomu dyskursi [Specificity and trends of development of a modern city in sociological discourse]. *Ukrayins`kyj socium: nukovy`j zhurnal*, 3, 25-36 [in Ukrainian].
11. Soroka, Yu.G. (2008). Sociokul`turni zminy mista yak mizhdyscyplinarna problema [Socio-cultural changes of the city as an interdisciplinary problem] *Zbirka naukovykh prac` uchasnykiv Harkivskyyh sociologichnykh chytan`. Metodologiya, teoriya ta praktyka sociologichnogo analizu suchasnogo suspil`stva*, 454-456 [in Ukrainian].
12. Suhorukova, A.V. (2006). Vplyv ZMI na formuvannya duxovnosti osobystosti ta suspil`stva [Influence of mass media on formation of spirituality of the person and society]. *Kul`tura narodov Prychernomorya: nauchnyj zhurnal*, 84, 78-82 [in Ukrainian].
13. Cymbalyuk, N.M. (2005). *Instytucional`na modernizaciya kul`turno-dozvillyevoyi sfery v Ukrayini* [Institutional modernization of cultural-leisure sphere in Ukraine]. Extended abstract of Doctor`s thesis. Kyiv [in Ukrainian].
14. Shakurova, M.V. (2016). *Sociokul`turnoe prostranstvo kak uslovie stanovlenija sociokul`turnoj identichnosti lichnosti* [Socio-cultural space as a condition for the formation of a socio-cultural identity of an individual]. Retrieved from: <http://www.e-culture.ru/Articles/2007/Shakurova.pdf> [in Russian].
15. Shelegina, O.N. (2012). Kommunikacionnoe prostranstvo regional`nyh muzeev [Communication space of regional museums]. «*Kul`turologicheskij zhurnal*», 4. Retrieved from: www.cr-journal.ru/rus/journals/171.html&j_id=12 [in Russian].
16. Shmatko, N.A. (1998). Territorial`naja identichnost` kak predmet sociologicheskogo issledovaniya [Territorial Identity as a Subject of Sociological Research]. *Socis*, 4, 94- 98 [in Russian].

Ольга Валеріївна Горпинич

Кандидат філософських наук, доцент
Державний університет телекомунікацій
03680, Київ, вул. Солом`янська, 7

Email: olga220570gor@ukr.net

Зарема Ізмаїловна Ібрагімова

Аспірант
Державний університет телекомунікацій
03680, Київ, вул. Солом`янська, 7

Olha Horpynych

PhD, Associate Professor
State University of Telecommunications
7, Solomenska Str., Kyiv, 03680, Ukraine

Zarema Ibrahimova

Postgraduate student
State University of Telecommunications
7, Solomenska Str., Kyiv, 03680, Ukraine

Цитування: Горпинич О. В. Дослідження соціально-культурного розвитку міського простору в соціологічних вимірах сьогодення / О. В. Горпинич, З. І. Ібрагімова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22, № 1. – С. 34-41.

Citation: Horpynych, O.V. & Ibrahimova, Z.I. (2019). Doslidzhennia sotsialno-kulturnoho rozvytku miskoho prostoru v sotsiolohichnykh vymirakh sohodennia [Research of socio-cultural development of urban space in the sociological dimensions of the present]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22(1), 34-41.

Стаття надійшла / Article arrived: 08.12.2018

Схвалено до друку / Accepted: 11.01.2019

Тактичний урбанізм у контексті розвитку урбаністичних практик в Україні

Дінара Локтіонова, Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті подається дослідження явища тактичного урбанізму як способу інтеграції людини у соціокультурне середовище міста. Розглянуто доробки та публікації як вітчизняних, так і західних дослідників. Окреслено джерельну базу дослідження: від напрацювань класиків соціології до сучасників та інформаційно-аналітичних інтернет-ресурсів, на яких висвітлюється зміст ідей тактичного урбанізму. Виявлено, що дослідницький фокус попередників в основному зосереджений на переосмисленні проблеми просторового розвитку міської території. З огляду на це висвітлено процес теоретизування дефінітивного поля дослідження, починаючи з ідей М. Кастельса. Розкрито зміст поняття «тактичний урбанізм» у суспільному дискурсі, під яким слід розуміти цілеспрямовані дії міської влади та громадськості у сфері розвитку міського середовища з метою наповнення його традиційним змістом. Представлено процес інституціоналізації урбаністичного руху у контексті вітчизняного розвитку. Проаналізовано вітчизняні формальні / неформальні локальні ініціативи. З огляду на це наведено основні форми та практики тактичного урбанізму, окреслено коло акторів, які задіяні в процесі їх реалізації. Представлено основні результати соціологічного дослідження, які демонструють рівень відповідальності та залученості мешканців до процесу благоустрою / облаштування території міста. Узагальнено особливості явища тактичного урбанізму в контексті розвитку вітчизняного суспільства за сучасних умов. Встановлено, що залученість громадян щодо реалізації практик у сфері тактичного урбанізму можна справедливо назвати новою формою громадянської участі. Однак результати проведеного соціологічного дослідження продемонстрували, що попри розвиток ідей тактичного урбанізму у контексті реалізації вітчизняних урбаністичних практик, готовність міського населення до змін та рівень їх відповідальності за ці зміни залишається невисоким.

Ключові слова: тактичний урбанізм; урбаністичні практики; урбаністичний рух; урбан-дії; локальні ініціативи; залученість громадян; громадянська участь

Tactical urbanism in the context of urban practices development in Ukraine

Dinara Loktionova, Petro Mohyla Black Sea National University

The article presents the study of tactical urbanism phenomenon as a way of integrating a person into the socio-cultural environment of the city. The works and publications of both domestic and western researchers are considered. The research sources are outlined: from the classics of sociology to contemporaries, informational and analytical Internet resources which highlight the content of the tactical urbanism ideas. The author has revealed that the research focus of the predecessors is mainly focused on rethinking the problem of urban area spatial development. Taking into account this, the process of research definitive field theorizing is highlighted (starts from M.Castells).

The content of «tactical urbanism» concept in the public discourse presented. It should be understood as targeted actions of the city authorities and the public in the field of urban environment in order to fill its traditional content. The process of urbanization movement institutionalization in the context of domestic development is presented. The domestic formal / informal local initiatives are analyzed. The basic forms and practices of tactical urbanism are demonstrated, the circle of actors involved in the process of their realization is outlined. The main results of the sociological research showing the level of citizens responsibility and involvement in the process of improvement / arrangement of the city's territory are highlighted. The features of the tactical urbanism phenomenon in the context of the domestic society development in modern conditions are generalized. It is established that the citizens involvement in the practice of tactical urbanization is fairly called a new form of civil participation. However, the results of the conducted sociological research have shown that despite the development of tactical urbanism ideas in the context of domestic urban practices implementation, the population readiness in urban changes and the level of their responsibility for these changes remains low.

Keywords: tactical urbanism; urban practices; urban movement; urban action; local initiatives; civic participation; citizen involvement

Тактичний урбанізм в контексті розвитку урбаністических практик в Україні

Динара Локтионова, Черноморський національний університет імені Петра Могили

В статті представлено дослідження явлення тактичного урбанізму як способу інтеграції людини в соціокультурну середовище міста. Розглянуто праці та публікації як українських, так і західних дослідників. Визначено дослідницьку базу дослідження: від праць класиків соціології до сучасників і інформаційно-аналітичних інтернет-ресурсів, на яких освітається зміст ідей тактичного урбанізму. Виявлено, що дослідницький фокус предшественників в основному зосереджений на переосмисленні проблеми просторового розвитку міської території. Ураховуючи це, освітається процес теоретизування дефінітивного поля дослідження, починаючи з ідей М. Кастельса. Розкрито зміст поняття «тактичний урбанізм» в суспільному дискусії, під яким слід розуміти цілеспрямовані дії міських властей і суспільності в сфері розвитку міської середовища з метою заповнення його традиційним змістом. Представлено процес інституціоналізації урбаністического руху в контексті українського розвитку. Проаналізовано українські формальні / неформальні місцеві ініціативи. Ураховуючи це, наведено основні форми і практики тактичного урбанізму, окреслено коло акторів, задіяваних в процесі їх реалізації. Висвітлено основні результати соціологічного дослідження, демонструючі рівень відповідальності і залученості мешканців в процес благоустрою / пристроювання території міста. Загальною особливістю явлення тактичного урбанізму в контексті розвитку українського суспільства в сучасних умовах. Встановлено, що залученість громадян до реалізації практик в сфері тактичного урбанізму можна справедливо називати новою формою громадянського учасності. Однак результати проведеного соціологічного дослідження показали, що, незважаючи на розвиток ідей тактичного урбанізму в контексті реалізації українських урбаністических практик, готовність міського населення до змін і рівень їх відповідальності за ці зміни залишаються низькими.

Ключові слова: тактичний урбанізм; урбаністическі практики; урбаністическе рух; урбан-діяльність; місцеві ініціативи; громадянське учасність; залученість громадян

Постановка проблеми.

Сьогодні вітчизняні міста повинні реагувати на зростаюче розмаїття населення, умови розвитку, що постійно змінюються, та, як наслідок, на процеси, які відбуваються у результаті цих змін. Довгий час трансформація соціокультурних практик оцінювалась за економічними показниками, однак останні зміни продемонстрували, що необхідно враховувати і культурні коди, розглядаючи у якості двигуна цих процесів не тільки місцеву владу, а й громадськість. Відповідно, низові місцеві ініціативи як інструмент змін, що застосовуються міською спільнотою, стають об'єктом уваги багатьох дослідників у міждисциплінарному полі. Тому дослідження феномену урбаністических практик як соціокультурного явища робить дану розвідку своєчасною та актуальною. Разом із тим у фокусі дослідницької уваги опиняється явище тактичного урбанізму як способу інтеграції людини у соціокультурне середовище міста.

Аналіз досліджень і публікацій.

Міська проблематика стає об'єктом уваги як західних, так і вітчизняних дослідників. Інтерес

до неї виникає ще на початку ХХ ст. Починаючи від праць Макса Вебера та Е. Дюркгейма, впродовж століття фокус дослідницької уваги зосереджувався на вивченні проблеми взаємодії у контексті розвитку міста, аналізі соціальної структури міста та міського способу життя (Л. Вірт, Г. Зіммер, Л. Мамфорд, Р. Парк, Ф. Тьонніс). Подальші дослідження (друга пол. ХХ ст.) актуалізували проблему просторового розвитку міської території (Дж. Джекобс, М. Кастельс, А. Лефевр). Таким чином на поч. ХХІ ст. у мейнстрімі дослідницьких інтересів опинились питання пов'язані з розвитком міського середовища. Зазначена проблематика почала набувати міждисциплінарного характеру, тому що ставала об'єктом уваги не тільки соціологів, а й архітекторів, культурологів, урбаністів. Серед сучасних західних дослідників, що приділяють увагу міській проблематиці, слід назвати З. Баумана, Я. Гейла, Д. Гарві, Ч. Лендрі, А. Лефевра, Е. Соїя, Р. Флориду. Дослідження у сфері розвитку та реалізації місцевих проєктів за допомогою ідей тактичного урбанізму представлені у роботах Майка Лайдона (Mike Lydon), Нейла Бренера (Neil Brenner), Кари Ко-

раж (Cara Courage) та на таких інформаційно-аналітичних інтернет-ресурсах, як www.bzh.life, www.mistosite.org.ua, www.partizaning.org тощо. Роботи вітчизняних науковців О. Мусієздова та Г. Фесенко присвячені переосмисленню ролі міських спільнот у контексті просторового розвитку території. Аналіз соціально-просторових практик мешканців міста висвітлюється у напрацюваннях Л. Афанасьєвої та А. Кузнецової, М. Грищенко, А. Денисюк, Н. Отріщенко, І. Тищенко. Серед пострадянських вчених, які опікуються заданою проблематикою, слід назвати В. Вахштайна, Ю. Грибер та О. Єгорова, А. Колянова, О. Філіпова, П. Яковлева.

Мета дослідження – розкрити зміст тактичного урбанізму як способу інтеграції людини у соціокультурне середовище міста.

Виклад основного матеріалу.

У 70-х рр. ХХ ст. у суспільному дискурсі виникає таке поняття, як «урбаністичний рух». Його теоретизування пов'язане з роботами неомарксистського міського дослідника Мануеля Кастельса. Досліджуючи природу урбаністичного руху, Мануель Кастельс висунув ідею про те, що рухи мали латентні функції у класовій боротьбі та розглядав їх як прояв повстання пригноблених класів проти капіталістичних умов [7]. Уперше поняття «урбаністичний рух» (urban movement) було представлено у праці «The Urban Question» (1972 р.) та визначене як динамічна модель урбаністичної системи, що існує як єдиний механізм структурних змін. При цьому М. Кастельс на ряду з поняттям «урбаністичний рух» використовував поняття «міський громадський рух» (urban social movements). Це було обумовлено тим, що на той час відбулась мобілізація громадян у багатьох країнах світу у відповідь на проблеми міського середовища щодо вирішення певних проблем, пов'язаних із так званим «колективним споживанням»: дефіцитом житла, водопостачанням та електропостачанням, зростаючими розбіжностями між орендою та заробітною платнею, проблемами у сфері охорони здоров'я та освіті, міському плануванні (витіснення та знищення улюблених міських пейзажів) [11].

За М. Кастельсом, урбаністичні рухи, засновані на відносно стабільному наборі типових дій, ідентичних діям громадських рухів. Але при цьому за сучасних умов виникнення урбаністичного руху відбувається двома шляхами: згори вниз та знизу вгору. Мобілізація знизу передбачає побудову мереж активістів та окремих учас-

ників, створення різноманітних комітетів, можливо формальних організацій, розповсюдження інформаційних бюлетенів тощо. Прикладом такої мобілізації М. Кастельс називає громадський рух 1970-х рр. у м. Мадриді (Іспанія). У свою чергу мобілізація згори вниз відбувається, коли політичні партії створюють місцеві організації для вирішення суспільно значущої проблеми (наприклад, боротьба з наслідками землетрусів у Сантьяго де Чилі з 1965–1973 рр.). Крім того, можливий такий варіант, коли політичні групи підхоплюють рух, який почався знизу. Але, на думку М. Кастельса, участь політичних груп або партій у формуванні урбаністичного руху часто має згубний вплив, тому що може спричинити трансформацію руху у державно-орієнтовану бюрократію, що суперечить поширеному ідеалу самоконтролю [13].

Інституціоналізація урбаністичного руху у вітчизняному дискурсі пов'язана з проведенням першого Форуму міських ініціатив зі стратегування Українського урбаністичного руху у м. Київ (16-18 грудня 2016 року, за підтримки Фонду імені Гайнріха Бюлля в Україні та Фондації Чарльза Стюарта Мотта). У заході взяли участь представники міських ініціативних груп та організацій, які у різних містах працюють з ідентичними проблемами та рішеннями, умовами й обмеженнями, викликами та ризиками. У результаті була створена платформа для співпраці мережі міських ініціатив України та прийнята Хартія українського урбаністичного руху. Згідно цього документу під «урбаністичним рухом» слід розуміти мережу формальних та неформальних ініціатив, що сприяють підвищенню якості середовища українських міст та об'єднані на принципах: обміну досвідом, взаємодопомоги, рівності та заохочення різноманітних підходів, колективного регулювання якості послуг [9].

Аналізуючи вітчизняні формальні / неформальні локальні ініціативи, автор дійшов висновку, що ці дії, на відміну від «класичного» уявлення М. Кастельса про природу урбаністичних рухів, відрізняються за своїм характером та масштабом. Здебільшого їх зміст полягає у розвитку міського планування та облаштуванні міського середовища. Тому звуження дефінітивного поля до визначення «урбаністичні практики» дозволить більш чітко охарактеризувати сучасні суспільні процеси у контексті розвитку міста. Зважаючи на міждисциплінарний підхід у дослідженні цього питання, у рамках соціологічного дискурсу під поняттям «урбаністичні

практики» ми будемо розуміти цілеспрямовані дії міської влади та громадськості у сфері розвитку міського середовища з метою наповнення його традиційним змістом. Під традиційним змістом розуміється повернення до спільних практик, налагодження зв'язків та міжлюдської взаємодії серед мешканців міста. Сьогодні це здебільшого здійснюється за допомогою локальних «урбан-дій», метою яких є перепланування публічних просторів на рівні вулиці, будинку та залучення громадськості у творенні власного середовища. У даному випадку мова йде про так звані «тактичний урбанізм» [8].

Поняття «тактичний урбанізм» було введено у суспільний дискурс американським журналістом Майком Лайдоном у 2011 році. Згодом низка інших західних дослідників (Neil Brenner, Sara Courage etc.) почали приділяти увагу вивченню цього явища. Перші ж спроби соціокультурної експертизи феномену тактичного урбанізму на пострадянських теренах можна знайти у роботах В. Вахштайна, Ю. Грибер та О. Єгорова. Подальше вивчення цього питання висвітлюється у роботах А. Колянова, П. Яковлева. Незважаючи на значний доробок вітчизняних науковців у сфері міського розвитку, науковому обґрунтуванню цього явища приділяється недостатньо уваги. Серед вітчизняних дослідників цим питанням опікуються Л. Афанасьєва, А. Кузнецова. У цілому ж «левова частка» напрацювань з цієї проблематики зосереджується у роботах журналістів, громадських активістів та діячів.

У загальному розумінні «тактичний урбанізм» – це поняття, яке описує рух у сфері переосмислення і перепланування міського середовища. Проте для більш глибоко дослідження необхідне уточнення його понятійного апарату. У науковому дискурсі поняття «тактичний урбанізм» не має чітких меж. У якості синонімів можна зустріти «хіпстерський урбанізм», «спливаючий урбанізм» (pop-up urbanism), «саморобний урбанізм» (handmade urbanism), «урбанізм у стилі зроби сам» (DIY urbanism), «партизанський урбанізм» (guerrilla urbanism), «кооперативний урбанізм» (co-urbanism) тощо [16].

Виникнення тактичного урбанізму пов'язують з економічною кризою (зробити більше за рахунок менших витрат), зміною демографічної статистики (міста відчувають наплив освічених і молодих людей, які починають переробляти свої райони під свій смак) та Інтернетом, що дозволяє поширювати подібні «практики» легко і швидко. За словами Нейла Бренера [15], тактич-

ний урбанізм виникає тоді, коли в сучасних містах виникає криза управління. Тому, як форма масової діяльності, проекти тактичного урбанізму виникають з того, що основні суспільні блага та потреби населення (наприклад, житло, транспорт та громадський простір) не задовольняються належним чином [14].

На думку Ю. Грибер та О. Єгорова, тактичний урбанізм є формою модернізації міської культури знизу, що носить короткостроковий характер. Він не в змозі серйозним чином вплинути на процеси міського планування та стратегії розвитку міст. Ці практики лише тимчасово вирішують проблему. Разом із тим вони здатні привернути увагу до проблемних аспектів міської повсякденності, виступаючи незмінною соціокультурною практикою модернізації. Розуміючи тактичний урбанізм як новий феномен міської культури, слід зазначити, що в його основі лежить ідея «право на місто» французького соціолога та географа Анрі Лефевра. Одним із головних змістів цієї ідеї полягає у тому, що місцеві жителі мають право не тільки на участь у розвитку міста, а й на інтервенції міського простору для колективних потреб [5].

На противагу модерністському (Р. Мозес) та лівому (А. Лефевр) урбанізму, учасники тактичного урбанізму інвестують у велодоріжки, парки та пішохідні зони. Соціолог В. Вахштайн у своїй розвідці описує його наступним чином: «Він розфарбує в яскраві кольори забори і встановлює на кожному куці контейнери для сортування відходів. Занедбані промзони стають вогнищами суспільного життя. Постіндустріальні нетрі окуповуються представниками креативного класу і утворюють новий творчий кластер» [4].

Майк Лайдон у виданні *Tactical Urbanism* (vol. 2) пропонує розглядати наступні практики тактичного урбанізму:

1. Створення парків (збільшення паркового середовища міста за рахунок маловживаних або пустих парковок);

2. Бомбінг стільцями (Chairbombing – розвиток інфраструктури громадського простору за допомогою стільців, зроблених із старих палетів);

3. Едбастінг (Ad busting – зменшення візуального забруднення міського середовища рекламними щитами і рекламою у цілому);

4. Кемпінг (тимчасова окупація публічного простору) [16].

Зважаючи на це, сьогодні деякі вітчизняні міста активно популяризують ідеї облашту-

вання міського середовища, зокрема, це можна спостерігати у таких великих містах, як Вінниця, Львів, Івано-Франківськ, Харків, Одеса та подекуди у ряді малих міст. Зважаючи на це, у грудні 2017 р. відбулась II німецько-української конференції «Міста, комфортні для життя» (м. Львів). У рамках конференції відбулось вручення Лейпцизької премії інтегрованого розвитку міст в Україні. Призові місця отримали проекти, представлені містами Одеса (1 місце), Іллінці (2 місце), Херсон (3 місце). Переможцем конкурсу став Одеський проект «Impact Hub», учасники якого впорядкували, озеленили і ревіталізували знакові для одеситів простори, залучаючи до процесу різноманітні групи містян. Друге місце посів проект реконструкції Центральної площі м. Іллінці Вінницької області. Сьогодні, після реконструкції, основну роль на Центральній площі відіграють люди, а не пам'ятник Леніна. Проект був створений у межах відкритого конкурсу молодими архітекторами за підтримки місцевого відділу спілки архітекторів України і городян. Третє місце посів Херсонський проект «Проект: Платформа громадських та культурних ініціатив «Турбіна» & Урбан-сад». У рамках ініціативи було відремонтовано стару промислову будівлю, а її простір став громадським надбанням. Сьогодні у будівлі проходять різноманітні заходи і події для людей з інвалідністю, є окремий простір для митців. Проект було реалізовано за широкої участі громадськості [6].

Окрему ланку в реалізації урбаністичних практик за допомогою ідей тактичного урбанізму займають громадські організації (далі – ГО). Сьогодні серед великої кількості миколаївських громадських організацій, які зосереджують свою діяльність облаштуванню міського середовища, можна назвати ГО «Urban Mykolaiv» та «Миколаїв – місто для людей». Метою діяльності першої із зазначених організацій є сприяння у розв'язанні соціальних, культурних, спортивних та екологічних проблем міста. Акцентуючи увагу на реконструкції громадського простору, першим пілотним проектом «Urban Mykolaiv» став «Еко-бульвар». Проект відбувається поступово та передбачає інноваційну реконструкцію бульварної частини по вул. Садова (від пр. Центрального по вул. Чкалова) з використанням виключно екологічно чистих матеріалів, висадки рослин ідеально пристосованих до нашого клімату і з обов'язковим упровадженням необхідних технологічних рішень для комфортного відпочинку

мешканців міста [1]. У свою чергу ГО «Миколаїв – місто для людей» була створена з метою об'єднання зусиль небайдужих городян для налагодження процесу постійних стабільних покращень та створення сучасного та комфортного міста. А отже – прямого залучення городян до творення міського середовища. Запропоновані на сайті ідеї для покращення міста зосереджені на створенні арт-об'єктів, благоустрої парків, пішохідних зон, обладнанні креативних лавок, урн та різноманітних інфраструктурних об'єктів (gdl.com.ua). Це перша в м. Миколаєві ГО, в основі діяльності якої лежить краудфандинговий підхід, що полягає у підтримці проектів за рахунок голосування та співфінансування самих городян.

Незважаючи на популяризацію ідей тактичного урбанізму у контексті вітчизняних урбаністичних практик, у фокусі дослідницьких інтересів залишається проблема ініціативи та залучення громадськості до цих дій. Зважаючи на це, Миколаївським центром соціологічних досліджень в період 07 по 11 травня 2018 р. методом особистісного формалізованого інтерв'ю (face-to-face) було проведено загальноміське опитування мешканців м. Миколаєва віком від 18 років і старше (обсяг вибірки – 400 осіб; вибірка багатоступенева, репрезентативна за віком, статтю та районом проживання респондентів; стандартна похибка – 2,49 %).

Відповіді респондентів продемонстрували, що мешканці міста приймають найбільш активну участь на рівні благоустрою під'їзду. Відтак, майже третина мешканців відповіла, що постійно приймає участь, і ще третина – що приймає, коли має можливість. Взагалі не приймає участь – 27,6%. Це обумовлюється тим, що мешканці набагато легше пристосовуються до існування у мікрогрупах, в яких солідарність та добросусідські зав'язки є основою їхнього співіснування. У даному випадку справедливо буде зазначити про існування так званої механічної солідарності у групі (за Е. Дюркгеймом), яка лежить в основі кооперації та взаємодії мешканців. Найнижчий рівень готовності взяти участь в облаштуванні / благоустрої мешканці продемонстрували на рівні міста. На наш погляд, це пов'язано з тим, що сьогодні «міста є простором, де чужинці перебувають і пересуваються в безпосередній близькості один до одного» [3, с. 128]. Тому особливістю міських мешканців стає взаємне відчуження, що здобуває універсальну форму відносин між людьми, де кожна людина живе для себе.

Таблиця 1

Чи берете Ви участь в облаштуванні/благоустрою Вашого:
(% від загального числа опитаних респондентів)

Варіанти відповіді	Під'їзду	Двору	Району	Міста
Так, постійно приймаю участь	29,8	17,1	2,8	2,3
Приймаю участь, коли маю можливість	29,1	34,2	11,1	9,6
Не приймаю, але цілком готовий взяти участь	13,3	20,1	32,4	27,0
Не приймаю взагалі	27,6	28,6	53,8	61,0

На ряду з цим респонденти мають найвищий рівень індивідуальної відповідальності в облаштуванні / благоустрої під'їзду. У даному випадку мешканці згодні розділити відповідальність майже у рівній мірі серед комунальних

установ та житлово-експлуатаційних контор або обраних представників ОСББ. Найменший же рівень індивідуальної відповідальності мешканці продемонстрували в облаштуванні / благоустрої району та міста.

Таблиця 2

Як Ви вважаєте, хто, повинен нести відповідальність за облаштування/благоустрій Вашого:
(% від загального числа опитаних респондентів)

Варіанти відповіді	Під'їзду	Двору	Району	Міста
Комунальні установи міста	28,6	29,6	42,0	38,8
Житлово-експлуатаційні контори або обрані представники ОСББ	25,1	26,9	8,8	4,0
Громадські та волонтерські організації	1,8	2,5	3,5	3,3
Кожний мешканець окремо	22,8	16,1	9,5	10,5
Усі вищеперераховані у рівній мірі	21,8	24,9	36,2	43,4

Найбільший рівень індивідуальної відповідальності на всіх рівнях (під'їзду, двору, району, міста) продемонстрували мешканці віком 30-39 років. Для вікових груп 18-29/60 і старше років є характерною схильність перекладати відповідальність за благоустрій на комунальні установи міста / житлово-експлуатаційні контори або представників ОСББ. Найбільша кількість тих, хто вважає, що громадські та волонтерські організації повинні нести відповідальність за облаштування / благоустрій на всіх рівнях, спостерігається у віковій групі 50-59 років. Тих, хто вважає, що нести відповідальність повинні «усі вищеперераховані у рівній мірі» можна побачити у категорії 40-49 років.

Отримані результати продемонстрували, що незважаючи на розвиток ідей тактичного урбанізму у контексті реалізації урбаністичних

практик, готовність міського населення до змін та рівень їх відповідальності за ці зміни залишається невисоким. Отже, основним завданням такої діяльності повинні стати не тільки зміни зовнішнього характеру (напр. в архітектурі), а й внутрішні – тобто ті соціокультурні перетворення, які здатні змінити свідомість городян та сприяти їх залученню у розвиток міського середовища.

Висновки.

Цілком очевидно, що сучасний дискурс урбаністичних практик представляє єдиний механізм структурних змін (за М. Кастельсом), серед населення набувають поширення ідеї тактичного урбанізму. Тому що у нинішніх умовах реалізація соціально значущих ініціатив, спрямованих на перетворення міста та його середовища, стає невід'ємною складовою, а подекуди

і альтернативним явищем сучасних урбаністичних практик. Отже, на сучасному етапі розвитку суспільства тактичний урбанізм як соціокультурне явище набирає «глобальних» масштабів, змінюючи контури міст не тільки у географічному, але і в соціокультурному аспекті. З огляду на вище зазначений матеріал ми можемо виокремити наступні особливості, що характерні для явища тактичного урбанізму:

- швидкість реалізації ідей за рахунок відносно не високих затрат;
- спонтанний та інноваційний характер;
- приймають форму низових локальних ініціатив;
- носять неформальний характер реалізації ідей з огляду на неформальне втручання у міське середовище;
- пропонує негайні «акупунктурні» рішення;
- ідеї часто супроводжуються та реалізуються у партнерстві з громадським сектором.

Таким чином, явище тактичного урбанізму можна розглядати як певну «гру» як на фізичному, так і на громадському ландшафті міста [12]. У контексті реалізації практик тактичного урбанізму, самоорганізація та еволюція відігра-

ють важливу роль в їх розвитку. Незважаючи на те, що інтервенції тактичного урбанізму часто є явищем спонтанним та невеликим за своїм масштабом, його можна справедливо назвати новою формою громадянської участі, яка протистоїть більш встановленим традиційним формам демократичної участі, санкціонованим з боку влади [10]. Зважаючи на це, за сучасних умов розвитку вітчизняних міст гостро постає питання залучення громадян у такий вид громадської діяльності. Відсутність традицій громадянської участі в українському суспільстві значним чином впливає на низький рівень соціальної активності мешканців міста. Тому, на наш погляд, сьогодні видається важливим підвищення рівня соціальної відповідальності громадян через різного роду заходи (культурні, просвітницькі, освітні тощо). Як наслідок – кооперація представників громадянського суспільства, освітян та міської влади на основі спільного досвіду сприятиме «злиттю горизонтів» усіх груп. А зв'язки, що виникатимуть всередині цієї групи, відрізнятимуть справжнє місто від просто великої кількості відокремлених людей, які мешкають у багатопверхівках на обмеженій площі [3].

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Активисты проведут акцию по уборке бульвара на Садовой и просят николаевцев присоединяться. 16.03.2017. – Режим доступа: <http://nikvesti.com/news/public/104441>
2. Афанасьєва Л. Тактичний урбанізм як концепт активного конструювання соціально-просторових практик сучасного міста / Л. Афанасьєва, А. Кузнецова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 8. – С. 44-49.
3. Бауман З. Плинні часи: життя в добу непевності / З. Бауман. – Київ: Критика, 2013. – 176 с.
4. Вахштайн В. Пересборка города: между языком и пространством / В. Вахштайн. – 2014. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/peresborka-goroda-mezhdu-yazykom-i-prostranstvom>
5. Грибер Ю. Тактический урбанизм как форма модернизации повседневности. 08.09.2015 / Ю. Грибер, А. Егоров. – Режим доступа: http://e-notabene.ru/ca/article_16196.html
6. Локтіонова Д. А. Друга німецько-українська конференція з міського розвитку «Міста, комфортні для життя» (м. Львів, 01.12.2017 р.) / Д. А. Локтіонова // Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій. – 2017. – № 2. – С. 186-189.
7. Мусієздов О. Міська ідентичність у (пост)сучасному суспільстві: український досвід: монографія / О. Мусієздов. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – 248 с.
8. Фесенко Г. Г. Міський ландшафт у контексті екофілософії / Г. Г. Фесенко // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2017. – С. 138-141.
9. Хартія українського урбаністичного руху. – Режим доступа: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/khartiia-ukrainskoho-urbanistychnoho-rukhu>
10. Courage C. The Global Phenomenon of Tactical Urbanism as an Indicator of New Forms of Citizenship / C. Courage. – 2013. – Retrieved from: https://www.academia.edu/4078236/The_global_phenomenon_of_tactical_urbanism_as_an_indicator_of_new_forms_of_citizenship
11. Castells M. The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements / M. Castells. – Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1983. – 450 p.
12. Davidson M. M. Tactical urbanism, public policy reform, and 'innovation spotting' by government: from Park(ing) Day to San Francisco's parklet program / M. M. Davidson. – 2013. – Retrieved from: <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/81628>
13. Pruijt H. Urban Movements / H. Pruijt // Blackwell Encyclopedia of Sociology. – Malden: Blackwell, 2007.
14. Raney K. Citizenship and Belonging / K. Raney. – 2013. – Retrieved from: <https://www.engage.org/engage32>

15. Brenner N. Is Tactical Urbanism an Alternative to Neoliberal Urbanism? / N. Brenner. – 2015. March 24. – Retrieved from: <http://teputahi.org.nz/wpcontent/uploads/2015/08/Is%E2%80%9CTacticalUrbanism%E2%80%9D-an-Alternative-to-Neoliberal-Urbanism.pdf>
16. Tactical urbanism // Vol. 1. Short term action. Long term change. – 2012. – Retrieved from: https://issuu.com/streetplanscollaborative/docs/tactical_urbanism_vol.1

REFERENCES

1. *Aktivisty provedut akciyu po uborke bulvara na Sadovoy i prosyat nikolaevcev prisoedinyatsya [Activists will hold a campaign to clean the boulevard on Sadovaya and ask nikolayevets to join].* (2017). Retrieved from: <http://nikvesti.com/news/public/104441> [in Russian].
2. Afanasieva, L., & Kuznietsova, A. (2017). Taktychnyi urbanizm yak kontsept aktyvnoho konstruiuvannya sotsialno-prostorovykh praktyk suchasnoho mista [Tactical Urbanism as the Concept of Active Designing of Social-Spatial Practices of a Modern City]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (8), 44-49 [in Ukrainian].
3. Bauman, Z. (2013). *Plynni chasy: zhyttia v dobu nepevnosti [Flowing times: life in the era of uncertainty]*. Kiev: Krytyka [in Ukrainian].
4. Vahshtayn, V. (2014). *Peresborka goroda: mezhdru yazykom i prostranstvom [Rebuilding a city: between language and space]*. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/peresborka-goroda-mezhdru-yazykom-i-prostranstvom> [in Russian].
5. Griber, Yu., & Egorov, A. (2015). *Takticheskiy urbanizm kak forma modernizatsii povsednevnosti [Tactical urbanism as a form of modernization of everyday life]*. Retrieved from: http://e-notabene.ru/ca/article_16196.html [in Russian].
6. Loktionova, D.A. (2017). Druha nimetsko-ukrainska konferentsiia z miskoho rozvytku «Mista, komfortni dlia zhyttia» [The Second German-Ukrainian Conference on Urban Development «Cities Comfortable for Life»]. *Misto: istoriia, kultura, suspilstvo. E-zhurnal urbanistychnykh studii*, 2, 186-189 [in Ukrainian].
7. Musiiezdov, O. (2016). *Miska identychnist u (post)suchasnomu suspilstvi: ukrainskyi dosvid [Urban Identity in (Post) Modern Society: Ukrainian Experience]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina [in Ukrainian].
8. Fesenko, H.H. (2017). Miskyi landshaft u konteksti ekofilosofii [Urban landscape in the context of eco-philosophy]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii* [in Ukrainian].
9. *Khartiia ukrainskoho urbanistychnoho rukhu [Charter of Ukrainian Urban Movement]*. Retrieved from: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/khartiia-ukrainskoho-urbanistychnoho-rukhu> [in Ukrainian].
10. Cara Courage (2013). *The Global Phenomenon of Tactical Urbanism as an Indicator of New Forms of Citizenship*. Retrieved from: https://www.academia.edu/4078236/The_global_phenomenon_of_tactical_urbanism_as_an_indicator_of_new_forms_of_citizenship
11. Castells, M. (1983). *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
12. Davidson, M.M. (2013). *Tactical urbanism, public policy reform, and ‘innovation spotting’ by government: from Park(ing) Day to San Francisco’s parklet program*. Retrieved from: <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/81628>
13. Pruijt, H. (2007). *Urban Movements. Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Malden: Blackwell.
14. Raney, K. (2013). *Citizenship and Belonging*. Retrieved from: <https://www.engage.org/engage32>
15. Brenner, N. (2015). *Is Tactical Urbanism an Alternative to Neoliberal Urbanism?* March 24. Retrieved from: <http://teputahi.org.nz/wpcontent/uploads/2015/08/Is%E2%80%9CTacticalUrbanism%E2%80%9D-an-Alternative-to-Neoliberal-Urbanism.pdf>
16. Tactical urbanism. Vol. 1. *Short term action. Long term change* (2012). Retrieved from: https://issuu.com/streetplanscollaborative/docs/tactical_urbanism_vol.1

Дінара Анатоліївна Локтіонова

Кандидат політичних наук, старший викладач
Чорноморський національний університет імені
Петра Могили
54003, Миколаїв, вул. 1-а Воєнна, 2

Email: dinara.loktionova@gmail.com

Dinara Loktionova

PhD in Political Science, Senior Lecturer
Petro Mohyla Black Sea National University
2, 1-st Vojenna Str., Mykolayiv, 54003, Ukraine

Цитування: Локтіонова Д. А. Тактичний урбанізм у контексті розвитку урбаністичних практик в Україні / Д. А. Локтіонова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22, № 1. – С. 42-49.

Citation: Loktionova, D.A. (2019). Taktychnyi urbanizm u konteksti rozvytku urbanistychnykh praktyk v Ukraini [Tactical urbanism in the context of urban practices development in Ukraine]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22(1), 42-49.

Стаття надійшла / Article arrived: 08.12.2018

Схвалено до друку / Accepted: 13.01.2019

Міждисциплінарне розуміння предметності соціального інтелекту

Борис Братаніч, Андрій Куций, Михайло Романенко, Дніпровська академія неперервної освіти

Установлено основні напрями дослідження соціального інтелекту у межах проблематики його соціальної визначеності, акцентування його індивідуального виміру та виокремлення комунікативно-го напрямку досліджень, який акцентує значущість соціального інтелекту як комунікативного ресурсу. Обґрунтовано значущість соціального інтелекту як когнітивної основи комунікативної компетентності, яка впливає на здатність людини розуміти й прогнозувати поведінку людей у різних життєвих ситуаціях, розуміти й адекватно оцінювати себе й свої дії та вчинки стосовно навколишніх. Здійснено узагальнення стосовно розуміння соціального інтелекту у межах різних підходів як здатності адекватно розуміти і оцінювати свою поведінку і поведінку інших людей, тобто як поведінково-комунікативного феномена і аспекту міжсуб'єктної соціальної взаємодії та спілкування. Зроблено узагальнюючий висновок стосовно природи соціального інтелекту в якості інтегральної особистісної здатності, що визначає успішність людини як суб'єкта міжособистісних відносин та комунікації на основі впливу на такі процеси, як розуміння і прогнозування власної поведінки та поведінки інших людей в ситуаціях міжособистісного спілкування; соціалізацію, інкультурацію, соціальну адаптацію тощо. Виокремлено основні дискусійні проблеми у сфері дослідження соціального інтелекту, які включають різноманітність методологічних підходів до його аналізу; невизначеність соціального інтелекту як когнітивного феномену; наявність підходів щодо ототожнення соціального інтелекту та інших форм когнітивної діяльності людини. Обґрунтовано пріоритетність дослідження проблематики вимірювання соціального інтелекту та розробки вимірювальних методик і їх використання в освітній діяльності.

Ключові слова: когнітивна діяльність; соціалізація; розвиток; особистість; комунікація; комунікативна компетентність; взаємодія

Interdisciplinary understanding of the objectivity of social intelligence

Borys Bratanich, Andrii Kutsiy, Mykhailo Romanenko, Dnipro Academy of Continuing Education

The basic directions of research of social intellect in the framework of the problems of its social determinacy, the emphasis on its individual measurement and the isolation of the communicative direction of research, which emphasizes the importance of social intelligence as a communicative resource, are established. The significance of social intelligence as the cognitive basis of communicative competence, which affects the ability of a person to understand and predict the behavior of people in different life situations, to understand and adequately assess oneself and their actions and actions with respect to others, is substantiated. The generalization of the understanding of social intelligence in the framework of different approaches is carried out as the ability to adequately understand and evaluate their behavior and behavior of other people, that is, as a behavioral and communicative phenomenon and an aspect of interpersonal social interaction and communication. A general conclusion is drawn regarding the nature of social intelligence as an integral personal ability that determines the success of a person as a subject of interpersonal relations and communication on the basis of influence on such processes as the understanding and prediction of their own behavior and behavior of other people in situations of interpersonal communication; socialization, inculcation, social adaptation, etc. The main discussion problems in the field of research of social intelligence, which include heterogeneity of methodological approaches to its analysis, uncertainty of social intelligence as a cognitive phenomenon; the availability of approaches to the identification of social intelligence and other forms of cognitive activity of man, are singled out. The priority of research of the problem of measurement of social intelligence and development of measuring methods and their use in educational activity is substantiated.

Keywords: cognitive activity; socialization; development; personality; communication; communicative competence; interaction

Междисциплинарное понимание предметности социального интеллекта

Борис Братанич, Андрей Куцый, Михаил Романенко, Днепровская академия непрерывного образования

Установлены основные направления исследования социального интеллекта в рамках проблематики его социальной определенности, акцентирования его индивидуального измерения и выделения коммуникативного направления исследований, который акцентирует значимость социального интеллекта как коммуникативного ресурса. Обоснована значимость социального интеллекта как когнитивной основы коммуникативной компетентности, которая влияет на способность человека понимать и прогнозировать поведение людей в разных жизненных ситуациях, понимать и адекватно оценивать себя и свои действия и поступки по отношению к окружающим. Осуществлено обобщение относительно понимания социального интеллекта в рамках различных подходов как способности адекватно понимать и оценивать свое поведение и поведение других людей, то есть как поведенчески-коммуникативного феномена и аспекта интерсубъектного социального взаимодействия и общения. Сделано обобщающий вывод о природе социального интеллекта в качестве интегральной личностной способности, определяющей успешность человека как субъекта межличностных отношений и коммуникации на основе воздействия на такие процессы как понимание и прогнозирование собственного поведения и поведения других людей в ситуациях межличностного общения, социализацию, инкультурацию, социальную адаптацию и тому подобное. Выделены основные дискуссионные проблемы в области исследования социального интеллекта, которые включают разнородность методологических подходов к его анализу; неопределенность социального интеллекта как когнитивного феномена; наличие подходов к отождествлению социального интеллекта и других форм когнитивной деятельности человека. Обосновано приоритетность исследования проблематики измерения социального интеллекта и разработки измерительных методик и их использование в образовательной деятельности.

Ключевые слова: когнитивная деятельность; социализация; развитие; личность; коммуникация; коммуникативная компетентность; взаимодействие

Постановка проблеми.

У науковій літературі інтелект звичайно розглядається у контексті когнітивної діяльності людини і характеризується як її здатність до пізнання, навчання, розвитку власної когнітивної сфери [6, с. 18]. Одним із найважливіших вимірів інтелекту при цьому вважається його роль у становленні соціальності людини. Значна частина дослідників (В. Штерн, Л. Поллані, Ж. Піаже, Г. Ю. Айзенк, Р. Стернберг тощо) вказують на роль інтелекту в адаптації та регуляції поведінки людини як вирішальну його характеристику і трактують інтелект як загальну успішність адаптації людини до нових ситуацій за допомогою вирішення певної задачі у внутрішньому плані дії при домінуванні свідомості. Сама ця соціально-адаптивна функція інтелекту стала основою виокремлення та дослідження соціального інтелекту.

Аналіз публікацій та досліджень.

У вітчизняній науковій літературі цей процес розпочався у середині ХХ ст. з появою низки досліджень щодо психологічних особливостей буття людини у соціумі [1], які акцентували в інтелекті його вплив на соціальні уміння і комунікативну компетентність, соціальні перцепції і розуміння людьми один одного у спілкуванні. Аналіз теоретичних та експериментальних

досліджень показав, що у психологічній науці соціальний інтелект – це поняття, котре досі не має однозначного тлумачення. Водночас у визначеннях цього явища вітчизняні дослідники [18] знаходять низку спільних моментів: 1) тлумачиться як здібність, отже він пов'язаний з певною діяльністю та виступає особистісним утворенням; 2) предметом цих здібностей виступає встановлення послідовності між подіями, в яких діючими особами є людина та її соціальне оточення; 3) він описується як складне структурне утворення, що включає ряд здібностей. На сьогодні соціальний інтелект розглядається як інтелектуальна здатність, що визначає успішність спілкування та соціальної адаптації (Г. Айзенк, Дж. Гілфорд, Н. Кэнтор, Г. Олпорт), забезпечує успішну взаємодію між людьми (Р. Стернберг) і має основну функцію прогнозування поведінки (Е. Торндайк) як група ментальних здібностей, пов'язаних із обробкою соціальної інформації (М. Тисак, М. Форд). Вітчизняні автори визначають соціальний інтелект як здатність розуміти самого себе та інших (Ю. М. Ємельянов), практичний розум (Л. І. Уманський, М. О. Холодна). Разом із тим бракує узагальнюючих досліджень щодо характеристики соціального інтелекту на перетині методології психології та філософії.

Мета дослідження.

Узагальнюючий аналіз наукової проблематики соціального інтелекту на перетині предметів філософії та психології.

Виклад основного матеріалу.

Самостійним предметом дослідження соціальний інтелект став уже на пострадянських теренах в останній третині двадцятого століття. При цьому домінувала успадкована з попередніх часів соціоцентрична методологія, він досліджувався в основному у когнітивному, соціально-перцептивному вимірі та з погляду набуття соціального досвіду.

Особистісний вимір соціального інтелекту став предметом дослідження лише на рубежі ХХ–ХХІ ст. [5, с. 21]. Однією з перших до цієї проблематики звернулася дослідниця М. І. Бобнева [4], яка вказала, що процес соціального розвитку особистості визначається наявністю двох протилежних тенденцій – типізацією та індивідуалізацією. У першому випадку мова йде про різноманітні види стереотипізації, формування у межах групи особистісних властивостей. У другому випадку на перший план виходить індивідуальний досвід соціальної поведінки і спілкування, вироблення людиною власного ставлення до себе, своїх соціальних ролей, формування особистісних норм і переконань, індивідуальних систем смислів і значень тощо.

Дослідниця акцентувала саме цей вимір становлення соціальності в людині як процес індивідуального розвитку в умовах суспільства, соціальної групи, соціальних контактів, спілкування. Виходячи з того, що формування людини є результатом складного поєднання процесів соціалізації та індивідуального соціального розвитку особистості, виникає потреба у виокремленні соціального інтелекту як здатності розуміти складні стосунки і залежності в соціальній сфері. Відповідно Бобнева М. І. інтерпретувала соціальний інтелект як особливу здатність людини, яка формується у процесі її інкультурації, інтеграції до соціальної сфери, як результат діяльності в сфері спілкування та соціальних взаємодій. Рівень «загального» інтелектуального розвитку не пов'язаний однозначно з рівнем соціального інтелекту. І чим вищим є соціальний інтелект, тим спілкування є ефективнішим і прийнятнішим для інших людей.

Традиція акцентування індивідуального виміру соціальності в когнітивному розвитку людини стала домінуючою на рубежі ХХ–ХХІ ст. Дослідник Ю. М. Ємельянов пов'язував соціальний інтелект із поняттям «соціальна сензитивність» і розглядав його як «... стійку, засновану на специфіці розумових процесів, афективного реагування і соціально-

го досвіду здатність розуміти самого себе, а також інших людей, їх взаємини і прогнозувати міжособистісні події» [8, с. 54]. Схожу позицію відстоює Є. С. Михайлова, розглядаючи соціальний інтелект як інтелектуальну здатність, що лежить в основі як ефективного спілкування, так і успішної соціальної адаптації, і пов'язана з прогнозуванням поведінки і розпізнаванням намірів, почуттів і емоцій за допомогою інтерпретації невербальної і вербальної експресії [12].

Психолог А. Л. Южанінова трактує соціальний інтелект як комплексну здатність, що містить соціально-перцептивну складову, соціальну уяву і соціальну техніку комунікації, які у сукупності визначають успішність адаптації людини до навколишнього соціального середовища [21, с. 66]. Ще одна дослідниця, В. Н. Куніцина, розглядає соціальний інтелект як інтегративну здатність, що поєднує комплекс інтелектуальних, особистісно-психологічних та поведінкових характеристик, що дозволяють людині інтерпретувати інформацію і здійснювати прогностичну функцію в ситуаціях соціальної взаємодії та комунікації [10, с. 50].

У цілому можна говорити про виокремлення трьох основних напрямів дослідження. З одного боку, продовжує залишатися актуальною проблематика соціальної визначеності соціального інтелекту. З іншого боку, все більш поширеними стають концепції, які акцентують індивідуальний вимір соціального інтелекту. У дослідженнях Д. В. Ушакова та його колег соціальний інтелект визначається як здатність розуміти внутрішній світ інших людей, а також їх поведінка, здатність до пізнання соціальних явищ, яка складає один з компонентів соціальних умінь і компетентності, але не вичерпує їх [20, с. 5].

Нарешті на основі другого напрямку починає виокремлюватися комунікативний напрям досліджень, який акцентує значущість соціального інтелекту як комунікативного ресурсу. Одним із перших цей аспект соціального інтелекту системно дослідив А. І. Савенков. Він запропонував розглядати соціальний інтелект як сукупність двох чинників: «кристалізованих соціальних знань», отриманих в результаті інкультурації і практичного соціального досвіду людини, і соціально-когнітивної гнучкості, що виявляється в здатності застосовувати соціальні знання при рішенні невідомих проблем [17].

У структурі соціального інтелекту дослідник виділяє три групи складових: когнітивні, емоційні та поведінкові [16, с. 36-37.]. До когнітивної групи входять соціальні знання (знання про людей, знання норм та правил, розуміння інших

людей); соціальна пам'ять (стосується інших людей та взаємодій з ними); соціальна інтуїція (оцінка почуттів, визначення настрою, розуміння почуттів, настрою, мотивів вчинків інших людей, здатність адекватно сприймати їх поведінка в рамках соціального контексту); соціальне прогнозування (планування своєї поведінки у міжособистісній взаємодії, здатність само рефлексувати та змінюватися для власного розвитку як суб'єкта міжособистісної взаємодії).

Емоційні складові включають соціальну виразність (емоціональність, емпатичність, емоційні чутливість та контроль); співпереживання (здатність входити в положення інших людей і долати комунікативний та ціннісний егоцентризм); саморегуляцію (вміння регулювати власні емоції у процесі комунікації). Поведінковий аспект включає в себе соціальне сприйняття (уміння слухати співрозмовника); соціальну взаємодію (здатність до колективної взаємодії і творчості); соціальну адаптацію (вміння пояснювати і переконувати інших, здатність уживатися з іншими людьми, відкритість у стосунках з оточуючими).

Подібну інтерпретацію соціального інтелекту дає вітчизняна дослідниця Г. Ожубко, інтерпретуючи його як здатність людини розуміти не лише інших, але й саме себе у постійній зміні психічних станів та міжособистісних стосунків, розуміти і прогнозувати результати як власної поведінки, так і поведінки партнерів по взаємодії. Виходячи з цього, вона пропонує розглядати його як трирівневу модель: 1) рівень потенційних здібностей; 2) рівень актуальних здібностей; 3) результативний рівень [13, с.17].

Інша вітчизняна дослідниця С. Руденко прямо вказує на те, що соціальний інтелект є когнітивною основою комунікативної компетентності; передбачає здатність людини розуміти й прогнозувати поведінку людей у різних життєвих ситуаціях, з огляду на їх вербальні й невербальні прояви, розуміти й адекватно оцінювати себе й свої дії та вчинки стосовно навколишніх. Основними функціями соціального інтелекту вона вважає пізнавально-оцінну, прогностичну, комунікативну та рефлексивну [15, с.17].

Вітчизняна дослідниця О. Сасько також характеризує соціальний інтелект як сукупність когнітивних функцій, що визначають здатність індивіда до пізнання соціальної дійсності, самопізнання і саморегуляції, які служать цілям адаптації суб'єкта до соціального оточення і керуються комунікативною компетенцією [18, с. 7].

Вказані підходи у цілому відображають основний напрям розвитку досліджень соціаль-

ного інтелекту. При всіх розбіжностях концептуальних рішень, пропорованих сучасними фахівцями, соціальний інтелект розглядається у більшості випадків як здатність адекватно розуміти і оцінювати свою поведінку і поведінку інших людей, тобто у поведінково-комунікативному плані, як аспект міжсуб'єктної соціальної взаємодії і спілкування. Ця соціальна здатність розглядається як вирішальна практична характеристика людини, яка забезпечує ефективні міжособистісні взаємодії і комунікацію, а відповідно є і підґрунтям успішної соціалізації.

Таким чином, соціальний інтелект – інтегральна інтелектуальна здатність, яка визначає успішність спілкування і соціальної адаптації. Соціальний інтелект об'єднує і регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів (людини як партнера по спілкуванню, групи людей). Соціальний інтелект забезпечує розуміння вчинків і дій людей, розуміння мовної продукції людини, а також її невербальних реакцій (міміки, поз, жестів). Він є когнітивною складовою комунікативних здібностей особистості і професійно важливою якістю.

Основа соціального інтелекту становить: коло спілкування, рівень сензитивності, соціально-перцептивні здібності, здатність переживати за іншого без безпосереднього сприйняття його почуттів, здатність до децентрації тобто вміння встати на точку зору іншої людини, відрізнити свою точку зору від інших можливих. Соціальний інтелект виступає одним із найважливіших компонентів життєдіяльності людини, він дає можливість розуміти самого себе, забезпечує вірне розуміння вчинків людей, їхніх вербальних і невербальних реакцій, виступає як важлива когнітивна складова в структурі комунікативних здібностей особистості. Соціальний інтелект обумовлює процеси соціального пізнання, допомагає людині прогнозувати розвиток міжособистісних відносин, загострює інтуїцію, передбачливість і забезпечує психологічну витривалість; допомагає долати раптові кризи, тривалі стреси, ситуації, що загрожують самоповазі.

На нашу думку, найбільш доцільно розглядати соціальний інтелект у зв'язку із соціально-комунікативною компетентністю особистості, яка є базовою умовою ефективності соціалізації та життєдіяльності людини в соціумі і розуміється як здатність ефективно взаємодіяти в системі міжособистісних відносин. До основних складових такої компетентності слід віднести орієнтування в соціальних взаємодіях міжособистісно-

го характеру, уміння визначати особливості та емоційні стани інших людей, здатність вибирати найбільш оптимальні способи комунікації та взаємодії з іншими людьми. Відтак саме соціальний інтелект має бути схарактеризований як інтегральна особистісна здатність, що визначає успішність людини як суб'єкта міжособистісних відносин та комунікації на основі впливу на такі процеси як розуміння і прогнозування власної поведінки та поведінки інших людей в ситуаціях міжособистісного спілкування; соціалізацію, інкультурацію, соціальну адаптацію тощо. Високий соціальний інтелект визначає рівень адаптованості, ефективності взаємодії з іншими людьми, а зрештою – і життєву успішність.

Разом із тим слід констатувати наявність низки системних проблем при вивченні соціального інтелекту. Даний феномен продовжує розглядатися з різних методологічних позицій, відповідно дослідники констатують відсутність такої концепції соціального інтелекту, яка б «будувалася на чіткій теоретико-методологічній базі» [6, с. 44]. З одного боку, точаться дискусії стосовно визначеності соціального інтелекту як когнітивного феномену. Низка дослідників розглядає його як «систему інтелектуальних здібностей, незалежних від чинника загального інтелекту і пов'язаних, перш за все, з пізнанням поведінкової інформації» [9, с. 133]. На нашу думку, ідея незалежності соціального і «загального» інтелектів є непродуктивною, оскільки соціальний інтелект поза межами інтелекту загалом сам перестає бути інтелектом. Ми згодні з дослідниками, які характеризують соціальний інтелект «як самостійний вид інтелекту ..., який має з ним родовидові відносини», розуміють його як один з видів інтелекту, що підкоряється «його загальним закономірностям» [11, с.47].

З іншого боку, є спроби розчинити соціальний інтелект у межах інших форм когнітивної діяльності людини. Так, дослідники Н. А. Батурін і Л. Г. Матвеева характеризують соціальний та емоційний інтелекти як дуже близькі, практично ідентичні феномени, які використовуються для вирішення «когнітивними способами» емоційних і соціальних завдань, виробляючи когнітивне оперування «об'єктами» [2, с. 6]. Об'єктний підхід до розуміння соціального інтелекту отожднює його з успішною діяльністю в суспільстві [9, с. 132], відповідно його синонімом стає «інтелект успіху» [19].

Проте чи не найважливіша проблема – це дослідження соціального інтелекту на основі емпірично верифікованих показників. Адже виявилось, що

«ясно окреслений предмет ... не тягне за собою легкої операціоналізації ... Дати визначення соціального інтелекту виявилось набагато простіше, ніж його виміряти» [3]. У підсумку дослідний акцент перемістився на розробку вимірювальних методик, і саме це визначає практичну значущість досліджень соціального інтелекту в сучасних умовах [14, с.145].

У цілому на сучасному етапі розвитку науки можна говорити про наступні аспекти розуміння соціального інтелекту. По-перше, це особлива здатність, відмінна від відомих видів інтелекту, але така, що корелює з ними; це вид пізнання, який відрізняється специфікою свого об'єкта (Дж. Гілфорд, Д. Кітінг, Н. Кентор, Р. Стернберг, В. Штерн, М. Форд, М. Тісак, Н. Кудрявцева, Д. Ушаков). По-друге, це один з аспектів емоційного інтелекту (Г. Гарднер, Н. Коврига, Е. Носенко, Е. Торндайк). По-третє, це компетентність у сфері соціального пізнання (Р. Стернберг); аспект соціально-психологічної компетентності (Л. Лєпіхова, А. Мудрик); прояв комунікативної компетентності (М.Амінов, М.Бобнева, Ю. Ємельянов, О. Капустіна, О. Михайлова та ін.). По-четверте, це комплекс знань, умінь і навичок, набутих протягом життя (Г. Айзенк, Г. Герранюшкіна, М. Кубишкіна, Г. Олпорт, Р. Селман, М. Холодна). На нашу думку, особливо актуальними є дослідження соціального інтелекту як комунікативно-особистісного потенціалу (В. Куніцина, О. Лобанов, О. Подунова, О. Феоктистов), котрий розуміють як комплекс властивостей, що визначають процес спілкування людини у суспільстві.

Висновки.

Таким чином, соціальний інтелект доцільно розуміти як індивідуальну здатність особистості до пізнання соціальних явищ у контексті формування навичок комунікації та взаємодії з іншими людьми. Він має розглядатися в одому ряду з іншими видами інтелекту, будучи одним з основних чинників соціалізації людини. Ця здатність носить гетерогенний характер і полягає в розумінні людиною самої себе, інших людей, їхніх взаємин, а також у прогнозуванні перебігу міжособистісних взаємодій на основі індивідуальних когнітивних процесів, інтелектуального та емоційного реагування на особистісний і соціокультурний контекст інтерактивних взаємодій та спілкування. Відповідно, в структурі соціального інтелекту доцільно виокремлювати когнітивний, емоційний та комунікативний аспекти. Враховуючи характер соціальних взаємодій у медійно-інформаційному суспільстві, саме останній як комунікативний інтелект має стати основою подальших досліджень соціального інтелекту.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Асмолов А. Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека / А. Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2007. – 528 с.
2. Батури́н Н. А. Социальный и эмоциональный интеллект: мифы и реальность / Н. А. Батури́н, Л. Г. Матвеева // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Психология. – 2009. – № 42. – С. 4-7.
3. Белова С. С. Социальный интеллект: сравнительный анализ методик измерения. – Режим доступа: http://www.nrpsy.ru/social_inteUect_belova.html
4. Бобнева М. И. Психологические проблемы социального развития личности / М. И. Бобнева. – М.: Наука, 1979. – 243 с.
5. Герасимова П. С. Роль личностных характеристик в контексте анализа социального интеллекта / П. С. Герасимова // СМАЛЬТА. – 2015. – № 6. – С. 21-24.
6. Горчакова О. Ю. Исследование социального интеллекта: проблемы, основные понятия и подходы / О. Ю. Горчакова, С. А. Богомаз // Психология когнитивных процессов. – 2015. – № 2. – С. 44-55.
7. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб.: Питер, 1999. – 368 с.
8. Емельянов Ю. Н. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности / Ю. Н. Емельянов. – М.: Просвещение, 1995. – 183 с.
9. Кудинова И. Б. Социальный интеллект как предмет исследования / И. Б. Кудинова, И. С. Вотчин // Сибирский педагогический журнал. – 2005. – № 4. – С. 132-142.
10. Куницына В. Н. Социальная компетентность и социальный интеллект: структура, функции, взаимоотношение / В. Н. Куницына // Теоретические и прикладные вопросы психологии. – 1995. – С. 48-61.
11. Лунева О. В. Концепция социального интеллекта личности / О. В. Лунева // Знание. Понимание. Умение. – 2012. – № 2. – С. 46-51.
12. Михайлова Е. С. Методика исследования социального интеллекта. Адаптация теста Дж. Гилфорда и М. Салливена: руководство по использованию / Е. С. Михайлова. – СПб., 1996. – 53 с.
13. Ожубко Г. В. Психологічні засоби формування соціального інтелекту в майбутніх менеджерів: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Г. В. Ожубко. – Харків, 2009. – 19 с.
14. Отоцкий Г. П. Социальный интеллект: объектный и субъектный подходы / Г. П. Отоцкий // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2016. – № 6-1. – С. 144-146.
15. Руденко С. В. Соціальний інтелект як чинник успішності педагогічної діяльності: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / С. В. Руденко. – Київ, 2008. – 19 с.
16. Савенков А. И. Концепция социального интеллекта / А. И. Савенков // Вестник практической психологии образования (научно-методический журнал). – Январь-март 2006. – № 1. – С. 36-37.
17. Савенков А. И. Социальный интеллект как проблема психологии одаренности и творчества / А. И. Савенков // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2005. – № 4. – С. 94-101.
18. Сасько О. О. Психолого-педагогічні умови розвитку соціального інтелекту у студентів, схильних до адитивної поведінки: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О. О. Сасько. – Харків, 2010. – 20 с.
19. Стернберг Р. Интеллект успеха / Р. Стернберг. – Минск: Попурри, 2015. – 231 с.
20. Ушаков Д. В. Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. – М.: Изд-во Института психологии РАН, 2004. – 176 с.
21. Южанинова А. Н. К проблеме диагностики социального интеллекта личности / А. Н. Южанинова // Проблемы оценивания в психологии. – Саратов, 1984. – С. 63-67.

REFERENCES

1. Asmolov, A.G. (2007). Psihologiya lichnosti: kulturno-istoricheskoe ponimanie razvitiya cheloveka [Personality psychology: cultural and historical understanding of human development]. Moscow: Smysl [in Russian].
2. Baturin, N.A., & Matveeva, L.G. (2009). Socialnyj i emocionalnyj intellekt: mify i realnost [Social and Emotional Intelligence: Myths and Reality]. Vestnik Yuzhno-Uralskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Psihologiya, 42, 4-7 [in Russian].
3. Belova, S.S. Socialnyj intellekt: sravnitelnyj analiz metodik izmereniya [Social intelligence: a comparative analysis of measurement methods]. Retrieved from: http://www.nrpsy.ru/social_inteUect_belova.html [in Russian].
4. Bobneva, M.I. (1979). Psihologicheskie problemy socialnogo razvitiya lichnosti [Psychological problems of social development of a personality]. Moscow: Nauka [in Russian].
5. Gerasimova, P.S. (2015). Rol lichnostnyh harakteristik v kontekste analiza socialnogo intellekta [The role of personality characteristics in the context of the analysis of social intelligence]. SMALTA, 6, 21-24 [in Russian].
6. Gorchakova, O.Yu., & Bogomaz, S.A. (2015). Issledovanie socialnogo intellekta: problemy, osnovnye ponyatiya i podhody [Study of social intelligence: problems, basic concepts and approaches]. Psihologiya kognitivnyh processov, 2, 44-55 [in Russian].

7. Druzhinin, V.N. (1999). Psihologiya obshih sposobnostej [Psychology of General Abilities]. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
8. Emelyanov, Yu.N. (1995). Teoriya formirovaniya i praktika sovershenstvovaniya kommunikativnoj kompetentnosti [Theory of Formation and the Practice of Improving Communicative Competence]. Moscow: Prosveshenie [in Russian].
9. Kudinova, I.B., & Votchin, I.S. (2005). Socialnyj intellekt kak predmet issledovaniya [Social intelligence as a subject of study]. Sibirskij pedagogicheskij zhurnal, 4, 132-142 [in Russian].
10. Kunicyna, V.N. (1995). Socialnaya kompetentnost i socialnyj intellekt: struktura, funkcii, vzaimootnoshenie [Social competence and social intelligence: structure, functions, relationship]. Teoreticheskie i prikladnye voprosy psihologii, 4, 48-61 [in Russian].
11. Luneva, O.V. (2012). Konceptiya socialnogo intellekta lichnosti [The concept of social intelligence of the individual]. Znanie. Ponimanie. Umenie, 2, 46-51 [in Russian].
12. Mihajlova, E.S. (1996). Metodika issledovaniya socialnogo intellekta. Adaptaciya testa Dzh. Gilforda i M. Sallivena: rukovodstvo po ispolzovaniyu [Technique for the Study of Social Intelligence. Adaptation of the test by J. Gilford and M. Sullivan: a guide to use]. Saint Petersburg [in Russian].
13. Ozhubko, G.V. (2009). Psihologichni zasobi formuvannya socialnogo intelektu v majbutnih menedzheriv [Psychological Suspension of Social Forms in Maybut Manager]. Extended abstract of candidate's thesis. Harkiv [in Ukrainian].
14. Otyuckij, G.P. (2016). Socialnyj intellekt: obektnyj i subektnyj podhody [Social intelligence: object and subject approaches]. Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki, 6-1, 144-146 [in Russian].
15. Rudenko, S.V. (2008). Socialnij intellekt yak chinnik uspishnosti pedagogichnoyi diyalnosti [Social intelligence as a factor in the success of pedagogical activity]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
16. Savenkov, A.I. (2006). Konceptiya socialnogo intellekta [The concept of social intelligence]. Vestnik prakticheskoy psihologii obrazovaniya (nauchno-metodicheskij zhurnal), 1, 36-37 [in Russian].
17. Savenkov, A.I. (2005). Socialnyj intellekt kak problema psihologii odarennosti i tvorchestva [Social intelligence as a problem of the psychology of giftedness and creativity]. Psihologiya. Zhurnal Vyshej shkoly ekonomiki, 4, 94-101 [in Russian].
18. Sasko, O.O. (2010). Psihologo-pedagogichni umovi rozvitku socialnogo intelektu u studentiv, shilnih do aditivnoyi povedinki [Psychological and pedagogical drainage of social development to the intent of students, who are up to adjective behavior author]. Extended abstract of candidate's thesis. Harkiv [in Ukrainian].
19. Sternberg, R. (2015). Intellekt uspeha [Intelligence of success]. Minsk: Popurri [in Russian].
20. Ushakov, D.V. (2004). Socialnyj intellekt: teoriya, izmerenie, issledovaniya [Social intelligence: theory, measurement, research]. Moscow: Izd-vo Instituta psihologii RAN [in Russian].
21. Yuzhaninova, A.N. (1984). K probleme diagnostiki socialnogo intellekta lichnosti [To the problem of diagnosing the social intelligence of the individual]. Problemy ocenivaniya v psihologii. Saratov [in Russian].

Михайло Ілліч Романенко

Доктор філософських наук, професор
Дніпровська академія неперервної освіти
49006, Дніпро, вул. Володимира Антоновича, 70

Email: kate0502@live.com

Mykhailo Romanenko

Doctor of Philosophy, Professor
Dniprovskaya Academy of Continuing Education
70, Volodymyr Antonovich Str., Dnipro, 49006, Ukraine

Борис Володимирович Братаніч

Доктор філософських наук, професор
Дніпровська академія неперервної освіти
49006, Дніпро, вул. Володимира Антоновича, 70

Email: netdanet2@gmail.com

Boris Vladimirovich Bratanich

Doctor of Philosophy, Professor
Dniprovskaya Academy of Continuing Education
70, Volodymyr Antonovich Str., Dnipro, 49006, Ukraine

Андрій Миколайович Куций

Кандидат філософських наук, доцент
Дніпровська академія неперервної освіти
49006, Дніпро, вул. Володимира Антоновича, 70

Email: doippo.zdorovo@gmail.com

Mykhailo Romanenko

PhD, Associate Professor
Dniprovskaya Academy of Continuing Education
70, Volodymyr Antonovich Str., Dnipro, 49006, Ukraine

Цитування: Братаніч Б. В. Міждисциплінарне розуміння предметності соціального інтелекту / Б. В. Братаніч, А. М. Куций, М. І. Романенко, // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22, № 1. – С. 50-56.

Citation: Bratanich, B.V, Kutsiy, A.M & Romanenko, M.I. (2019). Mizhdystyplinarne rozuminnia predmetnosti sotsialnoho intelektu [Interdisciplinary understanding of the objectivity of social intelligence]. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 22(1), 50-56.*

Стаття надійшла / Article arrived: 11.12.2018

Схвалено до друку / Accepted: 13.01.2019

Соціально-філософський аналіз візуалізації культурної ідентичності в «театрі» повсякдення

Лада Прокопович, Одеський національний політехнічний університет

Мета дослідження – виявлення специфічних рис та соціально-філософського підґрунтя візуалізації культурної ідентичності в «театрі» повсякдення. Методологія дослідження ґрунтується на методах соціокультурного аналізу в рамках концепції театральності соціокомунікативних проявів культури. Цей підхід показав необхідність нового погляду на театралізацію життя, де не лише «весь світ – театр, і люди в ньому – актори», а й кожна людина – «театр». Погляд на сучасний світ як на сукупність індивідуальних, особистісних театрів (що складає наукову новизну роботи) дозволив вивити особливі функції костюму і костюмних прикрас у сценографії цих «театрів». Ці функції проявляються в ситуаціях, які вимагають від людини створення певного іміджу. Тоді костюм і костюмні прикраси стають: 1) активною складовою соціокомунікативного простору як носії інформації певного характеру; 2) формою самопрезентації; 3) способом візуалізації культурної ідентичності. Показано, що причини виникнення культурних феноменів моди і театралізації життя схожі: в обох випадках здійснюються бажання людей «примірювати» на себе різні ролі. Це співвідноситься із можливістю визначення одночасно декількох ідентичностей для однієї людини, що означає не втрату ідентичності чи заміну власної ідентичності чужою (нав'язаною, «суррогатною»), а пошук додаткових власних ідентичностей. Костюмні прикраси надають широкі можливості для таких особистих творчих експериментів з ідентичностями / іміджами у «театрі» повсякдення. Оскільки характерними рисами сучасного «театру» повсякдення, як і культурної ситуації в цілому, є динамічність, постійна зміна форм і станів, то і зміна іміджів (яка легко відбувається завдяки зміні прикрас та аксесуарів) сприяє цій соціокультурній грі.

Ключові слова: театралізація життя; імідж; роль; мода; соціокультурні комунікації; культурне різноманіття

Socio-philosophical analysis of the visualization of cultural identity in the “theater” of everyday life

Lada Prokopovych, Odessa National Polytechnic University

The purpose of the study is to identify the specific features and socio-philosophical foundations of the visualization of cultural identity in the “theater” of everyday life. The research methodology is based on: 1) the theory of the image, which evolves from the perception of the image as a simple sign to the understanding that in some cases it can become a symbol (with broad interpretational possibilities); 2) method of sociocultural analysis in the framework of concept of theatricality of sociocommunicative manifestations of culture. The effectiveness of the concept of theatricality of sociocommunicative manifestations of culture is due to the fact that it allows you to “collect” at one point performative, medial, iconic, semiotic and other concepts of philosophical understanding of social processes and phenomena. This approach showed the need for a new look at the dramatization of life, where not only “the whole world is the theater, and the people in it are actors”, but also every person is a “theater”. A look at the modern world as a combination of individual, personal “theaters” (the scientific novelty of the research) made it possible to identify the special functions of costume and jewelry in the scenography of these “theaters”. These functions are manifested in situations that require a person to create a certain image. Then the costume and jewelry become: 1) an active component of the sociocommunicative space, as mediums of information of a certain nature; 2) a form of self-presentation; 3) a way to visualize cultural identity. It is shown that the causes of the emergence of cultural phenomena of fashion and theatricalization of life are the same: in both cases, the desire of people to “try on” different roles is realized. This correlates with the possibility of simultaneously determining several identities for one person, which means not a loss of identity or the replacement of one’s own identity (imposed), but the search for additional personal identities. Costume and jewelry provide ample opportunities for such personal creative experiments with identity/roles in the “theater” of everyday life. Characteristic features of the modern “theater” of everyday life, as well as the cultural situation in general, are dynamism, frequent changes of form and states. Therefore, the change of images (which is easily accomplished by changing jewelry and accessories) contributes to this sociocultural game.

Keywords: theatricalization of life; image; role; fashion; sociocultural communications; cultural diversity

Соціально-філософський аналіз візуалізації культурної ідентичності в «театре» повсякденності

Лада Прокопович, Одеський національний політехнічний університет

Цель исследования – выявление специфических черт и социально-философских оснований визуализации культурной идентичности в «театре» повседневности. Методология исследования базируется на методах социокультурного анализа в рамках концепции театральности социокоммуникативных проявлений культуры. Этот подход показал необходимость нового взгляда на театрализацию жизни, где не только «весь мир – театр, и люди в нем – актеры», но и каждый человек – «театр». Взгляд на современный мир как на совокупность индивидуальных, личностных театров (что составляет научную новизну работы) позволил выявить особые функции костюма и костюмных украшений в сценографии этих «театров». Эти функции проявляются в ситуациях, которые требуют от человека создания определенного имиджа. Тогда костюм и костюмные украшения становятся: 1) активной составляющей социокоммуникативного пространства как носители информации определенного характера; 2) формой самопрезентации; 3) способом визуализации культурной идентичности. Показано, что причины возникновения культурных феноменов моды и театрализации жизни одинаковы: в обоих случаях реализуется желание людей «примеривать» на себя разные роли. Это соотносится с возможностью определения одновременно нескольких идентичностей для одного человека, что означает не потерю идентичности или замену собственной идентичности чужой (навязанной, «суррогатной»), а поиск дополнительных собственных идентичностей. Костюмные украшения дают широкие возможности для таких личностных творческих экспериментов с идентичностями / имиджами в «театре» повседневности. Поскольку характерными чертами современного «театра» повседневности, как и культурной ситуации в целом, являются динамичность, постоянная смена форм и состояний, то смена имиджей (которая легко осуществляется путем смены украшений и аксессуаров) способствует этой социокультурной игре.

Ключевые слова: театрализация жизни; имидж; роль; мода; социокультурные коммуникации; культурное разнообразие

Постановка проблеми.

В умовах процесу глобалізації, націленої не лише на всесвітню інтеграцію, а й на уніфікацію майже всіх сфер людської діяльності, спостерігається і зворотній процес, обумовлений розумінням важливості (і необхідності) культурного різноманіття. В цьому процесі набуває актуальності питання ідентичності – культурної, національної, релігійної, соціально-статусної і т.д.

Культурна ідентичність, як приналежність до певної культури або соціальної групи, яка сприяє формуванню ціннісного відношення людини до себе, інших людей, суспільства та світу в цілому, потребує відповідних форм візуалізації.

Найбільш наочно така візуалізація здійснюється через костюм та костюмні прикраси, які можна розглядати як елемент сценографії у «театрі» повсякдення. Соціально-культурний характер цього процесу дає підстави для його осмислення в рамках предмету соціальної філософії, яка вивчає сутність і форми соціальної реальності, випрацьовуючи різні методологічні підходи і стратегії.

Аналіз досліджень і публікацій.

Питання культурної ідентичності як наукова проблематика все частіше опиняється на перехре-

сті висловлювань прихильників та противників глобалізації.

Перуанський письменник, філософ, політичний і громадський діяч, лауреат Нобелівської премії М. Варгас Льоса, наприклад, відстоюючи ідею глобалізації, піддав критиці не лише побоювання деяких аналітиків щодо втрати культурного різноманіття, а й поняття «культурна ідентичність». В своєму есе «Глобалізація та культурна ідентичність» він визнає, що «світ, в якому ми житимемо в наступному столітті, буде менш яскравим та менш забарвленим місцевим колоритом, ніж той, що залишився у минулому. Фестивалі, вбрання, звичаї, церемонії, ритуали та переконання, які у минулому надавали людству фольклорного та етнографічного різноманіття, поступово зникають або звужуються царина їх існування» [3]. Але це не має нікого лякати, запевняє М. Варгас Льоса, бо всі культури з часом змінюються, деякі зникають, з'являються нові.

Так, дійсно, з часом всі культури і культурні феномени зазнають трансформацій [16; 17], але зараз питання в іншому: що має прийти на зміну багатьом різним «старим» культурам – багато різних нових культур або лише одна нова (одна на все людство)? І які наслідки для людства матиме кожен із цих варіантів?

Але Варгас Льюса так питання не ставить. Підмінивши проблему втрати культурного різноманіття на питання про невідворотність культурних трансформацій, він і поняття культурної ідентичності дискредитує в такий же спосіб. «Поняття «культурна ідентичність», – пише Варгас Льюса, – є небезпечним. З соціальної точки зору, воно є лише сумнівною, штучною концепцією. А в політичному плані воно загрожує найбільш дорогоцінному досягненню людства: свободі» [3]. Він не заперечує, що люди, які говорять однією мовою, народилися та мешкають на одній території, розділяють однакові релігійні переконання та тримаються однакових звичаїв, мають однакові характеристики. Але він вважає, що цей «колективний знаменник» ніколи не може повністю охарактеризувати кожну людину, концепція ідентичності, коли вона використовується не на індивідуальному рівні, є дегуманізуючою, представляє собою ідеологічну абстракцію всього того, що є оригінальним і творчим в людській особистості. «Справжня ідентичність витікає, скоріш, із властивості особистості опиратись цим впливам та протиставляти їм свої власні свободні дії» [3].

Інша точка зору на культурну ідентичність ґрунтується на розумінні не протиставлення особистості соціуму, а цілісності індивідуального та соціального. Тут постає питання про зближення і перетинання границь між особистістю та колективною ідентичністю. На цьому наполягає, наприклад, М. Мерло-Понті, зауважуючи, що «навколо наших починань та того суто індивідуального проекту, який складає наше буття, існує зона загального існування вже готових проектів, певних значень, які витають між нами та речами й визначають нас у якості чоловіка, буржуа або робітника. Загальність повсякчас втручається, вона опосередковує нашу присутність по відношенню до самих себе; ми перестаємо бути чистою свідомістю, тільки-но природний або соціальний стан речей перестає бути чимось неформальним і складається в ситуацію, тільки-но вона набуває сенсу, тобто, в підсумку, тільки-но ми починаємо існувати» [11, с. 567].

Тобто знову йдеться про те, що особистість не може існувати (сформуватись, реалізуватись) поза соціумом. І питання про колективну ідентичність є, по суті, питанням про соціалізацію індивіда. В решті решт, тільки він сам вирішує, приймати або відхилити йому ту чи іншу колективну ідентичність. Лише він сам визначає, наскільки співзвучною його пошукам смислів

і цінностей є та чи інша культура. Скорочення культурного різноманіття зменшує і можливості такого вибору. (Чи не це є обмеженням свободи?)

Якщо пов'язувати ідентичність із соціалізацією, то слід визнати, що скорочення культурного різноманіття призводить до ідентифікаційної дезорієнтації, що, в свою чергу, може ускладнити процес соціалізації індивіда.

Визначаючи соціалізацію як інтерналізацію індивідом системи традицій, генерованої конкретним суспільством, Н. С. Доній зауважує, що водночас соціалізація полягає у встановленні гармонії між адаптацією, індивідуалізацією та інтеграцією в конкретний соціальний простір. Крім того, соціалізація є процесом включення індивіда в систему суспільних відносин за допомогою конституювання соціально-типових і соціально-значимих рис [8, с. 137].

Швидкі соціальні зміни (політичні, економічні, культурні, правові), нестабільність еталонів якості життя породжують в суспільстві стан невизначеності (в першу чергу, системи цінностей), яка провокує втрату ідентичності та схильність індивіда до ігнорування беззаперечних до певного часу соціальних рекомендацій і норм [8, с. 100, 138].

За таких умов «певним рятівним кругом» для людини здається масова культура, долучаючись до якої особистість робить підміну своїх цінностей на прийняті в обраному сегменті цієї культури. При цьому людина може перебувати в ілюзії власного вибору, власної самоідентифікації. Однак, по факту, часто така підміна є втечею від себе, самоуниканням [13].

Втім, далеко не завжди відбувається «підміна» цінностей особистості на групові. В умовах соціально-культурної мінливості соціалізація може представляти собою «не засвоєння групових цінностей і норм, а побудову особистісного іміджу, який є результатом творчості індивіда, засобом самовираження, самопрезентації людини» [4].

Тобто співпричетність до інших людей, груп, колективів не позбавляє людину можливостей для творчих проявів, самовираження.

Більш того, із індивідуальних самоідентифікаційних рішень і складається колективна ідентичність.

Щодо культурної ідентичності, то вона характеризується ще й потребою у візуалізації. Це, власне, і дає підстави розглядати цей процес як «театральне» дійство з певною драматургією і відповідною сценографією.

Мета даного дослідження – виявлення специфічних рис та соціально-філософського підґрунтя візуалізації культурної ідентичності в «театрі» повсякдення.

Методологічною стратегією для досягнення цієї мети може бути концепція театральності соціокомунікативних проявів культури, яка передбачає усвідомлення того, що театральність виникає лише тоді, коли відбувається акт комунікації між людьми (тобто тоді, коли є «актор» і «публіка»), і навпаки, комунікативні акти набувають рис театральності завжди, коли є потреба у підвищенні ефективності комунікації [19].

Викладення основного матеріалу.

Одним із дослідників, який розглядав ідентичність як певні межі (рольові, поведінкові) в «театрі» життя був Ірвінг Гофман.

Знаходячись в процесі самоідентифікації, його «виконувачі ролей» позбавлені душевного спокою, більшість з них мають лавірувати в життєвих обставинах. Не бажаючи бути абсолютно непоміченими, загубленими у натовпі, і, в той же час, не бажаючи привертати до себе зайвої уваги, вони постійно балансують між нормальністю та унікальністю, точніше – між двома ілюзіями: фантомом нормальності та фантомом унікальності.

Стратегію балансування між нормальністю та унікальністю І. Гофман називав стратегією подвійного «нібито»: саме завдяки цій стратегії в нас виникає впевненість у соціальній реальності (відносно до дій інших людей) та особистій свободі (впевненість у адекватності та значущості своєї поведінки) [28].

І. Гофман підкреслює, що людина не може повністю злитись із соціальною системою, завжди обираючи місце десь між ідентифікацією з системою та протиставленням їй. Переміщуючись в цьому просторі, вона намагається зберегти баланс. При взаємодії із соціумом завжди мають місце спроби відхилитись від соціальної обумовленості «Я», повної ідентифікації ніколи не відбувається. І саме ці коливання, саме ці спроби зберегти себе є ключем до розуміння буття людини. З цього приводу І. Гофман зауважує: «Повна віддача та відданість соціальному утворенню передбачає свого роду самовідданість. Сенс нашого буття може визначатись приналежністю до соціальних утворень, сенс нашої індивідуальності проявляється через ті нечисленні способи, якими ми опираємось тяжінню суспільства. Наш статус ґрунтується на твердій будівлі світу, в той час, коли сенс нашої особистої ідентичності часто знаходиться в її тріщинах» [28].

Хай там як, а процес самоідентифікації та результати цього процесу люди схильні іноді демонструвати. Це відбувається через зовнішній вигляд, коли костюм і костюмні прикраси допомагають створити відповідний образ. Тобто через створення певного образу / іміджу людина може донести до інших людей інформацію певного характеру (соціокультурного, соціально-статусного, професійного і т.д.).

Вважається, що суспільство стає по-справжньому сучасним (modern), коли його основною характеристикою стає інформація, найважливішою частиною якої є образ, його створення та вживання [22, с. 96].

При цьому філософське осмислення поняття образу завжди відбувалось у співставленні із можливістю пізнання реальності. Ще за часів Платона філософи нехтували візуальним образом, вважаючи його недостовірним (як у випадку із «переломленою» тростиною у воді) проявом «буття за думкою», протиставляючи йому «буття за істиною». В цьому ж руслі розмірковував Е. Гуссерль, котрий шукав очевидні істини, що не залежать ані від суб'єкту, ані від часу, ані від місця. На його думку, чуттєво дані предмети не мають очевидності, яка може бути «схопленою» лише розумово. Саме ці очевидності, а не чуттєві істини можуть виступати основою наук [6].

Втім, поряд із цими поглядами формувался інший процес, який Людвіг Фейсбах у передмові до другого видання «Сутності християнства» (1843) описував так: «В наш час, який надає перевагу образу, а не самій речі, копії, а не оригіналу, уявленню, а не дійсності, видимості, а не сутності, таке перетворення є розчаруванням і, як наслідок, абсолютним запереченням або, принаймні, зухвалою профанацією, бо священна лише видимість, істина ж нечестива» [23, с. 18].

Сучасна ж кількість візуальної продукції досягла таких масштабів, що перебудувала критерії оцінки подій: люди все більше довіряють не букві і слову, а візуальному образу. Початок цієї тенденції виявив в 30-ті роки ХХ століття Гюнтер Андерс, побачивши в ній «ікономанію». Потім Вільям Дж. Томас Мітчел, реагуючи на виклик розповсюдження відео- та комп'ютерного мистецтва (кібермистецтва), говорить про «іконологію», а в 1992 році в журналі «Артфорум» він вводить поняття «pictorial turn». В рамках дослідження символічного прагматизму Ф. Фельман користується поняттям «imagic turn». А у 1994 році історик мистецтва Готфрід Бьом пропонує термін «iconic turn» – іконічний поворот [26, с. 110].

Цей поворот фіксує відхід у засобах комунікації від вербального способу до візуального, що дало підстави назвати сучасну епоху «цивілізацією образу». В цій цивілізації погляд індустріалізується, а видимість представляє собою не лише те, що дано і є, а й те, що приховано, або єдине, що можливе. Як свого часу висловився Вілем Флюссер: «З моменту винаходу фотографії філософія стала можливою не лише засобом слова, а й образу» [27, с. 106].

Осмишуючи цю ситуацію, Володимир Мартинов зауважує: «Вислизання з-під влади слова – це не спокуса, а даність, яка може бути розтлумачена як спокуса, але від цього вона все одно не перестане бути даністю. Невідворотність нав'язування нам цієї даності витікає з того, що час, в якому ми живемо, співпав із часом, коли на заміну вербально орієнтованій парадигмі культури приходять парадигма візуально орієнтована. Влада тексту замінюється владою картинки. Влада ідеологем замінюється владою ієрогліфем, і на заміну ідеології приходять гламур – глянцева картинка, яка показує нам, як треба жити. Але цей перехід не є рухом до якогось архаїко-міфологічного «перед-словного». Це рух до такого собі «після-словного» стану цивілізації» [12, с. 2].

Тобто іконічна форма по відношенню до вербальної стає первинною в процесі пізнання об'єктивної реальності.

Більш того, сьогодні образ претендує на смислову автономію. «Візуальний поворот проявляється не в тому, що вчені знеацька «відкрили» для себе і решти зображення та готові «закрити» мовний світ. Поворот проявляється у відмові визнавати «природним» мовне домінування в обороті зображальних медіа, оминаючи мову, активно втручатися в досвід» [29].

Втім, «активне втручання в досвід» призводить до ілюзорної впевненості тих, хто споживає таку «образність», в тому, що візуалізація є буквальним відбитком з дійсності і її реальним відображенням, відкритим до вільної інтерпретації. Проте образ є вторинним по відношенню до мови, яка виступає як втілення результатів одиничного досвіду в узагальнену форму. У гносеологічному аспекті образ характеризується через систему взаємодії суб'єкта і об'єкта, потрібне активне ставлення суб'єкта до дійсності [25, с. 57-58].

В роботі «Система моди» Р. Барт ставить під сумнів правомірність відокремлення образу від вербальної форми вираження. Він надає перевагу описанню перед образом, бо вважає описання кращим інструментом демонстрації сутності.

Свою позицію Р. Барт підкріплює такими аргументами: по-перше, іконічна структура образу і вербальна структура описання зводяться до «мовного коду»; по-друге, описання позбавлено практичної та естетичної функцій (інформація); по-третє, описання відкрито розповсюджує «моду як смисли» [2].

Описання у порівнянні із образом характеризується більшою структурною прозорістю, як мова по відношенню до мовлення, знання по відношенню до думки. Р. Барт у своїй роботі надавав перевагу описанню, бо на мові інформації вербальна форма не несе «шуму», який би заважав смислу. Вербальна форма – це саме смисли, безшумна мова. «Образ пропонує багато можливостей; слово фіксує одну-єдину визначеність» [2, с. 30].

Втім, слід визнати, що цей підхід є вірним лише по відношенню до образу, а не його візуалізації (у Р. Барта ці поняття не розмежовані). Образ є цілісним і вторинним по відношенню до описання, але є первинним по відношенню до іконічної форми.

Так чи інакше, але сучасні соціальні комунікації продовжують «нарощувати» візуальну складову.

Телевізійна «картинка», реклама, цифрова фотографія, «смайлики» стають основними засобами комунікації, віддаляючи на другий план слово, бо візуальне значно скоріше і безпосередньо зв'язує людину з інформацією, подією, товаром, послугою.

Як зазначав ще П. Флоренський, «в епоху культур, що досягли, здавалось би, найбільшого розквіту, спостерігається схильність до зорових форм зображення понять, при яких зорові образи стають засобом вираження абстрактних понять простих і складних, і в яких конкретні зображення стають знаками і символами ідей» [24, с. 100].

Деякі дослідники вважають, що все це призводить до спрощення мови спілкування, до редукції глибини символічного, до плоского знаку – «іконки», «смайлика» [22]. Що культура медіазору, як новий тип мислення, сприяє формуванню явища поверхневого споглядання, що в свою чергу призводить до спрощення та уніфікації культурних смислів. Що на зміну картині світу приходять мозаїчний образ світу, осмислення та переживання втрачають свої орієнтири, поступаючись бездієвому спогляданню. Образи, що оточують людину, все більше починають на неї впливати. Все, що людина бачить, стає частиною її внутрішнього «Я», певним чином виражається в комунікації із іншими людьми, проявляється в розумінні реальності і себе в цій реальності.

Це дає підстави говорити про втрату або порушення ідентичності.

Зміна потреб сучасної людини призводить до того, що «символічні культурні фікції використовуються людьми в умовах постмодернізму в якості інструментів формування порушеної ідентичності і інтеграції їх розірваного «Я» [9, с. 54]. Постмодернізм акцентує увагу на мінливості та невизначеності ідентичності, що призводить до того, що ми не прагнемо до розкриття певного сенсу (у світі через себе), а слідуємо серії подій, по мірі створення візуальних образів (будуємо себе через світ). Тобто світ використовується для побудови варіантів (часто ігрових) власної ідентичності [10; 20].

Ігрове начало у практиці побудови різних варіантів власної ідентичності, власне, і вказує на театральну складову в цьому процесі. І це в свою чергу є підґрунтям для розгляду його в рамках концепції театральності буття, і особливо – в комунікативному аспекті.

Візуалізація ідентичності часто здійснюється за допомогою іміджу, точніше – зовнішньої його складової. Тут важливу роль виконують не лише костюм, а й костюмні прикраси і аксесуари. Часто саме за допомогою таких елементів людина може продемонструвати свою ідентичність – культурну, етнічну, релігійну і т.д.

Ця практика не є новою. Костюмні прикраси завжди виконували ті чи інші функції у соціальних відносинах: від позначення племінних відмінностей (наприклад, скроневі кільця у древніх слов'ян) до фіксації соціального статусу (в Стародавньому Римі, наприклад, золоту каблучку могли носити лише сенатори та патриції, а серед католицьких священиків лише кардинали носять перстень із аметистом).

При цьому часто люди мають не одну, а декілька ідентичностей, в залежності від груп, до яких входять.

Можливість визначення одночасно декількох ідентичностей для однієї людини означає й потенційну можливість розширення «комплекту» ідентичностей. А це означає, що слід говорити не про втрату ідентичності чи заміну власної ідентичності чужою (нав'язаною, «сурогатною»), а про пошук додаткових власних ідентичностей. Це відповідає концепції зміни «ролей» у «театрі» життя, як способу пошуку нових, додаткових «Я» особистості.

Результати цих пошуків часто візуалізуються у зовнішньому вигляді, в тому числі і за допомогою костюму і костюмних прикрас.

Костюм і костюмні прикраси є важливою складовою театру – і як виду мистецтва, і як ігрової форми буття, і як способу оформлення різних видів комунікації. В театрі (будь-якому) костюми грають іноді більш важливу роль в організації сценічного простору, ніж куліси та декорації. А костюмні прикраси (ювелірні вироби, біжутерія, аксесуари) можуть не лише доповнити костюм, а й сформувати сам образ у відповідності до заданої сценічної, соціальної, культурної або іншої ролі.

Це особливо характерно для сучасного інтерактивного, імерсивного театру, який прагне вийти за межі сцени – в глядацький зал, на вулиці та площі. Там, де немає ані куліс, ані декорацій, саме костюми, маски, атрибути організують сценічний простір, створюють певний візуально-предметний контекст.

В «театрі» повсякдення, де «спектаклі», «перформанси», «хепенінги» проходять як природна складова життя, ця функція костюму ще більш очевидна.

В наші дні, коли кожен сам собі режисер і сам собі актор, людина, вдягаючи той чи інший костюм і виходячи в ньому «у люди», несе з собою і свій «театр» [14]. В цих умовах поняття сценічного простору стає досить умовним. В офісі, спортзалі, крамниці, університетській аудиторії, тролейбусі, коридорі поліклініки сцени немає. Але ж сценічний простір організується відразу, як тільки з'являється людина «в образі».

Тут вже не просто «весь світ – театр, і люди в ньому – актори», а кожна людина – театр.

Тобто сучасний світ – це сукупність індивідуальних, особистісних театрів. Грають всі, грають щось спільне, і при цьому – кожен своє.

А костюми та прикраси в цьому допомагають.

Саме через одяг, прикраси та аксесуари людині простіше за все продемонструвати свою приналежність до тієї чи іншої етнічної, соціальної, статусної, професійної, релігійної, політичної групи. Причому така демонстрація може співвідноситись як з історичними традиціями, так і з мінливою модою. Прикладами можуть служити широкі джинси з яскравими латками та фенечки хіпі; малинові піджаки та масивні золоті ланцюги «нових руських» в 90-х роках минулого століття; відроджені в сучасній моді традиційні елементи українського жіночого костюму – вишиванки, коралові намиста, віночки і т.д.

Втім, така костюмна візуалізація культурної ідентичності нерозривно пов'язана із театральністю буття. Найбільш виразною формою те-

атралізації повсякдення є мода. Проте спроби роздивитись феномен моди крізь призму театральності життя ускладнюються деякими протиріччями. Одне з них обумовлене визначенням самого поняття «мода».

В статті Т. Савицької, наприклад, читаємо: «Як слідує із самого терміну, мода (від латинського слова «modus», міра, правило, приписання; звідси – французьке «mode», італійське «moda», німецьке «mode» і т.д.) – це культурно санкціонована форма масової поведінки, що має циклічний характер. Мода – система знакової аргументації, яка поступово дрейфувала від правлячих каст (згадаємо приставні золоті бороди фараонів) до широких верств населення; засіб особистого самовираження, соціальної ідентичності або, навпаки, диференціації» [21].

Але ж чи можна говорити про «особисте самовираження» в рамках правил та приписань?

Втім, погляд на моду як на систему знакової аргументації, яка «дрейфувала від правлячих каст до широких верств населення», відповідає концепції театралізації життя, згідно з якою люди «приміряють» на себе чужі ролі.

Мабуть, керуючись саме цією концепцією, фірма Miu Miu у квітні 2016 року представила колекцію прикрас «The Queen's Jewels», яку створила з нагоди ювілею королеви Єлизавети II. Ідея лінії полягає у тому, що біжутерія імітує відому колекцію коштовностей британської королеви Crown's Jewels, які зберігаються в лондонському Тауері: тіари, діадеми, сережки, браслети. Цілком очевидно, що автори біжутерії розраховували на те, що споживачі під впливом ювілею «брендової» персони не втримаються від спокуси прикрасити себе «коштовностями», як в самої королеви (відчувши при цьому себе королевою).

Втім, не менш впливовою є й інша, прямо протилежна установка сучасної моди про те, що не слід намагатись бути другосортною копією когось, а треба спробувати стати неповторним оригіналом самого себе. «Не звертай уваги на тренди, – закликає Джані Версаче. – Не дозволяй моді володіти тобою: ти вирішуєш, ким ти є і що хочеш виразити тим, як ти вдягаєшся і як живеш».

Намагаючись не дуже випадати із загальних течій та напрямків сучасної моди, люди все частіш знаходять способи для створення власних іміджів – оригінальних, неповторних. Індивідуальність стає головною добродією в сучасному суспільстві, а слово «ексклюзив» служить «залізним» аргументом рекламних кампаній.

Іншими словами, все більш чітко проявляється ситуація, коли одночасно з модою існує антимода, позамода.

Власне, це було завжди. Людині завжди була притаманна амбівалентність бажань: з одного боку – бути як всі, з іншого – бути особливим, не як всі.

Тут виникає необхідність розділення понять «мода» і «моделювання одягу». Моделювання одягу або прикрас, як вид мистецтва, як процес створення предметів культури, може співвідноситись із модою як формою масової поведінки, а може йти з нею врозріз, привносячи нові, оригінальні ідеї (які, можливо, з часом стануть модними). Тобто для сучасних модельєрів одягу, дизайнерів прикрас та їх споживачів мода – це не правила, не приписання, а пропозиції, яким можна слідувати або не слідувати при створенні індивідуального образу.

Моду можна розглядати як орієнтир, який здатний, за словами Ж. Денисюк, «підвищувати чи знищувати престижність використання та споживання культурних взірців, моделей та визначати певні стандарти поведінки, повсякчас акумулюючи соціально значиму інформацію» [7, с. 26]. Тут слід додати: не лише акумулюючи, а й активно розповсюджуючи. Бо саме за умов активної соціальної комунікації «іміджева модель поведінки передбачає особливу значущість неформальних міжособистісних зв'язків, у контексті яких імідж відображає вільне самовизначення людини» [4].

Ця стратегія цілком відповідає сучасному змісту терміна «імідж», під яким розуміється не просто образ, зовнішній вигляд, а й засіб самопрезентації, спосіб впливу на свідомість оточуючих.

Костюмні прикраси в цих індивідуальних, особистих творчих практиках є доволі ефективним (і ефектним) засобом.

Наприклад, для того, щоб продемонструвати свою національну ідентичність як українки [1; 5], зовсім не обов'язково вдягатись у вишиванку. Можна і в сучасний костюм привнести елементи з традиційною українською символікою або стилістикою, якщо, наприклад, білу сорочку сучасного крою доповнити комплектом біжутерії з мотивом червоних ягід [14, с. 18]. А щоб заявити про себе як про одеситку не обов'язково вдягати тільняшку. Цілком достатньо прикрасити консервативний діловий піджак витонченою, але трохи легковажною брошкою у вигляді «золотої риби» [14, с. 18]. Продемонструвати свою при-

хильність до ідей та стилю хіпі, але не так радикально, як це роблять самі «діти квітів», можна, якщо прикрасити сукню (навіть «вечірню») намистом або кольє з джинсовими «квітами» [15]. Оригінального браслету-манжети, декорованого мереживом та деталями годинникового механізму, вистачить для демонстрації свого захоплення стилем (чи вже субкультурою?) стімпанк [18].

Ці приклади доводять, що в «театрі» посвячення костюмні прикраси є не лише декоративними елементами, а й сприяють візуалізації культурної (національної, соціально-статусної, регіональної, субкультурної і т.д.) ідентичності.

Це напряму пов'язано з їх соціокомунікативними функціями, бо в цих випадках вони є:

- маркерною атрибутикою в системі розпізнавання «свій – чужий»;
- носіями інформації в знаково-символьній формі, яка наочно передається від власника прикраси до «глядачів».

Така комунікація не завжди відбувається лише в одному напрямку. Польові випробування авторських дизайнерських прикрас показують, що практично будь-яка група людей на деякий час розділяється на «глядачів» та «актора» (з відповідними репліками, діями, обговореннями, критикою), коли з'являється людина в «образі», створеному завдяки оригінальній, незвичайній костюмній прикрасі.

Висновки.

Аналіз соціально-філософських засад візуалізації культурної ідентичності в «театрі» посвячення дозволяє зробити такі висновки.

1. Поширення практики театралізації на різні аспекти соціального життя, особливо там, де кожен сам собі актор і сам собі режисер, вимагає перефразування відомої максими про те, що «весь світ – театр, і люди в ньому – актори» на «кожна людина – театр». Тобто сучасний світ – це сукупність індивідуальних, особистісних театрів. Грають всі, грають щось спільне, і при цьому – кожен своє.

2. В «театрі» буття особливе місце посідає сценографія, до створення якої залучаються, зокрема, костюм та костюмні прикраси. Як носії інформації певного характеру, вони є активною

складовою соціокомунікативного простору культури. В повсякденні такий простір може формуватись в ситуаціях, що вимагають від людини створення певного іміджу.

3. В сучасній трактовці терміну «імідж» (форма самопрезентації та спосіб впливу на оточуючих) під самопрезентацією слід розуміти й візуалізацію культурної ідентичності. Аналіз функцій костюмних прикрас у візуалізації культурної ідентичності людини як формі театралізації посвячення показав, що причини виникнення культурних феноменів моди і театралізації життя схожі: в обох випадках здійснюються бажання людей «примірювати» на себе різні ролі.

4. Костюмні прикраси надають широких можливостей для особистих творчих експериментів з ідентичностями / іміджами у «театрі» посвячення. Оскільки характерними рисами сучасного «театру» посвячення, як і культурної ситуації в цілому, є динамічність, постійна зміна форм і станів, то і зміна іміджів (яка легко відбувається завдяки зміні прикрас та аксесуарів) сприяє цій соціокультурній грі.

При цьому змінюються і сценічні простори, які неодмінно виникають навколо людини «в образі». Такі простори характеризуються розділенням присутніх на «глядачів» та «акторів», між якими відбувається обмін репліками, діями, критикою, тобто виникає відповідна система комунікації.

5. Сучасна теорія образу еволюціонує від сприйняття образу як простого знаку (плоскої «картинки», «іконки») до розуміння, що в деяких випадках образ може набувати більш складних і неоднозначних смислів, тобто виступати в якості символу. Особливо чітко це проявляється саме в тих образах, носіями яких є не екран з цифровими «картинками», а люди. Ці образи завжди залишають місце для інтерпретації інформації, яка за їх допомогою передається.

В цьому сенсі можна говорити, що концепція театральності соціокомунікативних проявів культури дозволяє «зібрати» в одній точці перформативну, просторову, медіальну, іконічну, семіотичну та інші концепції осмислення сучасних соціальних явищ і процесів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Багрій М. Становлення національної ідентичності та виховання національно-свідомої особистості у Західній Україні кінця XVIII ст. – 1939 р. / М. Багрій // Молодь і ринок. – 2018. – № 4. – С. 35-40. DOI: 10.24919/2308-4634.2018.131341.
2. Барт Р. Система моди. Статті по семиотике культури / Р. Барт. – М., 2003. – 512 с.
3. Варгас Льоса М. Глобализация и культурная идентичность / М. Варгас Льоса // Foreign Policy. – 2001. – 01-02. URL: noblit.ru/node/1435.
4. Воропаєва В. Г. Проблема кризи ідентичності в умовах глобалізації та інформаційного суспільства / В. Г. Воропаєва // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – 2012. – № 2. – С. 35-40.
5. Гнатенко П. І. Національна ідентичність та історична пам'ять / П. І. Гнатенко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Том 21. – № 10. – С. 164-169. DOI: 10.15421/1718143.
6. Гуссерль Е. Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія. Вступ до феноменологічної філософії / Е. Гуссерль // Філософська думка. – 2002. – № 3. – С. 134-149.
7. Денисюк Ж. З. Феномен гламуру масової культури як засіб конструювання уявних ідентичностей / Ж. З. Денисюк // Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство. – 2016. – Вип. 1. – С. 26-30.
8. Доній Н. Є. Соціальна девіталізація особистості в суспільстві глобалізованого світу / Н. Є. Доній. – Чернівці: Чернігівський національний технологічний університет, 2014. – 280 с.
9. Копытин А. И. Арт-терапия в эпоху постмодерна / А. И. Копытин. – Санкт-Петербург: Речь & Семантика-С, 2002. – 224 с.
10. Лисоколенко Т. В. Экзистенциальное поле игры Й. Хейзинги / Т. В. Лисоколенко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2014. – № 10. – С. 18-23.
11. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти. – Спб., 1999.
12. Нилогов А. Выскальзывание из-под власти слова. Владимир Мартынов о противостоянии икоцентричности и литературоцентричности / А. Нилогов // Книжное обозрение Ex libris НГ, 14.05.2009.
13. Пашинська А. В. Опора на тіло як фундамент стійкості самоідентичності особистості / А. В. Пашинська // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Том. 21. – № 8. – С. 94-102. DOI: 10.15421/1718106.
14. Прокопович Л. В. Визуализация культурной идентичности посредством костюмных украшений как форма театрализации повседневности / Л. В. Прокопович // ScienceRise. – 2016. – № 11. – С. 15-19. DOI: 10.15587/2313-8416.2016.82838.
15. Прокопович Л. В. «Джинсовая бижутерия» в контексте театрализации повседневности / Л. В. Прокопович // ScienceRise. – 2017. – № 4. – С. 22-26. DOI: 10.15587/2313-8416.2017.99020.
16. Прокопович Л. В. Дослідження генезису театру та театралізації життя як феноменів європейської культури / Л. В. Прокопович // Evropský filosofický a historický diskurs. – 2018. – V. 4. – № 3. – P. 112-117.
17. Прокопович Л. В. Карп кои как мифопоэтический образ: интерпретации и межкультурная диффузия смыслов / Л. В. Прокопович, Ле Зуи Хан, А. А. Шинтарь // The Scientific Heritage. – 2018. – № 22. – С. 14-18.
18. Прокопович Л. В. Стиппанк: трансляция стиля из научной фантастики в дизайнерскую бижутерию / Л. В. Прокопович // ScienceRise. – 2016. – № 6/1. – С. 38-43. DOI: 10.15587/2313-8416.2016.71564.
19. Прокопович Л. В. Театрализация социокультурной коммуникации: методологическое обоснование исследовательского подхода / Л. В. Прокопович // ScienceRise. – 2017. – № 7. – С. 29-32. DOI: 10.15587/2313-8416.2017.106701.
20. Пушонкова О. А. Примарне як явище візуальної культури / О. А. Пушонкова // Вісник Черкаського університету. Серія: Філософія. – Вип. 1. – 2018. – С. 79-87. DOI: 10.31651/2076-5894-2018-1-79-87.
21. Савицкая Т. Е. Террор гламура: об одной из стратегий радикальной визуализации современной культуры / Т. Е. Савицкая. – Режим доступа: http://ifarcom.ru/files/Monitoring/savitskaya_terrор_glamoura.pdf.
22. Савчук В. Феномен поворота в культуре XX века / В. Савчук // Международный журнал исследований культуры. – 2013. – № 1. – С. 93-108.
23. Фейербах Л. Сочинения: в 2 т. / Л. Фейербах. – М.: Наука, 1995. – Т. 2. – 425 с.
24. Некрасова Е. А. Неосуществленный замысел 1920-х годов создания Simbolarium'a (словаря символов) и его первый выпуск «Точка» // Памятники культуры. Новые открытия. 1982. – Ленинград: Наука, 1984.
25. Хенги Л. В. Феноменология образа у Р. Барта / Л. В. Хенги, Т. О. Козинцева // Екологія візуальності: стратегії, концепти, проекти: матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Черкаси, 8-10 жовтня 2015 р.). – Черкаси, 2015. – С. 57-59.
26. Collenberg-Plotnikov B. Iconic turn / B. Collenberg-Plotnikov // Information Philosophie. – 2006. – № 5.
27. Flusser V. Gesten. Versuch einer Phänomenologie / V. Flusser. – Frankfurt an Main, 1994.
28. Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life / E. Goffman. – University of Edinburg Social Sciences Research Center, 1959.
29. Moxey K. Visual Studies and the Iconic Turn / K. Moxey // Journal of Visual Culture. – 2008. – № 7.

REFERENCES

1. Bahriy, M. (2018). Stanovlennya natsionil'noyi identychnosti ta vykhovannya natsional'no-svidomoyi osobystosti u Zakhidniy Ukrayini kintsya XVIII st. – 1939 r. [Development of national identity and education of the national-conscious personality in Western Ukraine in the end of the year XVIII – 1939]. *Molod' i rynek*, 4, 35-40. DOI: 10.24919/2308-4634.2018.131341 [in Ukrainian].
2. Bart, R. (2003). *Sistema mody. Stat'i po semiotike kul'tury* [Fashion system. Articles on the semiotics of culture]. Moscow [in Russian].
3. Vargas Losa, M. (2001). Globalizatsia i kulturnaya identichnost' [Globalization and cultural identity]. *Foreign Policy*, 01-02. Retrieved from: noblit.ru/node/1435 [in Russian].
4. Voropaeva, V.H. (2012). Problema kryzy identychnosti v umovakh hlobalizatsiyi ta informatsiynoho suspil'stva [Crisis of identity problem in conditions of globalization and information society]. *Proceeding of the National Aviation University. Series: Philosophy. Culturology*, 2, 35-40 [in Ukrainian].
5. Hnatenko, P.I. (2018). Natsional'na identychnist' ta istorychna pam'yat' [National identity and historical memory]. *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 21 (10), 164-169. DOI: 10.15421/1718143 [in Ukrainian].
6. Husserl, E. (2002). Kryza yevropeys'kykh nauk i transtsendental'na fenomenolohiya. Vstup do fenomenolohichnoi filosofiyi [Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology. Introduction to phenomenological philosophy]. *Filosof's'ka dumka*, 3, 134-149 [in Ukrainian].
7. Denysyuk, Zh. (2016). Fenomen hlamuru masovoyi kul'tury yak zasib konstruyuvannya uyavnykh identychnostey [Phenomenon of glamour of mass culture as a tool of designing of imaginary identities]. *Mizhnarodnyy visnyk: kul'turolohiya, filolohiya, muzykoznavstvo*, 1, 26-30 [in Ukrainian].
8. Doniy, N.Ye. (2014). *Social'na devitalizatsiya osobystosti v suspil'stvi globalizovanoho svitu: monohrafiya* [Social devitalization of identity in a globalizing world: manuscript]. Chernigov: Cernihiv National University of Technology [in Ukrainian].
9. Kopytin, A.I. (2002). *Art-terapiya v epokhu postmoderna* [Art therapy in the postmodern era]. St. Petersburg [in Russian].
10. Lisokolenko, T.V. (2014). Ekzistentsial'noye pole igry Y.Kheyzingi [Existential field of J.Huizinga's games]. *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 10, 18-23 [in Russian].
11. Merleau-Ponti, M. (1999). *Fenomenologiya vospriyatiya* [Phenomenology of Perception]. St. Petersburg [in Russian].
12. Niligov, A. (2009). Vyskal'zyvanie iz-pod vlasti slova. Vladimir Martynov o protivostoyanii ikinotsentrichnosti i literaturotsentrichnosti [Slip out of the word power. Vladimir Martynov on the opposition of iconocentricity and literary centrality]. *Book review Ex libris*, 14.05.2009 [in Russian].
13. Pashinskaya, A.V. (2018). Opora na tilo yak fundament stiykosti samoidentychnosti osobystosti [Reliance on the body as the foundation of the firmness of the self-identity of the individual]. *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 21 (8), 94-102. DOI: 10.15421/1718106 [in Ukrainian].
14. Prokopovich, L.V. (2016). Visualizatsiya kul'turnoy identychnosti posredstvom kostyumnykh ukrasheniy kak forma teatralizatsii povsednevnosti [Visualization of cultural identity through costume jewelry as a form of theatricality of everyday life]. *ScienceRise*, 11, 15-19. DOI: 10.15587/2313-8416.2016.82838 [in Russian].
15. Prokopovich, L.V. (2017). "Dzhinsovaya bizhuteriya" v kontekste teatralizatsii povsednevnosti ["Denim jewelry" in the context of theatrical everydayness]. *ScienceRise*, 4, 22-26. DOI: 10.15587/2313-8416.2017.99020 [in Russian].
16. Prokopovich, L.V. (2018). Doslidzhennya henezysu teatru ta teatralizatsiyi zhuttya yak fenomeniv yevropeys'koyi kul'tury [Research of the genesis of the theater and theatricalization of life as phenomena of European culture]. *Evropsky filosoficky a historicky diskurs*, 4 (3), 112-117 [in Ukrainian].
17. Prokopovich, L.V., Le Zui Khan, & Shyntar, A.A. (2018). Karp koi kak mifopoeticheskiy obraz: interpretatsii i mezhkul'turnaya diffuziya smyslov [Carp koi as a mythopoetic image: interpretations and intercultural diffusion of meanings]. *The Scientific Heritage*, 22, 14-18 [in Russian].
18. Prokopovich, L.V. (2016). Stimpunk: translyatsiya stilya iz nauchnoy fantastiki v dizaynerskuyu bizhuteriyu [Steampunk: translation of style from science fiction to designer jewelry]. *ScienceRise*, 6/1(23), 38-43. DOI: 10.15587/2313-8416.2016.71564 [in Russian].
19. Prokopovich, L.V. (2017). Teatralizatsia sotsiokul'turnoy kommunikatsii: metodologicheskoe obosnovaniye issledovatel'skogo podkhoda [Theatricalization of sociocultural communication: methodological substantiation of the research approach]. *ScienceRise*, 7(36), 29-32. DOI: 10.15587/2313-8416.2017.106701 [in Russian].
20. Pushonkova, O.A. (2018). Prymarne yak yavysheche vizual'noyi kul'tury [Phenomenon of illusory in visual culture]. *Visnyk Cherkas'koho universytetu. Seriya: Filosifiya*, 1, 79-87. DOI: 10.31651/2076-5894-2018-1-79-87 [in Ukrainian].
21. Savitskaya, T.E. *Terror glamura: ob odnoy iz strategiy radikal'noy vizualizatsii sovremennoy kul'tury* [Terror of glamour: about one of the strategies of radical visualization of modern culture]. Retrieved from: http://ifapcom.ru/files/Monitoring/savitskaya_terrop_glamoura.pdf [in Russian].
22. Savchuk, V. (2013). Fenomen povorota v kul'ture XX veka [The Phenomenon of Turn in 20th Century Culture]. *International Journal of Cultural Research*, 1, 93-108 [in Russian].
23. Feuerbach, L. (1995). *Sochineniya. (Vols. 1-2)*. Moscow [in Russian].

24. Nekrasova, E.A. (1982). Neosushchestvlonnyy zamysel 1920-kh godov sozdaniya Simbolarium'a (slovyara simvolov) i eygo pervyy vypusk "Tochka" [The unrealized concept of the 1920s creation Simbolarium (dictionary of characters) and its first release "The Point"]. *Monuments of culture. New discoveries*. Leningrad [in Russian].
25. Hengi, L.V., & Kozintseva, T.O. (2015). Fenomenologiya obraza u R. Barta [The phenomenology of the image in R. Bart]. *Ecology of visibility: strategies, concepts, projects: Proceedings of the IV All-Ukrainian Scientific and Practical conference*. Cherkasy [in Russian].
26. Collenberg-Plotnikov, B. (2006). Iconic turn. *Information Philosophie*, 5.
27. Flusser V. Gesten. (1994). *Versuch einer Phänomenologie*. Frankfurt am Main.
28. Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. University of Edinburgh Social Sciences Research Center.
29. Moxey, K. (2008). Visual Studies and the Iconic Turn. *Journal of Visual Culture*, 7.

Лада Валеріївна Прокопович

Кандидат технічних наук, доцент

Одеський національний політехнічний університет

65044, Україна, м. Одеса, пр. Шевченка, 1

Lada Prokopovych

Candidate of Technical Sciences, Assoc. Professor

Odessa National Polytechnic University

1, Shevchenko Ave., 65044, Odessa, Ukraine

Email: lada.prokopovych@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8626-91722

Цитування: Прокопович Л. В. Соціально-філософський аналіз візуалізації культурної ідентичності в «театрі» повсякдення / Л. В. Прокопович // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22, № 1. – С. 57-67.

Citation: Prokopovych, L.V. (2019). Sotsialno-filosofskyi analiz vizualizatsii kulturnoi identychnosti v «teatri» povsiakdennia [Socio-philosophical analysis of the visualization of cultural identity in the "theater" of everyday life]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22(1), 57-67.

Стаття надійшла / Article arrived: 12.12.2018

Схвалено до друку / Accepted: 14.01.2019

Національні та міжнародно-політичні механізми протидії сепаратизму у Балканських державах

Ольга Шаран, Львівський національний університет ім. Івана Франка

У статті вперше визначено та розкрито суть національних і міжнародно-політичних механізмів протидії сепаратизму, що були застосовані у Балканських державах, зокрема у Сербії, Хорватії та Боснії і Герцеговині. До національних механізмів протидії належать правові, фінансові, адміністративні, інформаційні механізми, а до міжнародно-політичних – міжнародно-правові механізми, механізм визнання або невизнання незалежності нових держав, міжнародні фінансово-економічні інструменти. Проаналізовано динаміку найважливіших подій, які відбувалися на Балканах після розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія, зокрема під час війни за незалежність Хорватії 1991–1995 рр., війни у Боснії і Герцеговині 1992–1995 рр. та впродовж боротьби Косово за незалежність від Сербії. Зазначимо, що відродження сепаратистських настроїв і рухів на Балканському півострові розпочалося внаслідок повалення комуністичних режимів та посилення відцентрових тенденцій у Центрально-Східній Європі у 90-х рр. ХХ ст. Процес розпаду СФРЮ супроводжувався напруженням та міжетнічною недовірою, які стали однією з причин початку громадянських війн у Хорватії та Боснії і Герцеговині. Також проаналізовано концепцію «Великої Албанії», яка передбачає возз'єднання усіх територій, де проживає албанський етнос. До складу «Великої Албанії» має бути приєднано окремі регіони Македонії, Чорногорії, область Епір в Греції та Косово. Розглянуто досвід протидії сепаратизму Сербії, Хорватії та Боснії і Герцеговини, можливості його використання в Україні та інших країнах, де панують сепаратистські настрої, для уникнення людських жертв, збереження територіальної цілісності та непорушності кордонів.

Ключові слова: сепаратизм; Балкани; Косово; округ Брчко; Республіка Сербська; Сербська Республіка Країна; Хорватська Республіка Герцег-Босна; «Велика Албанія»

National and international political mechanisms of suppression of separatism in the Balkan states

Olha Sharan, Ivan Franko National University of Lviv

The article firstly identifies and reveals the essence of national and international political mechanisms of suppression of separatism that have been applied in the Balkan states, in particular, in Serbia, Croatia and Bosnia and Herzegovina. The national mechanisms of suppression of separatism include legal, financial, administrative, information mechanisms, and among the international political mechanisms are international legal mechanisms, the mechanism of recognition or non-recognition of the independence of new states, international financial and economic instruments. The study showed the dynamics of the most important events that took place in the Balkans after the collapse of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, in particular during the Croatian War of Independence in 1991-1995, the Bosnian War in 1992–1995, and during Kosovo's struggle for independence from Serbia. The revival of separatist movements in the Balkan Peninsula began as a result of the overthrow of the communist regimes and the strengthening of centrifugal tendencies in Central and Eastern Europe in the 90's of the twentieth century. The interethnic distrust and constant tension became one of the reasons for the beginning of the civil wars in Croatia and Bosnia and Herzegovina after the collapse of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. Moreover, the article characterized the concept of «Great Albania», which involves the reunification of all the territories where the Albanian ethnic group lives. Several regions of Macedonia, Montenegro, the Epirus region in Greece and Kosovo should be part of the «Greater Albania». Furthermore, the study considers the experience of suppression of separatism of Serbia, Croatia and Bosnia and Herzegovina, the possibility of its use in Ukraine and other countries where separatist tendencies dominate, in order to avoid human victims, preserve territorial integrity and inviolability of borders. Consequently, separatism is a dangerous phenomenon that contains an enormous threat to the national security and territorial integrity, since it is related to the change of borders of the existing states and creation of the new countries on the political map of the world.

Keywords: separatism; the Balkans; Kosovo; Brčko District; Republika Srpska; Republic of Serbian Krajina; Croatian Republic of Herzeg-Bosnia; «Greater Albania»

Национальные и международно-политические механизмы противодействия сепаратизму в Балканских государствах

Ольга Шаран, Львовский государственный университет имени Ивана Франка

В статье впервые определена и раскрыта суть национальных и международно-политических механизмов противодействия сепаратизму, которые были применены в Балканских государствах, в частности в Сербии, Хорватии и Боснии и Герцеговине. К национальным механизмам противодействия принадлежат правовые, финансовые, административные, информационные механизмы, а к международно-политическим – международно-правовые механизмы, механизм признания или непризнания независимости новых государств, международные финансово-экономические инструменты. Проанализирована динамика важнейших событий, которые происходили на Балканах после распада Социалистической Федеративной Республики Югославия, в частности во время войны за независимость Хорватии 1991–1995 гг., войны в Боснии и Герцеговине 1992–1995 гг. и в течение борьбы Косово за независимость от Сербии. Отметим, что возрождение сепаратистских настроений и движений на Балканском полуострове началось в результате свержения коммунистических режимов и усиления центробежных тенденций в Центрально-Восточной Европе в 90-х гг. XX в. Процесс распада СФРЮ сопровождался напряжением и межэтническим недоверием, которые стали одной из причин начала гражданских войн в Хорватии и Боснии и Герцеговине. Также проанализирована концепция «Великой Албании», которая предусматривает воссоединение всех территорий, где проживает албанский этнос. В состав «Великой Албании» должны войти отдельные регионы Македонии, Черногории, область Эпир в Греции и Косово. Рассмотрен опыт противодействия сепаратизму Сербии, Хорватии и Боснии и Герцеговины, возможности его использования в Украине и других странах, где господствуют сепаратистские настроения, во избежание человеческих жертв, сохранение территориальной целостности и нерушимости границ.

Ключевые слова: сепаратизм; Балканы; Косово; округ Брчко; Республика Сербская; Сербская Республика Страна; Хорватская Республика Герцег-Босна; «Великая Албания»

Постановка проблеми.

Наприкінці XX ст. загострення міжетнічних та міжрелігійних суперечностей спричинило відродження сепаратистських рухів у Балканських державах, насамперед у колишній Югославії. Посилення відцентрових тенденцій на Балканах розпочалося після повалення комуністичних режимів у Європі та розпаду біполярної системи міжнародних відносин, внаслідок чого й утворилася низка незалежних держав. Після виборів 25 червня 1990 р. на політичній карті світу з'явилася суверенна Словенія та Хорватія. Македонія проголосила незалежність 17 вересня 1991 р., та Боснія і Герцеговина – 15 жовтня 1991 р. Союзна Республіка Югославія припинила своє існування зі здобуттям незалежності Черногорією 3 червня 2006 р. Загалом протягом усього процесу розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія (СФРЮ) у союзних республіках панувало напруження та міжетнічна недовіра, що значною мірою спровокувало громадянську війну у Хорватії та Боснії і Герцеговині. Збройний конфлікт на Балканах поч. 90-х рр. минулого століття виявився справжньою гуманітарною катастрофою для місцевого населення та загрозою національній безпеці сусідніх держав [1]. Варто

зазначити, що дезінтеграційні процеси на Балканському півострові, які розпочалися майже три десятиріччя тому, не завершилися до сьогодні.

Аналіз досліджень і публікацій.

Вітчизняні науковці чимало уваги приділяли дослідженню різноманітних аспектів сепаратизму, зокрема його проявам у Балканських державах. Значний внесок у вивчення цієї проблематики зробили О. Балдинюк, А. Гуменюк, В. Дівак, О. Каравайцева, Р. Ключник, К. Мурза, О. Ревуцька, Н. Стрельчук та ін. Зокрема, В. Забара цікавиться міжнаціональним конфліктом у Боснії і Герцеговині та міжнародним арбітражем щодо статусу округу Брчко. Осмислення причин сепаратизму у Косово знайшло своє відображення у працях О. Павленко. Міжнародний досвід боротьби із сепаратизмом висвітили у своїх працях К. Войтовський, С. Дрьомов, А. Місюра та О. Резнікова. Вони проаналізували ефективність застосування окремих способів протидії сепаратизму у різних державах.

Серед зарубіжних вчених сепаратизм на Балканському півострові досліджували К. Анкерсен, Дж. Арматта, А. Бельйо, Є. Покалова, В. Сотірович, Н. Чомські та ін. У своїх працях проблему відновлення миру у Боснії і Герцеговині проаналізували С. Капплер та С. Рамет.

Хорватський сепаратизм вивчали С. Трифкович та С. Малесевич. Зазначимо, що незважаючи на значну кількість праць, у яких висвітлено проблематику сепаратизму у вітчизняному та зарубіжному політологічному дискурсі, досі не приділено достатньої уваги механізмам протидії цьому явищу у Балканських державах. Тому дослідження вищезазначеної теми потребують глибшого аналізу.

Метою дослідження є розкриття суті національних та міжнародно-політичних механізмів протидії сепаратизму у Балканських державах, зокрема у Сербії, Хорватії та Боснії і Герцеговині.

Виклад основного матеріалу.

Внутрішньодержавні конфлікти на Балканах 90-х рр. XX ст. були надзвичайно небезпечними насамперед через характерну для них жорстокість, етнічні чистки, систематичне порушення норм гуманітарного права та інші злочини проти людства. На Балканському півострові конфліктогенні зони виникли у Косово, колишній автономії на території Республіки Сербія, Боснії і Герцеговині та Хорватії.

З метою протидії сепаратизму у досліджуваному регіоні було застосовано низку міжнародно-політичних та національних механізмів протидії цьому явищу. На нашу думку, міжнародно-політичні механізми протидії сепаратизму слід розглядати як систему послідовних дій і запобіжних заходів суб'єктів міжнародної політики, спрямованих на попередження розгортання сепаратистських рухів та боротьбу із сепаратизмом у різних формах і проявах. Національні механізми протидії сепаратизму варто трактувати як комплекс цілеспрямованих заходів держави з метою запобігання поширенню сепаратистських настроїв, боротьби з проявами сепаратизму в окремих регіонах країни [7].

Ми переконані, що класифікувати національні механізми протидії сепаратизму, які були застосовані у Балканських державах, можна наступним чином: силові, правові, фінансові, адміністративно-управлінські, інформаційні механізми. До міжнародно-політичних механізмів протидії сепаратизму на Балканах належить міжнародно-правовий механізм, механізм визнання або невизнання незалежності новоутвореної держави, механізм залучення миротворчих сил ООН та сил НАТО, міжнародний адміністративний механізм, міжнародні фінансово-економічні інструменти.

Сербія. На сучасному етапі Косово є частково визнаною державою, колишньою сербською

провінцією, яка в односторонньому порядку проголосила незалежність 17 лютого 2008 р. Основними чинниками, які спричинили появу сепаратизму серед косоварів, були: ідея національної ідентичності албанців, історичне минуле території, початок трансформаційних процесів після розпаду СРСР та розпад СФРЮ [8].

З XII ст. Косово входило в середньовічну Сербську державу, а після битви сербів з турками в 1389 р. цей край став символом сербського опору турецькому завоюванню. Щоб виправдати свої сьгоднішні позиції, сторони конфлікту активно експлуатують власну національну історію як ідеологічний інструмент. До приходу слов'ян на Балкани в XI–XII ст. на території сучасної Сербії проживали романізовані іллірійці, нащадками яких вважають себе албанці. Іншими словами, історичні претензії косоварів на Косово можуть виявитися не менш обґрунтованими, ніж сербів. Сербі стали меншиною в Косово після того, як турки знищили місцеве населення декількох сусідніх провінцій, вони переселилися на родючі землі, що пустували (сучасна Воеводина). А гористу місцевість Косово заселили албанці, які після османського завоювання прийняли іслам, що дало підставу сербам ідентифікувати їх з турками.

Національні механізми протидії сепаратизму у Сербії. На керівництво сербської держави випала нелегка доля – повернути під державний суверенітет провінції Косово та протидіяти тим акторам міжнародних відносин, які всіляко допомагають частково визнаній республіці утвердитися у статусі повноправного гравця світової політики.

Правові механізми протидії сепаратизму. Сербія не визнає одностороннього проголошення незалежності Косово та не планує цього робити у майбутньому. У 2008 р. Воїслав Коштуніца, тодішній прем'єр-міністр Сербії, заявив, що його країна боротиметься мирним шляхом за існування Косово на правах автономії у складі Сербії. Зважаючи на плани Сербії вступити до Європейського Союзу, у серпні 2011 р. Белграду довелося відмовитися від ідеї вимоги створення сербської автономії у Косово. І згодом, 3 грудня 2011 р., Сербія та Косово підписали угоду про спільний контроль у прикордонній зоні [5]. За посередництва ЄС неодноразово відбувалися переговори між Белградом та Приштиною. Зокрема, у квітні 2013 р. сторони домовилися про ступінь автономії Північного Косово й у 2015 р. цьому району надали ще більше повноважень.

Як бачимо, у відносинах між Сербією та Косово відбулися помітні зрушення, хоча Белград і надалі відмовляється визнавати незалежність Косово. Сербія чекає на початок переговорів про приєднання до ЄС та про асоціацію з Косово. Але цілком розуміло, що ніхто в Європейській Союз не дозволить прийняти «другий Кіпр» – тобто, країну без чітко визначених кордонів.

Лідери Югославії, насамперед Йосип Броз Тіто та Слободан Мілошевич, славилися своєю одіозністю, жорстокістю та непередбачуваністю, тому застосування силових механізмів протидії сепаратизму у Сербії не слід вважати випадковим. У 90-х рр. ХХ ст. С. Мілошевича двічі обирали президентом Сербії та впродовж одного терміну він був на посту президента Югославії. У відповідь на етнічні чистки сербів, які здійснювала «Армія звільнення Косово», Мілошевич закликав югославських солдатів вбивати косоварів, змушувати їх покидати свої домівки. Крім того, з метою реалізації ідеї «Великої Сербії» президент Сербії надавав підтримку хорватським сербам у Республіці Сербська Країна та боснійським сербам у Республіці Сербській, зокрема, мова йде про постачання зброї. Однак, політика С. Мілошевича не була послідовною та виваженою, адже президент Сербії не зміг повернути контроль над Косово, й тисячам сербів довелося покинути рідний край. Він прагнув зберегти свою репутацію незаплямованою та не втратити владу у Югославії, тому одночасно вів переговори зі Сполученими Штатами та Росією, щоб звільнитися від економічних санкцій Заходу та налагодити дружні відносини з Кремлем [9]. Хоча Мілошевича не даремно вважають геніальним політиком свого часу, йому не вдалося уникнути участі у Міжнародному трибуналі для колишньої Югославії, на якому судили осіб, винних у вчиненні злочинів проти людства у Сербії, Хорватії та Боснії і Герцеговині.

Міжнародно-політичні механізми протидії сепаратизму у Сербії. Світова спільнота була змушена втрутитися у конфлікт у Косово, адже Сербії не вдалося нормалізувати ситуацію в регіоні, й жорстокі репресії з боку центральної влади лише погіршували відносини між сербами та косоварами. Саме тому з метою встановлення миру та стабільності на Балканах, ООН, НАТО та найвпливовіші держави того часу застосували низку міжнародно-політичних механізмів протидії сепаратизму, зокрема механізм визнання або невизнання незалежності Косово, механізм залучення миротворчих сил ООН та сил НАТО,

міжнародний адміністративний механізм, міжнародно-правовий механізм.

Зауважимо, що у випадку з Каталонією застосування механізму визнання або невизнання незалежності автономії від Іспанії було виграшним для Мадрида. Сербії ж не вдалося відновити контроль над Косово, оскільки станом на листопад 2018 р. 114 держав світу визнали незалежність Косово. Вищезгаданий механізм є чи не найважливішим серед міжнародно-політичних механізмів протидії сепаратизму, адже наслідки його застосування безпосередньо впливатимуть на подальше становлення чи занепад нового державного утворення. Як відомо, уряди приймають рішення про визнання чи невизнання певної держави, хоча на міжнародному рівні досі не було створено такої уніфікованої процедури [6]. Оскільки Косово проголосило свою незалежність в односторонньому порядку 17 лютого 2008 р., його слід розглядати як самопроголошену державу, що є частиною території Сербії, яка самовільно від неї від'єдналася та проголосила незалежність. Серед тих, хто не визнає існування суверенної Республіки Косово, є Україна, Греція, Іспанія, Боснія і Герцеговина та інші держави, які підтримують територіальну цілісність Республіки Сербія у міжнародно-визнаних кордонах. Зазначимо, що Косово вважають невід'ємною частиною Сербії ті держави, які борються із сепаратизмом у своїх регіонах.

Республіка Сербія не визнає незалежності Косово і не має наміру цього робити найближчим часом. Белград неодноразово намагався з'ясувати, чому світова спільнота визнає суверенність Республіки Косово, але й водночас не підтримує незалежність таких самопроголошених держав як Абхазія та Південна Осетія. Відстоюючи свою позицію, Сербія апелює до принципу територіальної цілісності держави, а прихильники суверенного Косово посилаються на право націй на самовизначення, яким володіють усі нації. Проте кожен етнос, що прагне створити власну державу, повинен спершу перетворитися на націю та мати високий рівень національної свідомості. Сьогодні існуванню суверенної Республіки Косово стоїть на заваді й міжетнічний розкол, який все більше поглиблюється між албанцями та сербами.

На нашу думку, проголошення незалежності Косово суперечить принципу територіальної цілісності держави. Цей акт не підпадає під право націй на самовизначення, оскільки в албанської нації вже є своя держава – Албанія; таким чином, це друга албанська держава.

У 1996 р. розпочалася радикалізація сепаратистського руху у Косово та перехід у відкриту громадянську війну між «Армією звільнення Косово» й албанськими військовими частин, з однієї сторони, та сербсько-югославських – з іншої. Це призвело до виїзду з провінції близько 500 тис. албанців. Для відновлення миру у регіоні Косово передали під контроль військ НАТО та тимчасової місії ООН у Косово (англ. United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, далі – УНМІК) 12 червня 1999 р. відповідно до Резолюції Ради Безпеки ООН № 1244 [5]. Такі дії міжнародного співтовариства доцільно трактувати як застосування механізму залучення миротворчих сил ООН та сил НАТО. Зазначимо, що 26 вересня 2001 р. Європейський Союз та НАТО завершили операцію «Essential Harvest» із розброснення албанських бойовиків у Косово. Проте «Армія звільнення Косово», яку трансформували у «Корпус захисту Косово», вирішила здобути незалежність для провінції за допомогою силових методів, зокрема репресій проти сербів, які масово покидали Косово. Також було зруйновано чимало сербських культурних та історичних пам'яток. У 2006 р. розпочалося скорочення місії ООН. Від тоді Сили законності, правопорядку та жандармерії ЄС у Косово (EULEX) отримали повноваження здійснювати контроль за підтриманням миру та стабільності у регіоні.

Механізм залучення миротворчих сил ООН та сил НАТО був безпосередньо пов'язаний із міжнародним адміністративним механізмом протидії сепаратизму. Окрім УНМІК, ООН відрядила до Косово Спеціального представника Генерального секретаря Організації Б. Кушнера, який контролював усі процеси управління провінцією й використовував міжнародний адміністративний механізм. Так, згідно з його розпорядженням «Про структуру спільної тимчасової адміністрації у Косово» від 14 січня 2000 р., було створено тимчасову адміністративну раду, яка стала наступницею перехідної ради. Також було заплановано ліквідацію / розпуск судових та адміністративних структур косоварів. У березні 2000 р. за сприяння УНМІК відбулися перші муніципальні вибори. Однак діяльність Б. Кушнера у Косово була упередженою по відношенню до сербів, які проживали у Косово, адже не існувало жодних гарантій захисту їхніх прав. Свідченням цього, наприклад, є розпорядження Спеціального представника Генерального секретаря ООН у Косово «Про пільги для косовських інвалідів війни і для родичів тих осіб, які загинули в результаті

збройного конфлікту в Косово». Користуватися пільгами, передбаченими вищезгаданим розпорядженням, могли лише члени «Армії звільнення Косово» та цивільне албанське населення. Крім того, Б. Кушнер визначив кількість та назви муніципалітетів Косово й створив тимчасову конституцію автономії. Таким чином, Спеціальний представник Генерального секретаря ООН у Косово своїми діями допомагав косоварам відділитися від Сербії.

Після самопроголошення незалежності Косово 17 лютого 2008 р. Республіка Сербія неодноразово зверталася до Міжнародного суду ООН, щоб відновити поширення сербського суверенітету на території провінції. Однак 22 липня 2010 р. Міжнародний суд прийняв рішення про легітимність одностороннього проголошення незалежності Косово, оскільки міжнародне право не містить будь-якої відомої заборони на проголошення незалежності. У такий спосіб було застосовано міжнародно-правовий механізм, який жодним чином не протидіяв сепаратизму, а лише сприяв посиленню дезінтеграційних процесів у регіоні та становленню Косово як самостійної держави. Заклики до визнання незалежності Косово вважали цілком прийнятними і країн, які не бажали так чинити, зокрема Грецію, Кіпр, Іспанію, Румунію та Словенію, прем'єр-міністр Косово Х. Тачі звинувачував у порушенні норм міжнародного права.

Російська Федерація підтримує Сербію у її спробах повернути Косово. Декілька разів Росія блокувала присутність делегації Косово на Генеральній Асамблеї ООН, зокрема напередодні завершення слухань у Міжнародному Суді щодо позову Сербської Республіки. Також частково визнаній республіці відмовили у прийнятті до ЮНЕСКО як повноправного члена організації, бо не було достатньої кількості голосів на користь такого рішення.

Зауважимо, що міжнародно-політичні та національні механізми протидії сепаратизму, які були застосовані у Косово, також слід розглядати як і механізми забезпечення стабільності та безпеки у регіоні. Адже світова спільнота була глибоко занепокоєна кривавими подіями, які відбувалися у вищезгаданій сербській провінції. Хоча існує чимало підстав для того, щоб звинувачувати ООН, НАТО та провідні держави світу у координації дій щодо реалізації плану розпаду СФРЮ та підтримці становлення Косово як суверенної держави. Тобто на міжнародному рівні відбувалася не протидія сепаратизму у Косово,

а його заохочення, підживлення. Дослідження автора статті показали, що головні актори міжнародних відносин засуджують будь-які дезинтеграційні настрої в інших регіонах нашого континенту, зокрема у Північній, Західній та Південній Європі, підтримуючи територіальну цілісність держав та непорушність існуючих кордонів. США зацікавлені у збереженні свого впливу на Боснію і Герцеговину та послабленні російського впливу на Республіку Сербія.

Зазначимо, що на Балканському півострові, окрім сепаратистських тенденцій, поширеною є концепція створення «Великої Албанії». Ця паналбанська ідея передбачає возз'єднання усіх територій, де проживає албанський етнос. Окремі регіони Македонії, Чорногорії, область Епір в Греції та Косово повинні ввійти до складу «Великої Албанії». Однак деякі експерти албанського походження сумніваються в існуванні реальної можливості реалізувати вищезгадану концепцію тому, що Албанія не є достатньо сильною та впливовою державою, щоб втілити у життя такий задум. Водночас об'єднання Косово з Албанією могло б вирішити чимало проблем, з якими стикнулася частково визнана республіка. На думку політиків з Приштини, процес інтеграції вже розпочався, і немає жодних причин для перешкоджання злиттю двох албанських держав, оскільки тоді з'явиться нагода побороти економічну кризу та соціальне напруження.

Боснія і Герцеговина є державою, яку важко назвати суверенною, оскільки у країні панує політична криза та взаємна недовіра між боснійцями, сербами та хорватами, й на її території знаходяться миротворчі сили ООН. Існування округу Брчко з його особливим міжнародно-правовим статусом та двох «етентетів» (Республіки Сербської та Федерації Боснії і Герцеговини) стоїть на заваді цілісності Боснії і Герцеговини як суб'єкта міжнародних відносин [2].

Зауважимо, що Боснія і Герцеговина проголосила незалежність від СФРЮ 17 квітня 1992 р. Дезінтеграційні процеси у державі робили її слабкою, не здатною протидіяти внутрішнім та зовнішнім загрозам національній безпеці. Нездатність побороти сепаратизм самостійно після появи самопроголошених республік Герцег-Босна 27 квітня 1991 р. та Республіки Сербської 28 лютого 1992 р., а також суперечки через правовий статус Брчко, змусили Сараєво звернутися по допомогу до міжнародної спільноти.

Міжнародно-політичні механізми протидії сепаратизму у Боснії і Герцеговині. Застосу-

вання механізму невизнання незалежності Республіки Сербської та Хорватської республіки Герцег-Босна, які не були визнані жодною державою світу, дало змогу зберегти територіальну цілісність Боснії і Герцеговини. Однак зазначимо, що Сербія та Республіка Сербська Країна підтримували лідерів самопроголошеної Республіки Сербської. Більш того, Белград мав намір об'єднати Республіку Сербську та Республіку Сербська Країна в Західно-Сербську Федерацію. Боснійські хорвати ж планували у майбутньому ввійти до складу Хорватії.

Міжнародно-правові механізми були застосовані в окрузі Брчко, щоб припинити суперечки між Республікою Сербською та Федерацією Боснії і Герцеговини за контроль над регіоном. Обидві сторони конфлікту прагнули заволодіти невеликим містом Брчко, адже воно слугувало стратегічним вузлом шляхів сполучення й розділяло країну на дві частини. Питання статусу Брчко обговорювали на мирних переговорах 1-21 листопада 1995 р. у Дейтоні, США.

На Арбітражну комісію було покладено обов'язки зі встановлення лінії розмежування між Республікою Сербською та Федерацією Боснії і Герцеговини. Однак свої повноваження Комісія значно перевищила, коли визначила політичний статус району, створила інститут міжнародного контролера (англ. Supervisor) в окрузі Брчко та здійснила фактичний розподіл території Республіки Сербської на дві частини. Округ Брчко став автономною одиницею Боснії і Герцеговини відповідно до рішення Арбітражного трибуналу, прийнятого 8 березня 1999 р. Зазначимо, що вперше проект розподілу території Боснії і Герцеговини з урахуванням етнічного складу населення було виголошено на Міжнародній мирній конференції з колишньої Югославії у 1992 р., де було запропоновано «план Кутельєро», який так і не вдалося реалізувати [3].

Усі конфлікти на Балканському півострові характеризувалися надзвичайною жорстокістю, величезною кількістю жертв та біженців. Війна у Боснії і Герцеговині не стала виключенням. Різанину у Сребрениці 13-22 липня 1995 р. називають одним із наймасштабніших військових злочинів сучасної Європи. Тоді боснійські серби вбили близько 8 тис. чоловіків та хлопчиків, які були мусульманами. Гаазький трибунал звинуватив військовокомандувачів армії Республіки Сербської Р. Кристича, В. Благоєвича, Д. Йокича, Л. Беєра та В. Поповича у спланованих масових

вбивствах боснійців. У лютому 2007 р. Міжнародний суд також прийняв рішення про визнання різанини у Сребрениці геноцидом.

Оскільки шляхом переговорів впродовж років не вдавалося відновити мир у Боснії і Герцеговині, виникла необхідність застосування механізму залучення миротворчих сил ООН та сил НАТО. Протягом лютого 1992 р. – березня 1995 р. Охоронні сили Організації Об'єднаних Націй спостерігали за ситуацією у країні, згодом їхні повноваження перейняли Сили превентивного розгортання ООН. За дотриманням Дейтонської мирної угоди стежила Адміністрація Високого представника ООН.

Інтервенцію сил НАТО спровокувала загроза нападів з боку армії Республіки Сербської на мирне населення та представників ООН. Збройні сили Північноатлантичного альянсу здійснили низку операцій задля знешкодження сербських бойовиків, зокрема операції «Обдуманна сила» (англ. «Deliberate Force») та «Повітряний моніторинг» (англ. «Sky Monitor») [11]. Сили НАТО також здійснювали нагляд за повітряними простором Боснії і Герцеговини та створювали умови для забезпечення безпечних польотів для цивільного населення.

Хорватії вдалося покласти край сепаратизму, що процвітав у деяких районах її території. Республіка Сербська Країна існувала у цій балканській державі впродовж 1991–1995 рр., зараз уряд самопроголошеної республіки перебуває у вигнанні. Вищезгаданий конфлікт був міжнаціональним та міжрелігійним зіткненням православних сербів та католиків-хорватів.

Національні механізми протидії сепаратизму у Хорватії. Після початку кривавої міжетнічної війни у Хорватії керівництво держави було змушене вдатися до застосування силових механізмів протидії сепаратизму задля відновлення миру та стабільності у країні. Операції «Блискавка» та «Буря» стали найуспішнішими для хорватської армії. Операцію «Блискавка» провели 1-3 травня 1995 р., щоб визволити від сербських повстанців території Сербської Автономної Області Західна Славонія. Внаслідок бойових дій загинула велика кількість мирного населення, близько 1500 сербських військових потрапили у полон і понад 15 тис. етнічних сербів покинули свої рідні землі. Великомасштабна операція «Буря» 4-7 серпня 1995 р. мала історичне значення для завершення війни за незалежність Хорватії. За 4 дні хорватській армії вдалося відновити державний суверенітет на усіх

територіях, захоплених сербами, окрім Східної Славонії. Хорвати святкують 5 серпня День перемоги та вшановують пам'ять захисників своєї Батьківщини. Таким чином, блискуче здійснення операції «Буря» є свідченням того, що цілком можливими є повернення втрачених через окупацію територій та їх подальша реінтеграція.

Адміністративно-управлінські механізми протидії сепаратизму особливо активно застосувала хорватська влада після припинення вогню у 1992 р. Тогочасна адміністративна реформа передбачала виділення двох автономних регіонів для сербського населення Країни, однак ці зміни жодним чином не вплинули на продовження боротьби сербів за незалежність. Крім того, ще наприкінці 1991 р. з метою подолання наслідків сербського повстання у Хорватії свою діяльність розпочав уряд національного порятунку. За рік йому вдалося відбудувати економіку, значно покращити основні промислові та сільськогосподарські показники, а також ефективно керувати державними підприємствами та заохотити місцевих бізнесменів поповнювати бюджет держави.

Внаслідок війни території самопроголошеної Республіки Сербська Країна мали розірвані торговельні зв'язки з Хорватією. Високий рівень безробіття серед населення, наявність обмежених природних ресурсів, практично зруйноване сільське господарство активізували застосування фінансових механізмів протидії сепаратизму у Країні. Сербські повстанці самі спровокували кризову ситуацію, у якій опинилися. Тому вони й надалі розраховували на допомогу Белграда та інших союзників. І оскільки сподівання С. Мілошевича стосовно Республіки Сербська Країна не справдилися, Сербія сама прагнула припинити політичний та економічний протекторат хорватських сербів.

Своєчасне застосування інформаційних механізмів протидії сепаратизму у Хорватії могло б попередити початок війни 1991–1995 рр. Натомість велася інформаційна війна проти хорватської еліти та державної влади, яку звинувачували в утисках сербського населення. Хоча жодна політична партія у Хорватії не виступала за відокремлення Республіки Сербська Країна від своєї держави-суверена. Тобто велася дезінформація населення та штучно створювалися анти-сербські настрої [4].

Правові механізми були застосовані під час переговорного процесу урядом Хорватії та керівництвом хорватських сербів під час переговорного процесу про нормалізацію ситуації у державі. За підтримки місії ООН сторони кон-

флікту досягли консенсусу та 12 листопада 1995 р. підписали Ердутську угоду про статус Східної Славонії, Барані і Західного Срема. Договір передбачав мирне закінчення війни у країні та початок реінтеграції повернених під хорватську юрисдикцію територій.

Міжнародно-політичні механізми протидії сепаратизму у Хорватії. Республіка Сербська Країна не була офіційно визнаною жодною державою світу чи міжнародною організацією, незважаючи на підтримку з боку Сербії, Росії, Греції та Румунії. Таким чином, у Хорватії було вдало застосовано механізм невизнання незалежності нового державного утворення.

Чисельні людські втрати, поява тисячі вимушених переселенців та безліч зруйнованих хорватських міст стали наслідками війни між сербськими повстанцями, які боролися за суверенність Республіки Сербська Країна за підтримки Белграда, та хорватською армією, що захищала державну територію. Міжнародна спільнота втрутилася у переговорний процес між сторонами конфлікту й було застосовано низку міжнародно-правових механізмів протидії сепаратизму. У січні 1992 р. Президент Хорватії Ф. Туджман та Президент Сербії С. Мілошевич підписали угоду про припинення вогню. Це дало змогу розпочати здійснення мирного плану ООН, запропонованого С. Венсом. Відповідно до плану, території проживання сербів опинилися під протекторатом ООН, Югославська Народна Армія повинна була покинути Хорватію, а біженці – отримати дозвіл на повернення до своїх будинків. Задум Венса вдалося реалізувати лише частково, оскільки багато югославських солдатів залишилися у Країні, маючи у своєму розпорядженні великі арсенали зброї. Переселенці також не змогли повернутися на рідні землі.

Злочини проти людства, які вчиняли обидві ворогуючі сторони впродовж війни у Хорватії 1991–1995 рр., не могли залишатися безкарними. Тому Міжнародний кримінальний суд у Гаазі працював над обвинувальним висновком щодо військових злочинів, що мали висунути проти Президента Хорватії Ф. Туджмана, однак він помер у 1999 р. Хорватські офіцери, які брали участь в операції «Блискавка», також повинні були постати перед Гаазьким трибуналом. Притягнути до відповідальності міжнародне співтовариство прагнуло й керівників Республіки Сербська Країна, з вини яких було вбито сотні хорватських військових та цивільних осіб. Наприклад, лідер сербських повстанців Мілан

Мартич публічно визнав, що відповідно до його наказу було здійснено ракетний обстріл Загреба 2-3 травня 1995 р.

Механізм залучення миротворчих сил ООН відіграв важливу роль у відновленні миру у Хорватії, адже представники Організації Об'єднаних Націй брали активну участь у переговорах між хорватською владою та сербськими повстанцями. Відповідно до Резолюції 743 Ради Безпеки ООН 21 лютого 1992 р., було створено Охоронні сили ООН (скор. COOH, англ. United Nations Protection Forces, скор. UNPROFOR), які 31 березня 1995 р. було реструктуризовано у Сили превентивного розгортання ООН (скор. OOH-VД, англ. United Nations Confidence Restoration Operation, скор. UNCRO). Миротворчі сили та спостерігачі під час своєї місії у Хорватії знаходилися у контрольованих сербами Західній Славонії, Країні, Східній Славонії та на Превлакському півострові. До основних повноважень Сил превентивного розгортання ООН належали: моніторинг за дотриманням Угоди про припинення вогню від 29 березня 1994 р., Економічної угоди від 2 грудня 1994 р., відповідних Резолюцій Ради Безпеки ООН та роззброєнням Превлакського півострова [10]. Крім того, миротворчі сили були покликані створити усі необхідні умови для територіальної цілісності Хорватії та забезпечувати безпеку і захист прав населення. Мандат UNCRO закінчився 15 січня 1996 р. після створення Тимчасової адміністрації ООН для Східної Славонії, Барані і Західного Срему, яка виконувала завдання, пов'язані з поверненням біженців, демілітаризацією вищезазначених регіонів та проведенням у них виборів. Лише 15 січня 1998 р. Тимчасова адміністрація ООН передала повноваження хорватській владі. Цей день ознаменував собою завершення процесу реінтеграції Хорватії.

Висновки.

Отже, сьогодні проблема взаємовідносин між різними народами на Балканському півострові досі залишається дуже складною та напруженою. Тому міжнародна спільнота зобов'язалася виконати надзвичайно важливе завдання: утримати сторони конфлікту від будь-яких військових дій; забезпечити права сербів, албанців, хорватів та боснійців на території Балкан; попередити виникнення самопроголошених держав у світі внаслідок ефекту доміно. Безсумнівною залишається той факт, що здобуття незалежності Косово 17 лютого 2008 р. вплинуло на сучасну систему міжнародних відносин.

Застосування міжнародно-правових та національних механізмів протидії сепаратизму дало змогу зберегти територіальна цілісність Хорватії та Боснії і Герцеговини, забезпечити непорушність державних кордонів та відновити мир у регіоні. Однак методи, які використовували під час війн та військових операцій на Балканах у 90-х рр. ХХ ст., були надто радикальними, а ООН розглядає такі жорстокі та неправомірні дії сербської, хорватської та боснійської армії як злочини проти людства, що забрали тисячі життів цивільного населення.

Зауважимо, що Хорватія приєдналася до Європейського Союзу 1 липня 2013 р., Сербія є країною-кандидатом на вступ до ЄС, а Боснію і Герцеговину та Косово визнано потенційними кандидатами. Також Хорватія входить до НАТО з 1 квітня 2009 р. Сербія, яка є членом програми Партнерства заради миру з грудня 2006 р., співпрацює з Альянсом в рамках програми індивідуального партнерства з Організацією. На нашу думку, міжнародне співробітництво на рівні Євросоюзу та НАТО має допомогти остаточно

нормалізувати ситуацію на Балканському півострові, посприяти припиненню усіх міжетнічних конфліктів.

Досвід Балканських держав з протидії сепаратизму буде корисним для України та інших держав світу, які зіткнулися з таким небезпечним явищем як сепаратизм. Якщо людські життя цінують більше, ніж можливість реалізувати національні інтереси та збільшити державну територію, укладення мирних договорів є одним із найкращих способів припинення ворожнечі між різними народами. Зокрема, Дейтонська мирна угода створила дуже складну модель держави та державного устрою, що є унікальними, адже їх реалізація призвела до створення двох «етентетів»: Республіки Сербської та Федерації Боснії і Герцеговини, а також округу Брчко після завершення міжнародного арбітражу. Тому важливою є протидія сепаратизму не лише на державному рівні, а й на міжнародному, оскільки згуртоване світове співтовариство може дати відсіч різноманітним загрозам міжнародній безпеці.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Балдинюк О. В. Захист уразливих груп населення під час громадянської війни в Боснії і Герцоговині та в Хорватії в рамках миротворчого втручання ООН / О. В. Балдинюк // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2000. – Вип. 4. – С. 62-72.
2. Забара В. Боснія і Герцеговина: «міжнародний протекторат» чи «умовно-суверенна країна» / В. Забара // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 75. – С. 144-146.
3. Забара В. В. Формування внутрішніх кордонів у Боснії та Герцоговині в 1992–2000 рр.: від «плану Кутельєра» до міжнародного арбітражу щодо міста Брчко / В. В. Забара // Історія торгівлі, податків та мита. – 2013. – № 2. – С. 128-140.
4. Левченко О. Чому Хорватії вдалося: як країна повернула території після років окупації та гібридної війни / О. Левченко. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/08/4/7069423/>
5. Павленко О. Розвиток внутрішньополітичних процесів у Косово (1999–2017 рр.) / О. Павленко // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвід. зб. наук. праць. – 2017. – Вип. 26. – С. 325-342.
6. Теленко О. Невизнані держави сучасного світу: сутність поняття та проблема визнання / О. Теленко // Гілея: науковий вісник. – 2016. – Вип. 105. – С. 314-318.
7. Шаран О. Національні та міжнародно-політичні механізми протидії сепаратизму в Іспанії (на прикладі Каталонії) / О. Шаран // Гілея: науковий вісник. – 2018. – Вип. 134. – С. 386-392.
8. Шаран О. Чинники сепаратизму у Косово / О. Шаран // Сучасні тенденції міжнародних відносин: політика, економіка, право: зб. наук. праць VII щорічної міжнародно-наукової конференції (м. Львів, 7.03.2017). – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017. – С. 75-82.
9. Armatta J. Twilight of impunity: the war crimes trial of Slobodan Milosevic / J. Armatta. – Durham, NC: Duke University Press, 2010.
10. United Nations Confidence Restoration Operation UNCRO. – Retrieved from: <https://peacekeeping.un.org/mission/past/uncro.htm>
11. Visoka G. Peace figuration after international intervention: intentions, events and consequences of liberal peacebuilding / G. Visoka. – Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2016.

REFERENCES

1. Baldyniuk, O.V. (2000). Zakhyst urazlyvykh hrup naselennia pid chas hromadianskoi viiny v Bosnii i Hertsehovyni ta v Khorvatii v ramkakh myrotvorchoho vtruchannia OON [Protection of vulnerable groups during the Civil War in Bosnia and Herzegovina and in Croatia within the framework of the United Nations peacekeeping intervention]. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*, 4, 62-72 [in Ukrainian].
2. Zabara, V. (2013). Bosniia i Hertsehovyna: «mizhnarodnyi protektorat» czy «umovno-suverenna kraina» [Bosnia and Herzegovina: «international protectorate» or «conditionally sovereign country»]. *Hileya: naukovyi visnyk*, 75, 144-146 [in Ukrainian].
3. Zabara, V. (2013). Formuvannia vnutrishnikh kordoniv u Bosnii i Hertsehovyni v 1992–2000 rr.: vid «planu Kuteliero» do mizhnarodnoho arbitrazhu shchodo mista Brčko [Formation of internal borders in Bosnia and Herzegovina in 1992–2000: from the «Cautelero plan» to international arbitration in relation to the city of Brcko]. *Istoriia torhivli, podatktiv ta myta*, 2, 128-140 [in Ukrainian].
4. Levchenko, O. *Chomu Khorvatii vdalosia: yak kraina povernula terytorii pislia rokiv okupatsii ta hibrydnoi viiny* [Why did Croatia succeed: how the country returned the territories after years of occupation and hybrid war]. Retrieved from: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/08/4/7069423/> [in Ukrainian].
5. Pavlenko, O. (2017). Rozvytok vnutrishniopolitychnykh protsesiv u Kosovo (1999–2017 rr.) [Development of internal political processes in Kosovo (1999–2017)]. *Mizhnarodni zvyazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky: mizhvid. zb. nauk. prats*, 26, 325-342.
6. Telenko, O. (2016). Nevyznani derzhavy suchasnoho svitu: sutnist poniattia ta problema vyznannia [Unrecognized states of the modern world: the essence of the concept and the problem of recognition]. *Hileya: naukovyi visnyk*, 105, 314-318 [in Ukrainian].
7. Sharan, O. (2018). Natsionalni ta mizhnarodno-politichni mekhanizmy protydii separatyzzmu v Ispanii (na prykladi Katalonii) [National and international political mechanisms of suppression of separatism in Spain (exemplified by Catalonia)]. *Hileya: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats, Kyiv*, 134, 386-392 [in Ukrainian].
8. Sharan, O. (2017). Chynnyky separatyzzmu u Kosovo [The factors of separatism in Kosovo]. *Suchasni tendentsii mizhnarodnykh vidnosyn: polityka, ekonomika, pravo: zb. nauk. prats VII shchorichnoi mizhnarodno-naukovoii konferentsii*, Lviv, 75-82 [in Ukrainian].
9. Armatta, J. (2010). *Twilight of impunity: the war crimes trial of Slobodan Milosevic*. Durham, NC: Duke University Press.
10. *United Nations Confidence Restoration Operation UNCRO*. Retrieve from: <https://peacekeeping.un.org/mission/past/uncro.htm>
11. Visoka, G. (2016). *Peace figuration after international intervention: intentions, events and consequences of liberal peacebuilding*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.

Ольга Василівна Шаран

Аспірантка

Львівський національний університет ім. Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Січових Стрільців, 19**Olha Sharan**

Postgraduate student

Ivan Franko National University of Lviv
19, Sichovykh Striltsiv Str., Lviv, 79000, UkraineEmail: olyasharan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0651-1667

Цитування: Шаран О.В. Національні та міжнародно-політичні механізми протидії сепаратизму у Балканських державах / О.В. Шаран // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22, № 1. – С. 68-77.

Citation: Sharan, O.V. (2019). National and international political mechanisms of suppression of separatism in the Balkan states. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22(1), 68-77.

Стаття надійшла / Article arrived: 13.12.2018

Схвалено до друку / Accepted: 14.01.2019

Регіональні політичні партії в контексті дослідження процесу націоналізації (за результатами місцевих виборів 2015 р.)

Марта Шелемба, Ужгородський національний університет

Присвячена вивченню характеристики та типологізації регіональних політичних партій в Україні, оцінці зв'язку націоналізації партійної системи України, девіантності (нетиповості) електоральної поведінки регіонів із розвитком регіональних партій в державі за результатами місцевих виборів у 2015 р.

У процесі дослідження було розглянуто основні наукові підходи до характеристики та типологізації регіональних партій в Україні. Встановлено, що вчені виділяють такі категорії регіональних політичних партій, а саме: ідеологічні партії, політичні партії-проекти відомих особистостей, етнічні партії, адміністративні партії (провладні політичні партії). Запропоновано розширити існуючу типологізацію за рахунок введення таких категорій регіональних партій, як проекти місцевих еліт, регіональних партій, орієнтованих на проросійську політику в Україні, технічних політичних партій, які починають активну діяльність перед виборами, допомагаючи забезпечити проходження до місцевих органів самоврядування певним впливовим особам.

Було встановлено, що регіональними політичними партіями за результатами місцевих виборів в Україні в 2015 р. виступали дві проросійські політичні сили, чотири партії, які орієнтовані на підтримку інтересів місцевих еліт, та одна етнічна партія. Відзначено, підтримка регіональних політичних партій є низькою. Це підтверджують результати електорального голосування на загальнодержавному рівні. Відзначено, що на фоні високого рівня націоналізації партійної системи за період 2014–2015 рр., розрахованої за трьома підходами (розраховано індекс націоналізації згідно з підходом М. Джонса і С. Мейнверінга, Г. Голосова та авторським модифікованим підходом), ці партії не мали суттєвого впливу на електоральну картину країни. Також визначено, що оскільки третій авторський модифікований підхід дозволяє враховувати результати виборів до органів місцевого самоврядування, він є актуальним для дослідження регіональних партій. Тому його використання є найбільш оптимальним для аналогічних аналітичних цілей.

Серед факторів, які мали найбільший вплив на партійну націоналізацію за період 2014–2015 рр., виділено виборчу систему, трансформаційні чинники в суспільно-політичному просторі, зміну форми правління, децентралізацію (деволюцію), пов'язану з реформою місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Відповідно, доведено, що останній із зазначених чинників став важливою передумовою виникнення нових регіональних політичних партій на місцевих виборах 2015 р.

Ключові слова: *регіональні партії; місцеві вибори; націоналізація; регіоналізація; електоральна поведінка; регіони; місцеві органи самоврядування; партійна система*

Regional political parties in the context of the study of the process of nationalization (based on the results of the local elections in 2015)

Marta Shelemba, Uzhgorod National University

The article is devoted to the study of the characteristics and typology of regional political parties in Ukraine, the assessment of the connection of the nationalization of the party system of Ukraine, the deviance (non-typology) of electoral behavior of the regions with the development of regional parties in the state by the results of local elections in 2015.

In the course of the study, the main scientific approaches to the characterization and typology of regional parties in Ukraine were considered. It has been established that scholars identify the following categories of regional political parties, namely: ideological parties, political parties-projects of prominent personalities, ethnic parties, administrative parties (pro-government political parties). It is proposed to expand existing typology by introducing such categories of regional parties as projects of local elites, regional parties oriented on pro-Russian politics in Ukraine, technical political parties, which are beginning active activities before the elections, helping to ensure passing to local bodies of self-government to certain persons.

It was found that regional political parties, based on the results of the local elections in Ukraine in 2015, were two pro-Russian political forces, four parties that focused on supporting the interests of local elites and one

ethnic party. It is noted that the support of regional political parties is low. This is confirmed by the results of the electoral vote at the national level. It was noted that against the backdrop of a high level of nationalization of the party system for the period of 2014–2015, calculated on three approaches (the nationalization index was calculated according to the approach of M. Johns and S. Meinwering, G. Holosov and author's modified approach), these parties did not have significant influence on the electoral picture of the country. It is also determined that since the third author's modified approach allows to take into account the results of elections to local self-government bodies, it is relevant for the study of regional parties. Therefore, its use is most optimal for similar analytical purposes.

Among the factors that had the greatest influence on party nationalization over the period of 2014–2015 were the electoral system, the transformational factors in the socio-political space, the change in the form of government, decentralization (de-volution) associated with the reform of local self-government and the territorial organization of power in Ukraine. Accordingly, it has been proved that the latter of these factors has become an important prerequisite for the emergence of new regional political parties at the local elections of 2015.

Keywords: *regional political parties; local elections; nationalization; regionalization; electoral behavior; regions; local self-government bodies; party system*

Региональные политические партии в контексте исследования процесса национализации (По результатам местных выборов 2015)

Марта Шелемба, Ужгородский национальный университет

Статья посвящена изучению характеристики и типологизации региональных политических партий в Украине, оценке связи национализации партийной системы Украины, девиантности (нетипичности) электорального поведения регионов с развитием региональных партий в государстве по результатам местных выборов в 2015 г.

В процессе исследования были рассмотрены основные научные подходы к характеристике и типологизации региональных партий в Украине. Установлено, что ученые выделяют такие категории региональных политических партий, а именно: идеологические партии, политические партии-проекты известных личностей, этнические партии, административные партии (провластные политические партии). Предложено расширить существующую типологизацию за счет введения таких категорий региональных партий, как проекты местных элит, региональных партий, ориентированных на пророссийскую политику в Украине, технических политических партий, которые начинают активную деятельность перед выборами, помогая обеспечить прохождение в местные органы самоуправления определенным лицам.

Было установлено, что региональными политическими партиями по результатам местных выборов в Украине в 2015 г. выступали две пророссийские политические силы, четыре партии, которые ориентированы на поддержку интересов местных элит, и одна этническая партия. Отмечено, поддержка региональных политических партий низкая. Это подтверждают результаты электорального голосования на общегосударственном уровне. Отмечено, что на фоне высокого уровня национализации партийной системы за период 2014–2015 гг., рассчитанной по трем подходам (рассчитано индекс национализации согласно подходам М. Джонса и С. Мейнверинга, Г. Голосова и авторским модифицированным подходам), эти партии не имели существенного влияния на электоральную картину страны. Также определено, что поскольку третий авторский модифицированный подход позволяет учитывать результаты выборов в органы местного самоуправления, он является актуальным для исследования региональных партий. Поэтому его использование является наиболее оптимальным для аналогичных аналитических целей.

Среди факторов, оказавших наибольшее влияние на партийную национализацию за период 2014–2015 гг., выделено избирательную систему, трансформационные факторы в общественно-политическом пространстве, изменение формы правления, децентрализацию (деволюцию), связанную с реформой местного самоуправления и территориальной организацией власти в Украине. Соответственно, доказано, что последний из указанных факторов стал важной предпосылкой возникновения новых региональных политических партий на местных выборах 2015 г.

Ключевые слова: *региональные политические партии; местные выборы; национализация; регионализация; электоральное поведение; регионы; местные органы самоуправления; партийная система*

Постановка проблеми.

Законодавство багатьох країн, у тому числі України, передбачає необхідність представлення політичних партій на рівні всіх регіонів країни. Але фактична картина партійної системи підтверджує існування в державі низки так званих регіональних політичних партій, які функціонують для досягнення тих або інших цілей. Безумовно, досліджуваний процес націоналізації партійної системи характеризується тенденціями до зменшення в періоди проходження таких політичних сил до парламенту та місцевих органів влади. Присутність партій такої категорії свідчить про прояви регіоналізації партійної системи країни, виникнення так званих регіональних політичних партій. Вивчення характеристик, типів та стану розвитку таких політичних сил в Україні є актуальним аспектом наукових досліджень, пов'язаних із вивченням процесу становлення та трансформацій партійної націоналізації країни.

Аналіз досліджень і публікацій.

Питанню дослідження теоретико-методологічних та практичних аспектів розвитку регіональних політичних партій присвячені наукові праці Р. Туровського [6], В. Швейцера [7], О. Вишняка [1], Ю. Остапця, [5], Р. Манайло-Приходько [3; 4], М. Кармазіної [2]. Сучасний стан науково-емпіричного вивчення вказаної проблеми знаходиться на етапі подальших наукових пошуків, є потреба формування емпіричної бази та створення історіографії появи і розвитку регіональних політичних партій в регіонах за результатами виборів на різних рівнях.

Формулювання цілей статті.

Мета дослідження – охарактеризувати особливості регіональних політичних партій у контексті дослідження процесу націоналізації.

Виклад основного матеріалу.

Питання регіональних партій у контексті формування партійної системи досліджувались вченими та дослідниками на теоретичному рівні більшою мірою через призму аналізу їх появи та розвитку.

В дослідженні процесу націоналізації Р. Туровський вказує, що регіональними вважаються партії, які приймають участь у виборах лише на окремих територіях, і, відповідно, мають порівняно невелике територіальне покриття. Також вчений відзначає, що партії, які базуються в тих чи інших регіонах унаслідок свого походження, відстоюють окремі соціальні, етнічні, релігійні інтереси на противагу інтересам держави [5, с. 175].

В. Швейцер [7] здійснює комплексну оцінку становлення та впливу регіональних партій на розвиток стану партійної системи, відповідно, на появу регіональних ознак та скорочення її націоналізації.

Вивченню регіональних особливостей розвитку партій і партійної системи приділяв увагу О. Вишняк. Він, керуючись результатами парламентських та президентських виборів в Україні в 1994–2006 рр., відповідно до критерію ідентифікації кандидатів та політичних партій за національно-демократичною, проросійською та невизначеною ознаками, виокремив п'ять типів політичних регіонів України, серед яких: Донбас та Крим; інші південно-східні області; перехідний регіон Північного Сходу та Кіровоградська область; Центральна Україна; Західна Україна [1]. Цей підхід має наукову та емпіричну цінність з огляду на визначення докладних характеристик національної орієнтації кандидатів та політичних партій країни.

В дослідженні Ю. Остапця, [5], Р. Манайло-Приходько [3; 4] відзначається, що регіональними політичними партіями в державі є політичні партії, яким присвоєно статус загальнонаціональних (таких, що зареєстровані в Міністерстві юстиції України), і які сформовані політиками, що мають вплив у певному регіоні (регіонах), очільниками національних, культурних об'єднань для здійснення участі у місцевих виборах, реалізації просування інтересів відповідних місцевих громад (національних меншин). Керуючись матеріалами аналітичних досліджень, інших підходів, статистичними даними виборчих кампаній, можна констатувати, що регіональні політичні партії в Україні створюються як для участі в місцевих, так і національних виборах. І масштаб інтересів представників цих політичних сил може бути іншим, аніж захист інтересів місцевих громад чи національних меншин. В контексті нинішніх процесів реформування місцевого самоврядування та децентралізації такі політичні сили могли б на сучасному етапі почати здійснювати активну діяльність із вирішення актуальних проблем місцевих рад. Але їх діяльність переважно сконцентрована на просуванні певних політиків на місцевих рівнях і відстоюванні політичних чи бізнесових інтересів на загальнонаціональному рівні.

В дослідженні Р. Манайло-Приходько комплексно розкривається природа таких партій. Авторка робить особливий акцент на тому, що вони виникають з огляду на появу розмежувань

між центром та регіонами та етнополітичного соціального поділу [3; 4]. Дослідниця в своїх висновках та наукових пошуках спирається на теорію розмежувань С. Ліпсета, С. Роккана, теорії етнополітичних, етнічних розмежувань на загальнонаціональному та місцевому рівні. Р. Манайло-Приходько вказує, що регіональні політичні партії є партіями, які функціонують переважно в рамках певної території (кількох територій) і діють в цілях зміни прав цих регіонів чи територіально-адміністративних одиниць щодо центру. Особливо це стосується тих політичних сил, які вимагають отримання незалежності територій від центру в складі країни. Такий підхід, безумовно, стосується характеристики тих політичних сил, які складають сепаратистську загрозу національній безпеці країни через вплив певних політиків, що виступають проти національного розвитку, або вимагають реалізації певних вузькорегіональних інтересів, які можуть зашкодити загальнодержавній стратегії. Р. Манайло-Приходько [3; 4] здійснює системне дослідження проходження до органів місцевого самоврядування регіональних політичних сил в 2010 та 2015 рр. За результатами дослідження нею виявлено, що найбільшу перемогу на місцевих виборах в 2010 р. отримали регіональні партії-сателіти Партії регіонів, також певну платформу склали опозиційні партії, партії-проекти. На місцевих виборах 2015 р. провладній партії БПП «Солідарність» вагому конкуренцію склали регіональні політичні партії, створені місцевими елітами.

В рамках вивчення наукових та аналітичних досліджень з вказаного напрямку слід виокремити аналіз історіографії появи та розвитку регіональних політичних партій за регіонами, здійснений М. Кармазіною [2]. Авторка оцінює передумови, етапи розвитку таких партій, причини їх формування і трансформації в широко відомі національні політичні сили. Необхідно відзначити її ґрунтовний системний підхід до аналізу, оскільки авторкою розглянуто розвиток регіональних політичних партій за весь час існування незалежної України.

Серед регіональних партій України можна виділити кілька категорій партій [5]:

- Ідеологічні партії. Можна відзначити, що

існування політичних партій вказаної категорії мало більше поширення до 2002 р., коли партійна система України характеризувалась ідеологічними розмежуваннями;

- Політичні партії-проекти відомих особистостей. В Україні широко поширені політичні партії-проекти відомих особистостей, які мають загальнонаціональне представництво, зокрема політичні сили, пов'язані з Ю. Тимошенко чи В. Ющенко. Але існували і регіональні політичні партії, що мали назву від імені, прізвища відомої особистості, створені як певні політичні проекти.

- Етнічні партії. Ці регіональні політичні партії зазвичай створюються у прикордонних регіонах, інших адміністративно-територіальних одиницях (містах), розташованих на державному кордоні з іншими державами. Але є і такі регіональні політичні партії, які декларують захист етнічних інтересів без орієнтуру на територіальне місцезнаходження;

- «Адміністративні партії» – так звані провладні політичні партії, які створюють на рівні місцевих політиків.

На нашу думку, цю типологізацію можна розширити за рахунок введення такої категорії регіональних партій, як проекти місцевих еліт. Ця категорія дещо відрізняється від адміністративної категорії регіональних політичних партій, які створюються переважно політиками діючої влади регіону. Також можна запропонувати ввести категорію регіональних партій, орієнтованих на проросійську політику в Україні. Такі політичні сили не можна віднести до ідеологічних, якими виступають, наприклад, СПУ, НРУ. Особливо слід наголосити на необхідності виділення категорії технічних політичних партій, які починають активну діяльність перед виборами, допомагаючи забезпечити проходження до місцевих органів самоврядування певним особам. Потім під час наступних виборів члени таких партій можуть перейти до інших партій, які мають кардинальні відмінності в ідеології.

Проведемо оцінку стану регіональних партій України за результатами місцевих виборів в 2015 р. Структура регіональних партій України за результатами місцевих виборів в Україні в 2015 р. подана в табл. 1.

Таблиця 1

Структура регіональних партій України за результатами місцевих виборів в Україні в 2015 р.

№ п/п	Назва регіональної політичної партії, тип регіональності	Присутність в регіонах, що демонструють девіантну електоральну поведінку	Характеристика діяльності	Факт проходження до органів місцевого самоврядування
1	2	3	4	5
1	ПП «Опозиційний блок», проросійська політична сила (наступниця Партії регіонів)	Харківська обл., Дніпропетровська обл.	Політична сила була орієнтована на лобювання інтересів регіональної еліти, просувала проросійську політику, декларувала євроскептицизм	Нетипово велика підтримка в Харківській, Дніпропетровській області завдяки підтримки місцевих еліт
2	Партія «Відродження», яка представлена колишніми членами Партії регіонів. Проросійська політична сила	Харківська обл.	Політична сила була орієнтована на лобювання інтересів регіональної еліти, просувала проросійську політику, декларувала євроскептицизм	Нетипово велика підтримка в Харківській області завдяки підтримки місцевих еліт
3	Партія «Сдиний центр» (очолює В. Балага). Політична партія є проектом місцевих еліт	Закарпатська область	Політична сила орієнтована на підтримку інтересів місцевих еліт	Партія отримала підтримку в Закарпатській області
4	ПП «Довіряй Ділам» (очолює місцевий політик Г. Труханов). Політична партія є проектом місцевих еліт	-	Політична сила орієнтована на підтримку інтересів місцевих еліт	Партія отримала підтримку в Одеській області
5	ПП «ВО «Черкашани». Політична партія є проектом місцевих еліт	-	Політична сила орієнтована на підтримку інтересів місцевих еліт	Партія отримала підтримку в Черкаській області
6	ПП «За конкретні справи». Політична партія є проектом місцевих еліт	-	Політична сила орієнтована на підтримку інтересів місцевих еліт	Партія отримала підтримку в Хмельницькій області
7	КМКС "Партія угорців України". Етнічна партія	-	Політична партія декларує захист та реалізацію інтересів угорців Закарпатської області. Політична сила в більшій мірі орієнтувалась на просування інтересів угорських націоналістичних політиків, аніж захист місцевої національної меншини	Політична партія отримала підтримку в Закарпатській області

Структура регіональних партій України за результатами місцевих виборів в Україні в 2015 р. показала, що регіональними партіями виступають дві проросійські політичні сили (наступниці Партії регіонів). Також слід відмітити Партію «Єдиний центр» (очолює В. Балага), ПП «Довіряй Ділам» (очолює місцевий політик Г. Труханов), ПП «ВО «Черкащани», ПП «За конкретні справи», які є політичними силами, орієнтованими на підтримку інтересів місцевих еліт. КМКС «Партія угорців України», як і на попередніх виборах, є етнічною партією.

Слід відмітити, що результати аналізу підтвердили матеріали досліджень Р. Манайло-Приходько [3; 4], яка вказує на те, що місцеві вибори в Україні в 2015 р. обумовили появу вузькорегіональних політичних сил (проектів місцевих еліт), які склали конкуренцію провладній партії БПП «Солідарність».

Віднесення вказаних політичних партій до категорії регіональних також підтверджується низькими результатами їх електоральної підтримки в країні в цілому. Вивчення структури регіональних партій України за результатами місцевих виборів в Україні в 2015 р. дозволило виявити пряму залежність між виникненням, розвитком регіональних політичних сил і націоналізацією партійної системи України, девіантністю (нетиповістю) електоральної поведінки регіонів. А саме, можна констатувати, що на фоні загальної високої партійної націоналізації ці партії не мали суттєвого впливу на електорат в країні.

Зокрема, визначення стану партійної націоналізації дозволило оцінити рівень рівномірності електоральної підтримки політичних сил за регіонами. Аналіз показав високе значення індексів націоналізації партійної системи України за період 2014–2015 рр. згідно з підходом М. Джонса і С. Мейнверінга, Г. Голосова, третім авторським модифікованим підходом. А саме, індекс націоналізації згідно з підходом М. Джонса і С. Мейнверінга за період 2014–2015 рр. склав 0,754, відповідно до підходу Г. Голосова – 0,63, і за авторським підходом – 0,643. Третій підхід дозволив проаналізувати більш повний комплекс складових націоналізації партійної системи країни і отримати вичерпний результат. Окрім націоналізації партій за результатами парламентських виборів в регіонах, націоналізації партій за кандидатами від політичних партій в регіонах, було оцінено та виявлено високий рівень націоналізації партійної системи за результатами виборів до

органів місцевого самоврядування. Це вказує на те, що оскільки зазначений модифікований підхід дозволяє враховувати результати виборів до місцевих органів самоврядування, він є актуальним для дослідження регіональних партій.

Встановлено, що на стан партійної націоналізації в Україні в 2014–2015 р. вплинули такі фактори:

- виборча система. На підставі дослідження законодавчих умов та результатів проведення парламентських виборів в Україні в 2014 р. було відмічено негативну рису існування змішаної виборчої системи, яка використовувалась і на попередніх виборах. Отже, 225 народних депутатів (50%) обирались за загальнодержавним багатомандатним округом за виборчими списками політичних партій, і 225 народних депутатів проходило до парламенту на мажоритарній основі в одномандатних округах;

- трансформаційні чинники, пов'язані з революційними та військовими подіями, вплинули на появу нових політичних акторів, складністю визначення для виборців щодо електоральних переваг. Населення віддавало голоси за деякі нові політичні сили, зокрема, ПП «Об'єднання «Самопоміч», Радикальну партію Олега Ляшка під впливом психологічних факторів, не бажаючи голосувати за тих, хто себе дискредитував, втратив довіру, втратив популярність на певний час (це стосується політичної сили Ю. Тимошенко). І, навпаки, частка виборців Східного, Південного під дією розчарувань в політичній діяльності Партії регіонів проголосувало не за політичну силу «Опозиційний блок», яка була її наступницею, а за інші партії;

- зміна форми державного правління (від президентсько-парламентського напівпрезиденталізму до збалансованого прем'єр-президентського напівпрезиденталізму), трансформація політичного режиму (від квазіавторитаризму до олігархізму), на нашу думку, не мали такого суттєвого впливу на результати конфігурації партійної системи, як вищезазначені фактори;

- децентралізація (деволюція), пов'язана з реформою місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, обумовила виникнення нових регіональних політичних партій на місцевих виборах 2015 р. А саме, була прийнята Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (01.04.2014 р.), Закони України «Про співробітництво територіальних громад» (17.06.2014 р.), «Про добровільне об'єднання

територіальних громад» (05.02.2015 р.) та зміни до Бюджетного і Податкового кодексів (з питань фінансової децентралізації). Вказаний процес у відповідності до положень Європейської хартії місцевого самоврядування дав можливість започаткувати інститут місцевого самоврядування на базовому рівні – об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Як вказують наукові, емпіричні матеріали, розвиток цього процесу вплинув на виборчу кампанію під час місцевих виборів в Україні в 2015 р. А саме, виникли регіональні та локальні політичні партії (зокрема, ПП «Вінницька європейська стратегія», ПП «Херсонці»), політичні партії, які представляли інтереси національних меншин в певних регіонах (серед таких політичних сил можна назвати Циганську партію України та ін.).

Висновки.

В процесі дослідження було розглянуто основні наукові підходи до характеристики та типологізації регіональних партій в Україні. Запро-

поновано розширити існуючу типологізацію за рахунок введення таких категорій регіональних партій, як проекти місцевих еліт, регіональних партій, орієнтованих на проросійську політику в Україні, технічних політичних партій, які починають активну діяльність перед виборами, допомагаючи забезпечити проходження до місцевих органів самоврядування певним особам.

За результатами вивчення наукових праць можна стверджувати, що деякі політичні сили складають сепаратистську загрозу національній безпеці країни, інші орієнтовані на реалізацію інтересів місцевих еліт, проходження певних впливових осіб до влади на різних рівнях.

Вивчення структури регіональних партій України за результатами місцевих виборів в Україні в 2015 р. дозволило виявити пряму залежність між виникненням, розвитком регіональних політичних сил і націоналізацією партійної системи України, девіантністю (нетиповістю) електоральної поведінки регіонів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Вишняк О. Політична типологія регіонів України: динаміка та фактори змін / О. Вишняк // Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг. – 2008. – С. 331–342.
2. Кармазіна М. Політичні партії в Україні. 2014–2017 рр. / М. Кармазіна. – Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. – 168 с.
3. Манайло-Приходько Р. Ю. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Р. Ю. Манайло-Приходько. – Ужгород, 2018. – 290 с.
4. Манайло-Приходько Р. Феномен «регіональних» політичних партій в Україні / Р. Манайло-Приходько // Політикус. – 2016. – № 2. – С. 93–98.
5. Остапеч Ю. О. Типові чи девіантні: розрахунок евклідової відстані для аналізу особливостей регіонального голосування в Україні на парламентських виборах 1998–2014 рр. / Ю. О. Остапеч, Р. Манайло-Приходько // Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. Чернівці, 17 квітня 2018 р. – Чернівці: Букрек, 2018. – С. 77–83.
6. Туровский Р. Ф. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию / Р. Ф. Туровский // Полития: анализ, хроника, прогноз. – 2016. – № 1. – С. 162–180.
7. Швейцер В. Региональные партии выходят на авансцену / В. Швейцер // Современная Европа. – 2006. – № 4. – С. 84–93.

REFERENCES

1. Vyshniak, O. (2008). *Politychna typolohiia rehioniv Ukrainy: dynamika ta faktory zmin. Ukrainiske suspilstvo 1992–2008 [Political typology of Ukrainian regions: dynamics and factors of change. Ukrainian Society 1992–2008]*. Sotsiologichnyi monitorynh [in Ukrainian].
2. Karmazina, M. (2018). *Politychni partii v Ukraini. 2014–2017 rr. [Political parties in Ukraine. 2014–2017]*. Kyiv: IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Manailo-Prykhodko, R.Iu. (2018). *Rehionalnyi vymir rozvytku ta funktsionuvannia partiinoi systemy Ukrainy [Regional dimension of the development and functioning of the party system of Ukraine]*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
4. Manailo-Prykhodko, R. (2016). Fenomen «rehionalnykh» politychnykh partii v Ukraini [The phenomenon of «regional» political parties in Ukraine]. *Politikus*, 2, 93–98 [in Ukrainian].
5. Ostapets, Yu.O., & Manoylo-Prikhodko, R. (2018). Typical or Deviant: Calculating the Euclidean Distance for the Analysis of the Peculiarities of the Regional Voting in Ukraine in the 1998–2014 Parliamentary Elections [Typical or Deviant: Calculating the Euclidean Distance in Ukraine during the 1998–2014 Parliamentary Elections]. *The development of political science: European practices and national perspectives: materials of the VIII International scientific and practical conference* (pp. 77–83). Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].

6. Turovskiy, R.F. (2016). Natsionalizatsiya i regionalizatsiya partiynykh sistem: podkhody k issledovaniyu [Nationalization and regionalization of party systems: approaches to research]. *Politiya: analiz, khronika, prognoz*, 1, 162-180 [in Russian].
7. Shveytser, V. (2006). Regionalnye partii vykhodyat na avantsenu [Regional parties come to the fore]. *Sovremennaya Yevropa*, 4, 84-93 [in Russian].

Марта Михайлівна Шелемба

Аспірантка

Ужгородський національний університет
88000, м. Ужгород, пл. Народна, 3

Marta Shelemba

Postgraduate Student

Uzhgorod National University
3, Narodna Sq., Uzhhorod, 88000, Ukraine

Email: schelemba.m@gmail.com   ORCID: 0000-0002-2491-7185

Цитування: Шелемба М. М. Регіональні політичні партії в контексті дослідження процесу націоналізації (за результатами місцевих виборів 2015 р.) / М. М. Шелемба // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22, № 1. – С. 78-85.

Citation: Shelemba, M.M. (2019). Regionalni politychni partii v konteksti doslidzhennia protsesu natsionalizatsii (za rezultatamy mistsevykh vyboriv 2015 r.) [Regional political parties in the context of the study of the process of nationalization (based on the results of the local elections in 2015)]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22(1), 78-85.

Стаття надійшла / Article arrived: 14.12.2018

Схвалено до друку / Accepted: 15.01.2019

Особливості інтерпретації корупції та хабарництва в науковому та суспільному дискурсі сучасної України

Лілія Верховод, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття підготовлена в рамках реалізації проекту «Масова свідомість в зоні воєнного конфлікту на Донбасі» (Державний реєстраційний номер 0116U004150)

Визначаються особливості тлумачення корупції та хабарництва в сучасній науковій літературі. Підкреслюється необхідність чіткого розмежування даних понять. Зауважується, що хабарництво передбачає використання службового становища з метою особистого збагачення. Дане поняття є ширшим за об'ємом, ніж «корупція». Корупція інтерпретується як хабарництво у сфері публічної влади. В науковій літературі виокремлюють доволі велику кількість підходів до вивчення корупції. Серед найпоширеніших можна назвати такі: моралізаторський, нормативний, структурно-функціональний, компаративістський, біхевіоралістичний, мережений, плюралістичний, соціологічний тощо. Вважається, що соціологічний підхід є найбільш перспективним, оскільки передбачає аналіз різноманіття нормативних систем і соціальних факторів, що сприяють корупційній поведінці, а також дозволяє показати диференційованість оцінок даного феномену різними суб'єктами.

Щодо суспільного дискурсу, то в статті підкреслюється зв'язок між ставленням до закону та готовністю брати участь у корупційних практиках. Лише третина опитаних демонструють прагнення діяти лише в межах правового поля. Відносна більшість респондентів оговорюють випадки, коли закон можна проігнорувати. Доведено, що хабарництво та корупція в Україні залишаються тісно вплетеними у соціальну тканину. Зафіксовано амбівалентне ставлення населення до них. З одного боку, хабарництво – це вада суспільного розвитку, яку необхідно ліквідувати. З іншого боку – воно спрощує вирішення проблем, вважається характеристикою менталітету українця. Таке ставлення населення може перешкоджати успішним діям у напрямку суттєвого зменшення проявів даного феномену в нашому суспільстві.

Ключові слова: *корупційні практики; службове становище; неправомірна вигода; публічна влада; вада суспільного розвитку; закон; масова свідомість; прифронтові зони Донбасу*

Specifics of the corruption and bribery interpretation in the scientific and social discourse of modern Ukraine

Liliia Verkhovod, Luhansk Taras Shevchenko National University

The article is prepared within the framework of the project «Mass Consciousness in the Zone of War Conflict in the Donbass» (State Registration Number 0116U004150)

The article defines specifics of the corruption and bribery interpretation in the modern scientific literature. The necessity of clear separation of these concepts is emphasized. It is noted that bribery is about taking advantages of official position aimed at personal gain. This concept is broader than «corruption» by scope. Corruption is interpreted as bribery in the field of public authority. For a long time, corruption was believed to be a disease of developing countries mainly and explained as a by-product of modernization. The situation began to change in the 80's and 90's of the XX century, when the studies related to the spread of this phenomenon in the developed countries of the world have been initiated. A quite large number of approaches to the corruption study are singled out in the scientific literature. The most common are the following: moralizing, normative, structural-functional, comparative, behavioural, networking, pluralistic, sociological, etc. It is believed that the sociological approach is the most promising, since it involves the analysis of the variety of normative systems and social factors contributing to corruption behaviour. Moreover, the sociological analysis of corruption allows for showing differentiation in estimates of this phenomenon by various subjects. These principles were implemented during the empirical study of the corruption and bribery perception on the near-front zones of Donbas.

The article underscores the relation between an attitude to the law and willingness to participate in corruption practices. Just one third of the interviewed demonstrate a strive for acting only within the legal field. The relative majority of respondents speak about cases when the law can be ignored. It was proved that such mindset contributes to a loyal attitude toward corruption and bribery.

As to social discourse, bribery and corruption in Ukraine remain tightly integrated into social medium. The population demonstrates an ambivalent attitude to them. On the one hand, bribery is a disease of social development which needs to be exterminated. On the other hand, it simplifies the problem solution and is believed to be a characteristic of the Ukrainian mentality. Such attitude of the population may hinder successful actions in the direction of significant reduction of this phenomenon manifestations in our society. The differences in the corruption interpretation by young people (18-34 years old) and mature people (35 - 50 years old) were discovered. It was emphasized that young people stand for a more severe punishment for participation in corruption practices (death penalty, life imprisonment). The mature respondents were more reserved in this issue and advocated the dismissal and imprisonment for a certain period. The youth was always a driver of social changes, so such a radical attitude to corruption and bribery suggests the possibility of the appearance of people with a new type of consciousness.

Keywords: *corruption practices; official position; improper advantage; public authority; a disease of social development; law; collective consciousness; near-front zones of Donbas*

Особенности интерпретации коррупции и взяточничества в научном и общественном дискурсе современной Украины

Лилия Верховод, Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

Статья подготовлена в рамках реализации проекта «Массовое сознание в зоне военного конфликта в Донбассе» (Государственный регистрационный номер 0116U004150)

Определяются особенности объяснения коррупции и взяточничества в современной научной литературе. Подчеркивается необходимость четкого разграничения данных понятий. Считается, что взяточничество предусматривает использование служебного положения с целью личного обогащения. Данное понятие шире по объему, чем «коррупция». Коррупция интерпретируется как взяточничество в сфере публичной власти. В научной литературе выделяют достаточно большое количество подходов к изучению коррупции. Среди самых распространенных можно назвать следующие: морализаторский, нормативный, структурно-функциональный, компаративистский, сетевой, плюралистический, социологический и т.п. Считается, что социологический подход является наиболее перспективным, поскольку предполагает анализ многообразия нормативных систем и социальных факторов, способствующих коррупционному поведению, а также позволяет показать дифференцированность оценок данного феномена различными субъектами.

Относительно общественного дискурса, то в статье подчеркивается связь между отношением к закону и готовностью принимать участие в коррупционных практиках. Лишь треть опрошенных демонстрируют стремление действовать только в рамках правового поля. Относительное большинство респондентов оговаривают случаи, когда закон можно проигнорировать. Доказано, что взяточничество и коррупция в Украине остаются тесно вплетенными в социальную ткань. Зафиксировано амбивалентное отношение населения к ним. С одной стороны, взяточничество – это порок общественного развития, с которым необходимо бороться. С другой стороны – оно упрощает решение многих проблем. Такое отношение населения может препятствовать успешным действиям в направлении существенного уменьшения проявлений данного феномена в нашем обществе.

Ключевые слова: *коррупционные практики; служебное положение; неправомерная выгода; публичная власть; порок общественного развития; закон; массовое сознание; прифронтовые зоны Донбасса*

Постановка проблемы.

Одним із важливих завдань сучасного українського суспільства є боротьба з корупцією. Значні результати у даному напрямку є умовою успішної європейської інтеграції України. Теми корупції та боротьби з нею стали однією із найпопулярніших у вітчизняному науковому та суспільному дискурсі. Здавалось би, що є бажання викоринити дане со-

ціальне явище, є стимул з боку світового співтовариства, але чому немає видимих зрушень?

Різного роду рейтинги та соціологічні опитування свідчать про високий рівень корупції в нашій державі. Наприклад, у дослідженні Transparency International «Індекс сприйняття корупції» (CPI) за 2017 рік Україна набрала 30 балів зі 100¹ можливих і посіла 130 місце (зі 180 країн) [6]. Означена теза є поширеною і в

¹ Індекс є оцінкою від 0 (дуже високий рівень корупції) до 100 (вкрай низький рівень корупції).

суспільному дискурсі. Опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучерива (осінь 2017 р.) показало: 90 % населення вважають, що корупція поширена у високій мірі² [8].

Масштаби корупційних практик свідчать про специфічне ставлення до законів. Відомо, що хабарництво передбачає кримінальну відповідальність. Поширеність корупції є свідченням ігнорування або свідомого порушення деяких норм існуючого законодавства. Означенні установки впливають, зокрема, на економічну поведінку українців. Саме це зумовлює актуальність дослідження особливостей сприйняття корупції та хабарництва в Україні на рівні науковців та пересічних громадян.

Аналіз досліджень і публікацій.

Корупція та хабарництва потрапляють у проблемне поле різних наук – соціології, економіки, права тощо. Актуальність таких досліджень зумовлена їх негативним впливом на функціонування соціальної системи. В науковій літературі вирішуються питання термінологічного характеру про особливості корупції, співвідношення корупції та хабарництва (М. Підгрушний [13], В. Цитряк [17], М. Цицюра [18], А. Нерсесян [11] та ін.), визначаються методологічні принципи їх вивчення (Г. Кохан [9], М. Макарова, Р. Вахрушев [10]), аналізується досвід боротьби з даними явищами в країнах близького та дальнього зарубіжжя (А. Етціоні [1], Ю. Дерябін [5]), а також в Україні (А. Новак [12], Н. Сорокіна [16], Л. Прудіус [14]). Різного роду агенції проводять соціологічні дослідження, спрямовані на вивчення даної проблематики (наприклад, Transparency International, Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучерива). Особливий інтерес представляє масова свідомість у прифронтовій зоні Донбасу, про що пише І. Кононов [7]. Він зазначає, що «зона конфлікту пронизується нелегітимними практиками (контрабанда, незаконне переміщення людей, імітація бойових дій для досягнення приватних цілей і т. д.). Коли війна набуває позиційного характеру, виникає різке розходження між лінією протистояння і життям решти території країни, яка зовні повертається до мирного життя» [7, с. 30]. Це, на нашу думку, змінює ставлення населення до закону. Разом із тим в означених дослідженнях не торкаються проблеми

особливостей інтерпретації корупції та хабарництва жителями прифронтових зон Донбасу з урахуванням специфіки даних територій. Саме це зумовлює вибір теми даної роботи.

Мета дослідження.

В рамках даної статті ми маємо на меті визначити особливості інтерпретації хабарництва та корупції в науковому дискурсі та суспільному дискурсі сучасної України.

Виклад основного матеріалу.

На першому етапі дослідження даної проблематики одразу виникає питання термінологічного характеру, яке пов'язане з використанням термінів «корупція», «хабарництво», «хабар». Аналіз наукової літератури з означеної проблеми дозволяє говорити про розмаїття думок з цього приводу. М. Підгрушний вказує на необхідність чіткого визначення понять «корупція» та «хабарництво». Він вважає це принциповим питанням, бо термінологічна однаковість є запорукою усунення протиріч і неузгодженості окремих правових норм [13, с. 138]. Слід відзначити, що навіть у міжнародних правових документах має місце непрозорість визначень. Так, наприклад, у Декларації Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з корупцією та хабарництвом у міжнародних комерційних операціях (від 16 грудня 1996 р.) [4] означені поняття розглядаються у нерозривній єдності.

М. Макарова, Р. Вахрушев окреслюють принаймні дві точки зору на співвідношення понять «хабар» і «корупція». З цього приводу вони пишуть: «Корупція, як правило, пов'язана з хабарами, але не кожен хабар можна назвати корупцією. Хабар – це підкуп у будь-якій ситуації, не тільки у сфері державного управління. І в цьому сенсі з поняття корупції випадають такі явища, як «діловий підкуп», прийняття рішень у бізнесі в інтересах окремих співробітників (наприклад, менеджер приймає рішення в обхід начальства і т. д.). Інші автори пропонують вважати корупцією використання своїх посадових обов'язків в особистих цілях не тільки чиновниками, а й представниками бізнесу та громадських структур» [10, с. 54].

В. Цитряк, аналізуючи проблему розмежування означених понять, приходять до висновку, що «хабарництво не в повній мірі охоплюється корупцією, оскільки воно може вчинюватися не тільки в галузі публічної влади, а й у сфері

² Опитування проводилося у період з 18 вересня по 3 жовтня 2017 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучерива та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс». Вибірка N=2000 репрезентативна дорослому населенню України (за винятком окупованих територій Криму та окремих районів у Донецькій та Луганській областях); похибка вибірки не перевищує 2,3 %.

організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності» [17, с. 100]. Отже, у науковому дискурсі найбільш популярною є думка, що поняття «хабарництво» є ширшим за змістом, аніж «корупція». Корупція здебільшого тлумачиться як хабарництво, що має місце у сфері державної влади. Вона визначається як вада суспільного розвитку. Це стає поштовхом для актуалізації досліджень корупції у різних країнах світу.

Довгий час проблема корупції вважалася хворобою переважно суспільств, що розвиваються і трактувалася як побічний продукт модернізації [5]. Ситуація почала змінюватися у 80-90-ті рр. ХХ ст. В цей час з'являються дослідження, присвячені поширенню даного явища в розвинутих країнах світу. Достатньо згадати працю А. Етціоні «Корупція: нова атака на американську демократію» (1984), в якій він намагався знайти відповідь на ключове питання: хто винен – система чи люди? [1]. Наприкінці ХХ ст. дана тема стала популярною в таких провідних міжнародних організаціях, як МВФ, Світовий банк, Рада Європи, Європейський союз тощо [5].

У науковій літературі відзначається, що «суспільна небезпека корупції полягає в тому, що вона призводить до гальмування та викривлення соціально-економічних реформ; поглиблює соціальну нерівність громадян; збільшує соціальну напругу в суспільстві; порушує принцип соціальної справедливості... формує протиправний спосіб життя, укорінює одну з найгірших форм регламентації суспільних відносин; підриває авторитет держави; завдає шкоди утвердженню демократичних основ управління суспільством» [18, с. 42]. А. Новак підкреслює важливість ліквідації даного явища в нашій державі. З цього приводу він пише: «Викорінення корупції з державної служби та служби в органах місцевого самоврядування є обов'язковою умовою проведення успішних реформ, відродження економіки, фінансової системи, гуманітарної сфери і, врешті, воєнного потенціалу України» [12, с. 93].

Злободенність проблеми корупції детермінує підвищений інтерес до даної проблематики з боку представників різних наук. При цьому С. Босхолов відзначає, що соціологи, економісти, юристи та пересічні громадяни по-різному трактують дане явище [2, с. 53]. Найбільш популярним вважається юридичне визначення корупції. Правники тлумачать її як «злочин, пов'язаний із використанням службового становища

або соціального статусу посадової особи в особистих або корпоративних інтересах» [10, с. 53]. Популярність юридичного визначення зумовлена його практичним застосуванням у правових документах. Разом із тим корупція є цікавою і для економістів. В роботах неокласиків вона тлумачиться як спосіб оптимального досягнення мети та реалізації власних інтересів в умовах невизначеності та обмеженості ресурсів (наприклад, С. Роуз-Аккерман, В. Танзі, А. Шляйфер та ін.) [10, с. 53]. У рамках такої інтерпретації корупція є засобом вирішення певних проблем із мінімальними витратами.

М. Макарова, Р. Вахрушев наводять переваги соціологічного підходу до аналізу корупції. Вони вважають, що він «є найбільш продуктивним, оскільки передбачає аналіз різноманіття нормативних систем і соціальних факторів, що сприяють корупційній поведінці. Крім того, соціологічний аналіз корупції дозволяє показати диференційованість оцінок даного феномену різними суб'єктами» [10, с. 59]. Означена теза яскраво підтверджується результатами емпіричних досліджень.

На буденному рівні всі розуміють, що таке корупція. Разом із тим дослідники наголошують як на широкому, так і на вузькому тлумаченні означеного феномену. Навіть не існує одностайної думки щодо етимології даного терміну. Можна визначити декілька варіантів його походження. М. Цицюра з цього приводу пише: «Одні вважають, що він походить від сполучення латинських слів «corrupte» (кілька учасників зобов'язальних відносин з приводу одного предмета) та «gruere» (ламати, пошкоджувати, порушувати, скасовувати). В результаті утворився самостійний термін «corrupte», який передбачає участь у діяльності кількох осіб, метою яких є «гальмування» нормального ходу судового процесу або процесу управління справами суспільства. Іноді цей термін також пов'язують з латинським словом, але вже дещо іншим – «corruption», яке тлумачиться як «підкуп, продажність громадянських і політичних діячів, посадових осіб» [18, с. 40-41]. Остання інтерпретація є доволі поширеною у науковому дискурсі.

Український дослідник М. Мельник дає типове визначення корупції – це «соціальне явище, яке охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних з неправомірним використанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданої їм влади, службових повноважень, відповідних можливостей з метою задоволення особистих інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших корупційних правопору-

шень, у тому числі тих, які створюють умови для вчинення корупційних діянь чи є приховуванням їх або потуранням їм» [11, с. 92].

У сучасній науковій літературі можна знайти безліч підходів до вивчення корупції. Найбільш повний їх перелік дає Г. Кохан у своїй монографії «Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз». Розглянемо деякі з наведених підходів:

1. Моралізаторський: в рамках даного підходу корупція розглядається «як відхилення від «ідеального» типу держави» [9, с. 14], а її знищення «сприятиме покращенню добробуту як кожного окремого громадянина, так і держави загалом» [9, с. 13].

2. Нормативний: увага дослідників акцентується на порушенні «норм та цінностей, які існують у суспільстві» [9, с. 14]. Корупція не тлумачиться як виключно негативне явище. Прихильники даного підходу підкреслюють, що «у процесі модернізації країни корупція є ефективною суспільною практикою» [9, с. 15].

3. Структурно-функціональний: корупція тлумачиться як «один із дефектів функціонуючої державної системи» [9, с. 16]. У центрі уваги дослідників знаходиться, з одного боку, поведінка акторів, задіяних у корупційних практиках, а з другого – системні ефекти корупції у вигляді латентних та явних функцій [9, с. 16].

4. В рамках теорії ігор підкреслюється, що «вибір між корупцією і відмовою від неї залежить не тільки від особистих пріоритетів та інституційного контексту, а й від стратегічної взаємодії з вибором інших» [9, с. 17].

5. Компаративістський підхід: корупція розглядається у порівняльній перспективі у часі та просторі. У 80-х рр. надзвичайно популярними були дослідження, присвячені зіставленню політичної корупції в тоталітарних та демократичних державах на прикладі СРСР та США [9, с. 20].

6. Біхевіоралістичний підхід: сфокусувався на дослідженні електоральної і партійної поведінки з урахуванням змінної «корупція» [9, с. 20].

7. Соціологічний підхід: в рамках даного підходу акцент робиться на «так званих моральних втратах, які стосуються загальноприйнятих переконань, таких як «честь мундира», «публічна духовність» посадовців, політична культура, а також суспільне ставлення до незаконного» [9, с. 21]. Дослідники приходять до висновку, що «за однакових інституційних умов рівень політичної корупції буде різним, залежно від загального морального ставлення громадян та державних управлінців» [9, с. 22].

8. Мережений підхід: корупція розглядається як специфічний спосіб функціонування мережі відносин, одним із суб'єктів якої стає фігура політика-бізнесмена. У центр уваги дослідників потрапляють клієнтилізм та політична машина «як системи негайного або диференційованого обміну для політичної корупції» [9, с. 23].

9. Плюралістичний підхід: передбачає поєднання у дослідженнях здобутків різних концепцій. Корупція розглядається комплексно у зв'язку з такими сферами функціонування суспільства як адміністрування, політика, бізнес, освіта, охорона здоров'я тощо [9, с. 25].

На цьому список підходів до вивчення корупції не вичерпується. Разом із тим аналіз особливостей інтерпретації даного феномену у науковому дискурсі дозволяє зробити декілька узагальнень: 1) корупція передбачає використання свого службового становища з метою неправомірного отримання додаткових благ; 2) корупція є соціально обумовленим негативним явищем та разом із тим невід'ємним супутником суспільного життя; 3) викоренити корупцію повністю практично неможливо, тому основне завдання полягає у її стримуванні та зменшенні негативного впливу на функціонування суспільства, запорукою чого є її комплексне дослідження з урахуванням багатьох змінних.

Впродовж 2017–2018 рр. колективом кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка реалізовувався емпіричний етап проекту «Масова свідомість в зоні воєнного конфлікту на Донбасі». Одним із напрямків дослідження було виявлення особливостей економічної поведінки населення в умовах збройного конфлікту, зокрема ставлення до хабарництва та корупції (метод дослідження – індивідуальне глибинне інтерв'ю, принцип відбору респондентів – сніговий ком, було опитано 10 чол. віком 18-35 років та 7 чол. віком 36-50 років, опитувалися жителі неокупованих територій Луганської області; метод дослідження – 4 хвили соціологічного опитування, принцип відбору респондентів – методика довірчих груп (більш детально опис даної методології збору емпіричної інформації подано у статті І. Кононова «Теорія масової свідомості: можливості та обмеження в умовах неконвенційної війни (за результатами досліджень на вільній території Луганської області)» [7, с. 37-38]).

Одним із факторів, який впливає на ставлення населення до хабарництва, на нашу думку, є сприй-

няття закону. В рамках 4 хвиль соціологічного опитування в прифронтових зонах Донбасу респондентам пропонувалося визначитися, чи є верховенство закону детермінантою поведінки у різних жит-

тєвих ситуаціях (табл. 1). З огляду на малочисельність вибіркової сукупності, ми не будемо жорстко прив'язуватися до конкретних цифр, а обмежимося лише окресленням певних тенденцій.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання «Чи завжди потрібно слідувати юридичним законам, прийнятим державою, в реальному житті?», % до опитаних

Варіант відповіді	Хвиля 1 <i>n=148</i>	Хвиля 2 <i>n=142</i>	Хвиля 3 <i>n=200</i>	Хвиля 4 <i>n=200</i>
Так, ніколи не можна відступати від букви закону	39	45	34 ³	31
В основному завжди, але є виняткові випадки, коли можна щось порушити	29	32	31	37
Закони розраховані на дурнів і «лохів», сильні світу їх не дотримуються, значить можна слідувати законам вибірково	7	4	4	9
Закони пишуть люди і можуть помилятися: потрібно дотримуватися здорового глузду	22	15	22	16
Ні, потрібно чинити так, як тобі вигідно, і намагатися «не попастися»	3	5	9	7
Загалом	100	100	100	100

Лише третина опитаних демонструють готовність діяти в межах правового поля. Статистично значимі відхилення спостерігають між 2 і 3 хвилиною. Це дозволяє робити припущення, які потребують подальшої перевірки, про зменшення кількості людей, що не допускають порушення існуючих законів. Відносна більшість респондентів оговорюють випадки виходу за межі правового поля. Означена установка, на нашу думку, опосередковано впливає на поширеність корупційних практик у житті пересічних громадян, що підтверджується результатами якісного соціологічного дослідження.

В індивідуальному глибинному інтерв'ю окремий блок питань був присвячений нелегальним практикам отримання доходів. Результати першого етапу такого дослідження частково представлявся нами в наукових публікаціях [3]. Наразі більш детально проаналізуємо ставлення до хабарництва в порівняльній перспективі двох категорій опитаних – молодь (18-34 роки) та люди зрілого віку (35-50 років). В ході дослідження респонденти дають типові визначення поняття «хабарник», як то «Человек, который берет дополнительную сумму за то, что он обязан делать по долгу своей службы⁴» (Тетяна, 34 роки, актриса); «Человек, который берет деньги за

³ Значущо більше/менше на рівні 95% та вище порівняно з попередньою хвилиною

⁴ Тут і у подальшому подається мовою оригіналу.

какую-то услугу, которая обходит закон» (Катерина, 21 рік, адміністратор); «Человек, который берёт деньги в личных целях, за предоставление каких то услуг» (Максим, 34 роки, менеджер). «Это тот, который требует за какую-то выполненную работу деньги» (Олена, 47 років, учитель) «Продажный человек» (Татьяна, 46 років, приватний підприємець).

У масовій свідомості склався стійкий стереотип, що корупція, зокрема хабарництво, це зло, з яким необхідно боротися. Зафіксовано відмінності серед молоді та людей зрілого віку щодо уявлень про покарання за дане правопорушення. Опитані віком 18 – 35 років виявилися більш радикальними і виступають за довічне ув'язнення (Катерина, 21 рік, адміністратор) та смертну кару (Олександр, 24 роки, масажист), (Тетяна, 34 роки, актриса). Люди зрілого віку більш стримані і в якості покарання за корупцію пропонують звільнення з роботи (Олена, 47 років, вчитель), штраф та позбавлення волі (Світлана, 50 років, вчитель).

Джерелом даного феномену є не лише дії чиновників, а й простих людей. Наведемо декілька висловлювань з цього приводу: «Я не приветствую взятки, это очень плохо, это неправильно через кого-то договариваешься... С другой стороны, это упрощает жизнь, получает ту же субсидию, пенсию повышенную, паспорт» (Катерина, 21 рік, адміністратор); «Люди сами разбаловали чиновников всякими там подарочками, денежками дополнительными в конвертиках... Каждый хочет получить себе благо... Они вроде бы благодарят, но тем не менее приучают человека к нехорошим вещам» (Тетяна, 34 роки, актриса); «Сейчас все берут взятки, куда не посмотри. Все привыкли уже к такому: пока не заплатишь, ничего ж не получишься» (Світлана, 50 років, вчитель). Міркування опитаних з приводу хабарництва дозволяють говорити про присутність даних практик у їхньому повсякденному житті: «Если бы я хотя бы 10 тысяч получала, это уже неплохо. Тогда бы и взятки люди не брали» (Людмила, 31 рік, медсестра); «Просто у нас это даже не скрывается, и каждый знает, что вот этот человек берет взятки, к нему можно подойти и решить проблему» (Анастасія, 20 років, студентка); «Люди які беруть та брали хабарі, є і будуть, тому що це вже їх менталітет» (Олеся, 42 роки, держслужбовець).

Хабарництво опитані вважають найбільш простим методом вирішення власних проблем, разом із тим фіксується усвідомлення того, що це шлях в нікуди: «Не змінити країну, не змінити мислення, якщо працювати в такому режимі» (Олеся, 42 роки, держслужбовець). Одна з опитаних займає принципову позицію та зазначає: «Я никогда не давала взятку и давать не буду. Потому что, если человек занимает определенную должность и имеет на этой должности определённую оплату труда, он посажен на эту должность для того, чтобы выполнять какие-то функции. Если то, что я хочу от него получить, входит в его сферу его деятельности... Почему я должна за это платить?» (Тетяна, 34 роки, актриса).

Висновки.

Отже, актуальність проблеми корупції у науковому дискурсі зумовлена констатацією її негативного впливу на функціонування суспільства. Разом із тим висловлюються думки, що вона може бути засобом зменшення, наприклад, економічних витрат. Більшість дослідників чітко розмежовують поняття «корупція» та «хабарництво». Корупція визначається як форма хабарництва в сфері публічної влади. Різноманіття підходів до аналізу даного феномену свідчить про його багатовимірність та підтверджує необхідність використання декілька змінних при її аналізі, що успішно реалізовується в рамках соціологічного підходу.

Щодо суспільного дискурсу, то хабарництво та корупція в Україні залишаються тісно вpleтеним у соціальну тканину. Зафіксовано амбівалентне ставлення населення до них. З одного боку, хабарництво – це вада суспільного розвитку, яку необхідно ліквідувати. З іншого боку – воно спрощує вирішення проблем, вважається характеристикою менталітету українця. Таке ставлення населення може перешкоджати успішним діям у напрямку суттєвого зменшення проявів даного феномену в нашому суспільстві. У зв'язку з цим варто згадати слова Р. Роуз та У. Мішлер: «У суспільствах, де більшість знає про корупцію і переконана, що в ній бере участь майже кожен, може скластися певна рівновага, коли чиновники і громадяни залучені в угоду, згідно якої люди готові підкупляти один одного. Тим самим може бути досягнутий певний «оптимальний» рівень корупції» [15, с. 22].

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Etzioni A. *Capital Corruption: the New Attack on American Democracy*. – N.Y.: Harcourt Brace Jovanovich, 1984.
2. Босхолов С. С. Борьба с коррупцией: мифы и реальность, надежды перспективы / С. С. Босхолов // *Всероссийский криминологический журнал*. – 2010. – № 2. – С. 51-64.
3. Верховод Л. І. Ставлення жителів прифронтових зон Донбасу до нелегальних практик отримання доходів (на прикладі молоді) / Л. І. Верховод // *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. – Т. 21. – № 8. – С. 5-11.
4. Декларация Организации Объединенных Наций о борьбе с коррупцией и взяточничеством в международных коммерческих операциях (принята резолюцией 51/191 Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1996 года). – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/bribery.shtml
5. Дерябин Ю. С. Можно ли одолеть коррупцию (опыт Финляндии)? / Ю. С. Дерябин // *Современная Европа*. – 2005. – № 1.
6. Индекс сприйняття корупції – 2017. – Режим доступу: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2017/>
7. Кононов І. Ф. Теорія масової свідомості: можливості та обмеження в умовах неконвенційної війни (за результатами досліджень на вільній території Луганської області) / І. Ф. Кононов // *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. – 2018. – Т. 21. – № 5. – С. 28-47.
8. Корупція у повсякденному житті українців: За що даємо хабарі? Кому і чому? – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/koruptsiya-u-povsyakdennomu-zhitti-ukraintsiv-za-shcho-daemo-khabari-komu-i-chomu345654>
9. Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз / Г. В. Кохан. – Київ: НІСД, 2013. – 232 с.
10. Макарова М. Н. Коррупция как предмет социологического анализа / М. Н. Макарова, Р. В. Вахрушев // *Вестник Удмуртского университета. Серия «Философия. Психология. Педагогика»*. – 2012. – Вып. 3. – С. 53-60.
11. Нерсесян А. С. Корупція та службова злочинність в приватному секторі: проблеми розуміння та нормативного регулювання / А. С. Нерсесян // *Науковий вісник Інституту Міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. – 2010. – № 1.
12. Новак А. Формування основ національної антикорупційної стратегії в умовах суспільно-політичних трансформацій в Україні / А. Новак // *Аспекти публічного управління*. – 2016. – Т. 4. – № 1-2. – С. 92-98.
13. Подгрушний М. А. Взятничество и коррупция: вопросы терминологии и средства противодействия / М. А. Подгрушный // *Вестник Удмуртского университета. Серия «Экономика и право»*. – 2012. – Вып. 2. – С. 138-143.
14. Прудіус Л. Європейські стандарти доброчесної державної служби / Л. Прудіус // *Аспекти публічного управління*. – 2016. – Т. 4. – № 8. – С. 65-74.
15. Роуз Р. Коррупция, ее оценка и участие в ней: пример России / Р. Роуз, У. Мишлер // *Вестник общественного мнения*. – 2009. – № 3. – С. 22-33.
16. Сорокина Н. Аналіз основних вимог до етичної поведінки державних службовців в Україні: правовий аспект / Н. Сорокина // *Аспекти публічного управління*. – 2017. – Т. 5. – № 1-2. – С. 13-18.
17. Цитряк В. Я. Корупція та хабарництво: проблеми визначення та співвідношення понять / В. Я. Цитряк // *Актуальні проблеми держави і права*. – 2009. – Вип 47. – С. 96-102.
18. Цицюра М. П. Хабарництво та корупція як головна проблема сучасної демократичної держави / М. П. Цицюра // *Вісник ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка*. – 2013. – Вип. 4. – С. 38-44.

REFERENCES

1. Etzioni, A. (1984). *Capital Corruption: the New Attack on American Democracy*. Harcourt Brace Jovanovich, N.Y. Retrieved from: <https://www.questia.com/read/124825639/capital-corruption-the-new-attack-on-american-democracy>
2. Boskholov, S.S. (2010). Borba s korruptciei: mify i realnost, nadezhdy perspektivy [Fighting corruption: myths and reality, hopes and perspectives]. *Vserossiiskii krimonologicheskii zhurnal*, 2, 51-64 [in Russian].
3. Verkhovod, L.I. (2018). Stavlennja zhyteliv pryfrontovykh zon Donbasu do nelegalnykh praktyk otrymannja dokhodiv (na prykladi molodi) [An attitude of inhabitants of the near-front zones of Donbas to illegal practices for getting incomes (through the example of the youth)]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21 (8), 5-11. doi:<https://doi.org/10.15421/1718997> [in Ukrainian].
4. *Deklaraciia Organizacii Obedinennykh Natsii o borbe s korruptciei i vziatocnichestvom v mezhdunarodnykh kommercheskikh operaciiakh (priniata rezoliuciei 51/191 Generalnoi Assamblei ot 16 dekabria 1996 goda)* [The United Nations Declaration against corruption and bribery in the international commercial transactions (adopted by Resolution 51/191 of the General Assembly of December 16, 1996)]. Retrieved from: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/bribery.shtml [in Russian].
5. Deriabin, Iu.S. (2005). Mozhno li odolet korruptciiu (opyt Finliandii)? [Should it possible to overcome corruption (Finland's experience)?]. *Sovremennaja Evropa*, 1 [in Russian].
6. *Indeks spryjnattja korupcii – 2017* [Corruption perception index – 2017]. Retrieved from: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2017/> [in Ukrainian].

7. Kononov, I.F. (2018). Teorija masovoji svidomosti: mozhlyvosti ta obmezhenja v umovakh nekonvencionnoji vijny (za rezul'tatamy doslidzhenj na viljniy terytoriji Lughanskoji oblasti) [Theory of collective consciousness: possibilities and limitations under the conditions of non-conventional war (based on the research results on the free territory of Luhansk oblast)]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21 (5), 28-47. doi:<https://doi.org/10.15421/171866> [in Ukrainian].
8. Korupcija u povsyakdennomu zhytti ukrajinciv: Za shho dajemo khabari? Komu i chomu? [Corruption in daily life of the Ukrainians: What do we give bribes for? Whom and why?] Retrieved from: <http://dif.org.ua/article/koruptsiya-u-povsyakdennomu-zhitti-ukraintsiv-za-shcho-daemo-khabari-komu-i-chomu345654> [in Ukrainian].
9. Kokhan, Gh.V. (2013). *Javyshhe politychnoji korupciji: teoretyko-metodologichnyj analiz : monografija* [Phenomenon of political corruption: theoretical and methodological analysis: monography]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
10. Makarova, M.N., & Vakhrushev, R.V. (2012). Korruptciia kak predmet sotciologicheskogo analiza [Corruption as a subject of sociological analysis]. *Vestnik Udmurtskogo universiteta. Serii: Filosofii. Psikhologii. Pedagogika*, 3, 53-60. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/v/korruptsiya-kak-predmet-sotsiologicheskogo-analiza> [in Russian].
11. Nersesjan, A.S. (2010). Korupcija ta sluzhbova zlochynnist' v pryvatnomu sektori: problemy rozuminnja ta normatyvnogho rehuljuvannja [Corruption and white-collar crimes in private sector: problems of understanding and statutory regulation]. *Naukovyj visnyk Instytutu Mizhnarodnykh vidnosyn NAU. Serija: ekonomika, pravo, politologhija, turyzm, I*. Retrieved from: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/2934/2895> [in Ukrainian].
12. Novak, A. (2016). Formuvannja osnov nacional'noji antykorupcijnnoji strateghiji v umovakh suspil'no-politychnykh transformacij v Ukraini [The formation basics of the national anti-corruption strategy in the context of the political transformations in Ukraine]. *Aspekty publichnogho upravlinnja*, 4 (1-2), 92-98. doi: <https://doi.org/10.15421/1516011> [in Ukrainian].
13. Podgrushnyi, M.A. (2012). Vziatochnichestvo i korruptciia: voprosy terminologii i sredstva protivodeistviia [Bribery and corruption: issues of terminology and means of counteraction]. *Vestnik Udmurtskogo universiteta. Serii: Ekonomika i pravo*, 2, 138-143. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/v/vzyatochnichestvo-i-korruptsiya-voprosy-terminologii-i-sredstva-protivodeystviya> [in Russian].
14. Prudyus, L. (2016). Jevropejsjki standarty dobrochesnoji derzhavnoji sluzhby [European standards of the civil service integrity]. *Aspekty publichnogho upravlinnja*, 4 (8), 65-74. doi: <https://doi.org/10.15421/151642> [in Ukrainian].
15. Rouz, R., & Mishler, U. (2009). Korruptciia, ee ocenka i uchastie v nei: primer Rossii [Corruption, its evaluation and participation in it: example of Russia]. *Vestnik obshchestvennogo mneniia*, 3, 22-33. Retrieved from: <http://www.levada.ru/2011/06/13/vestnik-obshchestvennogo-mneniia-3-101-za-2009-god/> [in Russian].
16. Sorokina, N. (2017). Analiz osnovnykh vymogh do etychnoji povedinky derzhavnykh sluzhbovciv v Ukraini: pravovyj aspekt [Analysis of the main requirements to the ethical behavior of civil servants in Ukraine: legal aspects]. *Aspekty publichnogho upravlinnja*, 5 (1-2), 13-18. doi: <https://doi.org/10.15421/152017> [in Ukrainian].
17. Cytrjak, V.Ja. (2009). Korupcija ta khabarnyctvo: problemy vyznachennja ta spivvidnoshennja ponjatj [Corruption and bribery: problems of definition and relations of the concepts]. *Aktualjni problemy derzhavy i prava*, 47, 96-102 [in Ukrainian].
18. Sycjura, M.P. (2013). Khabarnyctvo ta korupcija jak gholovna problema suchasnoji demokratychnoji derzhavy [Bribery and corruption as a key problem of the modern democratic state]. *Visnyk LDUVS imeni E.O. Didorenka*, 4, 38-44 [in Ukrainian].

Лілія Іванівна Верховод

Кандидат соціологічних наук, доцент
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
92703, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1

Liliia Verkhovod

PhD in Sociology, Associate Professor
Luhansk Taras Shevchenko National University
1, Gogolya Sq., Starobelsk, 92703, Ukraine

Email: lebedlili@yandex.ru

Цитування: Верховод В. І. Особливості інтерпретації корупції та хабарництва в науковому та суспільному дискурсі сучасної України / В. І. Верховод // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22, № 1. – С. 86-94.

Citation: Verkhovod, L.I. (2019). Osoblyvosti interpretatsii koruptsii ta khabarnyctva v naukovomu ta suspilnomu dyskursi suchasnoi Ukrainy [Practices of self-presentation in the Internet space: forms and trends]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22(1), 86-94.

Стаття надійшла / Article arrived: 14.12.2018

Схвалено до друку / Accepted: 15.01.2019

Позаакадемічна освіта як основа модернізації освіти України

Галина Жукова, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова

Виявлено, що в умовах побудови суспільства знань поряд із глобалізацією та інтернаціоналізацією освітньої галузі важливу роль відіграє позаакадемічна освіта, яка розв'язує проблему доступу до освіти широких верств населення. Зважаючи на євроінтеграційний курс України, надзвичайно важливим є вивчення існуючого досвіду розвинених країн щодо забезпечення рівності освітніх можливостей. Фахівець може відповідати швидкоплинним вимогами ринку праці тільки в тому випадку, коли він у змозі постійно вчитися і оптимально використовувати накопичений освітній капітал. У системі освіти мають бути закладені можливості неперервної освіти, що повинні справджувати новітні потреби економіки. Навчання протягом життя стає необхідним і все більш значущим елементом сучасних освітніх систем, де все більшу роль відіграє позаакадемічна освіта, що реалізується в більшості випадків за рахунок самоосвіти громадян. Позаакадемічна освіта визначається організацією системних досліджень природи сучасного знання як специфічного типу філософської рефлексії, що можна означити категоріями діяльності в освіті. Під ними мається на увазі поліпшення якості професійної підготовки тих, хто навчається на підставі широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій, формування в них умінь і навичок електронного моделювання. Сформовані ефективні стереотипи мислення і поведінки вимагають осмислення суті освіти і приведення її до відповідного ефективного шаблону, який є адаптованим до освітньої галузі. Освоєння позаакадемічних знань, на відміну від академічних, відбувається на особистісному рівні і формує потребу реалізації особистості в суспільному житті, підвищення рівня масової свідомості, перетворення абстрактного знання в практичне. Позаакадемічна освіта має ознаки актуальності, систематичності, додатковості одержуваних знань по відношенню до вже наявної освіти людини, задовольняє її суб'єктивні потреби. У перспективі слід очікувати ще більш тісну взаємодію різних видів і форм освіти.

Ключові слова: *знання; освіта дорослих; освіта впродовж життя*

Non-academic education is as the basis of the modernization of education in Ukraine

Galina Zhukova, National Pedagogical Drahomanov University

In the context of building a knowledge society, along with globalization and the internationalization of education, non-academic education has an important role, which solves the problem of access to education for social groups of the population. Considering the European integration course of Ukraine, it is extremely important to study the existing experience of developed countries in ensuring equality of educational opportunities. A specialist can meet the fast-moving demands of the labor-market only when he is able to continuously study and optimally use the accumulated educational capital. In the education system, there should be opportunities for unforeseen education, which must meet the newest needs of the economy. Life-long learning becomes a necessary and increasingly important element of contemporary educational systems, where non-academic education is increasingly playing a role, in most cases, through self-education of citizens. Non-academic education is determined by the organization of systematic studies of the nature of modern knowledge as a specific type of philosophical reflection, which can be defined by the categories of activities in education. It implies improving the quality of the professional training of those who are studying on the basis of the widespread use of information and communication technologies, the formation of their skills and skills in electronic simulation. Formed effective stereotypes of thinking and behaviour require an understanding of the essence of education and bringing it to an appropriate effective template that is adapted to the educational field. The development of non-academic knowledge, unlike academic, takes place at the personal level and forms the need for the personality to be realized in public life, raising the level of mass consciousness, transforming abstract knowledge into practical. Non-academic education has signs of relevance, systematic, complementation of the knowledge gained in relation to the already existing education of a person, satisfies his subjective needs. In the future, we should expect even closer interaction of various types and forms of education.

Keywords: *knowledge; adult education; lifelong education*

Внеакадемическое образование как основа модернизации образования Украины

Галина Жукова, Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова

Обнаружено, что в условиях построения общества знаний наряду с глобализацией и интернационализацией образования важную роль играет внеакадемическое образование, которое решает проблему доступа к образованию широких слоев населения. Учитывая евроинтеграционный курс Украины, чрезвычайно важным является изучение существующего опыта развитых стран по обеспечению равенства образовательных возможностей. Специалист может соответствовать скоротечным требованиям рынка труда только в том случае, когда он в состоянии постоянно учиться и оптимально использовать накопленный образовательный капитал. В системе образования должны быть заложены возможности непрерывного образования, которые оправдывают новейшие потребности экономики. Обучение в течение жизни становится необходимым и все более значимым элементом современных образовательных систем, где все большую роль играет внеакадемическое образование, реализуемое в большинстве случаев за счет самообразования граждан. Внеакадемическое образование определяется организацией системных исследований природы современного знания как специфического типа философской рефлексии, что можно обозначить категориями деятельности в образовании. Под ними подразумевается улучшение качества профессиональной подготовки обучающихся на основании широкого использования информационно-коммуникационных технологий, формирование у них умений и навыков электронного моделирования. Сформированные эффективные стереотипы мышления и поведения требуют осмысления сути образования и приведения его к соответствующему эффективному шаблону, который является адаптированным к образовательной отрасли. Освоение внеакадемических знаний, в отличие от академических, происходит на личностном уровне и формирует потребность реализации личности в общественной жизни, повышение уровня массового сознания, превращение абстрактного знания в практическое. Внеакадемическое образование имеет признаки актуальности, систематичности, дополнительности получаемых знаний по отношению к уже имеющемуся образованию человека, удовлетворяет его субъективные потребности. В перспективе следует ожидать еще более тесное взаимодействие различных видов и форм образования.

Ключевые слова: *знание; образование взрослых; образование в течение жизни*

Постановка проблеми.

Розвинені країни світу у наш час усвідомлюють, що знання є основою соціально-економічного прогресу. Розуміння того, що освіта має бути впродовж всього життя, служить формуванню цілісної системи світу та змін ноосфери. Питанням отримання освіти приділяється все більше уваги. Мінливі соціокультурні умови обумовлюють і нові акценти трансформації змісту освіти та її продуктів серед будь-яких суб'єктів. Під впливом новітніх технологій, в системі освіти застосовується перехід на багаторівневу освіту, масова взаємодія цих рівнів із різними верствами населення, поширення інформаційно-комунікативних технологій у всіх сферах життєдіяльності, що призвело до появи дистанційної та віртуальної освіти. Економіка знань стає відкритим процесом, який переходить із стін аудиторій до середовища сусідів, роботи, ігор, бібліотеки і засобів масової інформації.

Аналіз досліджень і публікацій.

Наразі стала загальноновизнаною необхідність безперервної освіти, яка в Європейському Союзі розглядається як один із головних елементів соціальної моделі людини. Основними її постула-

тами, сформульованими Міжнародною комісією ЮНЕСКО по освіті для XXI століття, стали: вміти пізнавати у будь-якому віці; вміти працювати та творити; навчитися жити разом; вміти жити, вміти творити [8]. Л. Сігаєва вважає метою освіти дорослих не тільки забезпечити оптимізацію професійної мобільності, але й надати людині можливість бути самою собою [2]. Л. Корчагіна обґрунтовує навчання впродовж життя як створення всіх необхідних умов для отримання необхідної людині, суспільству і державі освіти [1]. Вчені Дж. Семейна, Р. Велденб, Х. Хейкеб, С. Влейтенб та Х. Бошусенз наголошують на тому, що навчання впродовж життя є поєднанням людиною вроджених здібностей та знань. Вони доводять, що позаакадемічна освіта нагороджує своїх учнів кращим відповідним, вони більш вмотивовані знайти роботу по спеціальності [15].

Мета дослідження.

У центрі уваги нашого дослідження – з'ясування напрямів розвитку позаакадемічної освіти у розвинених країнах.

Виклад основного матеріалу.

Завдяки новаторству представників новітніх форм освіти, сучасна едукатія стала виходити за

рамки критичного сприйняття, подолато кордони традиційного досягнення певних знань. Розуміння освоєння світу виходить за рамки його предметної поверхні, переходить в реальний простір, створюючи все нові унікальні способи ціннісно-орієнтувальних механізмів. Сучасна освітянська функція полягає у максимальному наближенні до життя, що досягається завдяки зміні суттєвих характеристик. Активний технічний розвиток викликав піднесення культури суспільства, що сприяло синтезу освіти із тенденціями і стратегіями сучасності.

Необхідність пошуку засобів допомоги молоді та дорослим у розвитку потреби в самовизначенні, у протистоянні негативним впливам соціуму, у підвищенні здатності особистості до позитивної самореалізації існує в кожній країні. Якщо вибудувати модель ідеальної освіти, то з'являється необхідність створення у здобувачів освіти універсальних підходів до знань. Усвідомлення цього допоможе зрозуміти істинну відмінність академічної і позаакадемічної освіт [13]. Всесвітнє інформаційне середовище впроваджує у навчальний процес України нові тенденції, випереджаючи рекомендації та гуманізованість буття. У освітньому просторі з'являються інформаційні товари, в арсеналі яких робота з готовими формами. У зв'язку з цим в академічній системі уявлень про освіту стався розпад, основу якого становить зв'язок між учнем і викладачем, усвідомлення диференціації на основі різних форм навчальних репрезентацій. Характерним явищем для XX та XXI століть стала різноманітність видів багатоваріантних освітніх форм.

Все більш затребуваною стає позаакадемічна освіта, коли люди отримують знання поза інституційними структурами. Це веде до нового розуміння ролі університетської освіти, дає можливість швидко отримати конкретні знання з певної професії. Розвитку позаакадемічної освіти як альтернативного ресурсу держави сприяє конкуренція, розвиток технологій, своєрідність типу навчання, поява все більшої кількості інформаційних можливостей. Тому масова професійна освіта стає доступнішою, її можна буде отримувати у професійних співтовариствах, в тому числі віртуальних. На противагу цьому механізму академічна освіта формує у студента світоглядну позицію. Академічні знання потрібні високопрофільним спеціалістам для успішної діяльності, вони дають можливість самостійно вирішити питання, а не використати чуже, готове рішення.

Наразі на сайті законодавства Європейського Союзу можна знайти документи, що стосуються основ упровадження позаакадемічної освіти. Резолюція про значення позаакадемічної освіти в рамках європейської молодіжної сфери підкреслює її важливість у новій парадигмі навчання задля логічно-праксеологічного відображення освітніх потреб особистості [14]. Світовий звіт про навчання дорослих у першому десятилітті XXI ст. подає такі дані: в країнах Євросоюзу кількість дорослих людей, які здобувають академічну і позаакадемічну освіту, від усієї кількості дорослих перевищувала 37%. Найвищі показники в Швеції – 73,4%, Норвегії – 54,5 %, Фінляндії – 55%. Глобальні прогнози передбачають, що надалі освіта дорослих продовжуватиме збільшувати свою питому вагу в освіті [11].

Не применшуючи значення академічної освіти, можна сказати, що позаакадемічна освіта побудована навколо студента, не заціклена на тестах і контрольних, використовує посилення ролі зворотного зв'язку та співпраці між викладачем і студентом. Проблема співвідношення академічної і позаакадемічної освіти загострилась відповідно до повсюдного розвитку технічного прогресу, глобалізації. Позаакадемічна освіта стала затребуваною в усіх сферах діяльності людини, що призвело до об'єднання фундаментальних ідей у освіті, основою яких є індивідуальність, унікальність і професіоналізм, спрямовані на розвиток світової глобальної освіти.

Питання становлення сучасної позаакадемічної освіти на фоні усталеної академічної є не насильницьким примусом, а плавним з'єднанням двох течій задля цілісного, органічного поєднання переваг двох універсалізацій. В Україні наразі активно розвивається позаакадемічна освіта, хоча, на відміну від країн ЄС, немає точної кількості закладів, спрямувань програм, які викладаються, та кількості людей, які навчаються. Також немає інформації про освітні потреби громадян, про те, як оцінювати результати позаакадемічного навчання, порівнювати з академічним. Без оцінювання і порівняння з академічним неможливо визнати результати позаакадемічного навчання на державному рівні.

Американський вчений Дж. Коен стверджує, що академічна освіта – це право людини, студента, недотримання цього права становить соціальну несправедливість. Він відзначає прогалину, яка існує між принципами соціально-емоційного академічного навчання, що приймаються на державному рівні, і їх практичним використанням

під час викладання в навчальних закладах. Професор Гарвардського університету вважає, що цілі освіти повинні бути переосмислені з метою визначення пріоритетів не тільки академічного навчання, але й соціальних, емоційних та етичних компетенцій [5].

Вчені Центру освітніх інновацій Відкритого університету Нідерландів зробили порівняльну характеристику результатів академічного і позаакадемічного навчання щодо працевлаштування і подальшої кар'єри. Вони використали оцінки, бали, якість написання магістерської роботи в академічних показниках, показники людського капіталу, які були отримані за межами освіти, тобто відповідний досвід роботи та управлінський досвід в позаакадемічних показниках. Індикаторами емпіричних досліджень щодо вступу на ринок праці стали такі: робота відповідає освіті, погодинній зарплаті в залежності від стажу роботи (відразу після навчання, на другий, третій і четвертий роки); показниками загальної компетенції є управлінський досвід під час навчання, результати групового функціонування, доуніверситетська освіта; регресійні оцінки впливу показників компетентності на наявність роботи – кінцевий тест просування на 4-му році роботи, відповідний досвід роботи під час навчання, якість дипломної роботи, досвід керівництва під час навчання; дослідження взаємодії позаакадемічної освіти і магістерської роботи, позаакадемічної освіти і результатів тесту прогресу, академічної освіти і прогресу на роботі; залежності успішного робочого функціонування і академічної освіти. Вони виявили, що наявність академічної освіти має позитивний вплив на професійну діяльність, випускники університету відрізняються від випускників позаакадемічних закладів більшою функціональністю, мають більше знань і навичок. Але ці аспекти академічної освіти відрізняють їх від випускників позаакадемічної більш яскраво тільки на перших кроках працевлаштування, а в подальшій роботі люди, які мають позаакадемічну освіту, більш ефективно складають кар'єру, мають вищий ступінь успіху [15].

Вирішальна роль так званої «специфічної» академічної компетенції процесу навчання, професійних, галузевих знань та навичок за освітніми програмами, які мають пряме відношення до аспектів роботи, підкреслена голландськими вченими Х. Бошугеном, Р. Бромом, Х. Грубером. Автори стверджують, що важливо звернути увагу на академічну концепцію, вміння спілкувати-

ся, працювати в команді і так звані «загальні» компетенції – знання, уміння і навички. Явні протиріччя у набутті компетенцій у закладах академічної освіти і потребами суспільства можна пояснити двома чинниками – з одного боку, освітні програми можуть мати різні цілі щодо підготовки до потреб ринку праці, з іншого боку – різні пріоритети у сфері освіти пов'язані з різними визначеннями та класифікаціями компетенцій. Тобто, як вважають науковці, недосконалість академічної системи освіти очевидна [3].

Ідеєю поєднання академічного і позаакадемічного навчання пронизані роботи чеських вчених Х. Хауга і С. Тача, які вважають ціннісними орієнтирами освіти у Європі якість, відкриту оцінку, доцільність, мобільність і принадливість. Освітні інновації передбачають формування нових реалій і виникнення нової культурної традиції. У світовій педагогічній практиці останні роки супроводжуються відходом від навчання, яке носить переважно репродуктивний характер, коли робота педагога орієнтована перш за все на повідомлення знань і способів дій. До інноваційних підходів відноситься проблемне навчання, яке спрямоване на забезпечення його дослідницького характеру, організацію пошукової навчально-пізнавальної діяльності на основі рефлексії. Такий підхід до навчання формує досвід самостійного пошуку учнями нових знань і застосування їх в нових умовах, досвіду творчої діяльності в поєднанні з виробленням ціннісних орієнтацій. Тобто, на їх думку, освіта має поєднувати новачі і традицію, логічність навчальних планів і програм, право вибору учням [10].

Не обійшла увагою зазначену проблему європейська комісія, яка визначила, що створення європейської зони позитивного навчання надасть громадянам можливість вільно пересуватися задля отримання професії, робочих місць, максимально використовуючи знання та компетенції для досягнення цілей та задоволення амбіцій. Для виконання цих завдань потрібно поставити за основу людей, які є основою комунікації. Зворотний зв'язок від особистості до держави висвітлює надто велику кількість викликів у майбутньому. Економічні та соціальні зміни пов'язані з переходом до суспільства, що базується на знаннях. Громадяни Європейського Союзу мають переваги не тільки з освітньої сторони, але й з точки зору збільшення можливостей спілкування, подорожей, зайнятості. Масштаб таких змін вимагає радикального нового підходу до освіти та навчання. Нинішній невизначений економічний клімат по-

роджує відновлення уваги та важливості до навчання протягом усього життя [12].

Для нашого дослідження є цінними висновки аргентинського вченого С. Кеджаса, що розкрив нові можливості позаакадемічного повороту освіти. На його думку, майбутнє обіцяє цифрову чергу з більшим поверненням до зв'язності наук, заснованих на новому розумінні теорії систем та екології знань. Альтернативна радикальна глобальна черга передбачає на основі нової відкритості взаємозв'язок філософії освіти із новими силами глобалізації. Філософський сенс позаакадемічної освіти певною мірою прояснюється уявленням про людину як складний організм, що прагне до повноцінного буття [4].

Філософія освіти засвідчує навчальну діяльність як загальний спосіб існування людини, вона охоплює і матеріально-практичні, і інтелектуальні операції; і зовнішні, і внутрішні процеси, відповідно досліджень англійських вчених Дж. Грін, С. Кмілі, П. Елмор. У навчальній діяльності людина розкриває своє особливе місце в світі і стверджує себе в ньому як істота суспільна. У разі ж продуктивної, творчої діяльності визначається освітня мета самим суб'єктом, процес стає досить складним процесом, що має свої власні стадії і етапи, методи і засоби. Для досягнення цілі потрібно вирішувати суперечності в самій структурі знання, які породила освіта, коригувати уявлення про зміну парадигм та стрімке зростання потреби в кваліфікованих працівниках. Технологізація засобів виробництва призвели до різкого збільшення фахової картини світу і до дроблення професійних областей на безліч спеціальностей. Сучасне суспільство диференційоване і політосвітне, позаакадемічна освіта претендує на власну форму опису і визначення. Виявилось, що традиційна освіта працює в неповному діапазоні там, де йде мова про універсальне, але не там, де постійно необхідно утримувати рівень для задоволення потреб ринку праці, що з успіхом виконує позаакадемічна освіта [9].

Значний інтерес становлять дотичні до проблеми нашого дослідження праці канадських учених А. Вільямз, Л. Кетс. На їх думку, затребуваність концептуальної освітньої методології виявляється очевидною щодо системності, діяльності, керованості. Проблема вибору шляху розвитку освіти є в центрі уваги. Можна схилитися до подальшої деталізації розпорядчих, нормативних методологічних уявлень, заснованих на класичних філософських і освітніх цінностях

або до пошуку різного роду методологічних альтернатив як актуальних форм знання для сучасного суспільства. Реконструкцію методології освіти і філософської методології можна назвати гуманітарним спрямуванням, що вирішує непересічність питань існуючих методологічних побудовань, з точки зору відповіді на глобальні виклики, що стоять перед сучасною освітою [16].

Гостро ставив питання про складності у визначенні методологічних підходів до вивчення позаакадемічної освіти німецький вчений З. Дорнвей. Основним компонентом позаакадемічної освіти він називає додаткову професійну освіту, в якій недостатня увага приділяється проблемам методологічного характеру особистості. Виникнення нетрадиційної методології освіти протягом життя варто визначати на перетині різних галузей знань. Також бракує уваги до імплементації її у загальну освіту, інтегративного і міждисциплінарного підходів до відхилень від заданого інституціями курсу на розвиток тих чи інших властивостей особистості. У ієрархічній логіці домінуючих чинників позаакадемічної освіти визначаються перспективи безперервної освітньої діяльності в умовах інформаційного суспільства. Глобалізація веде до взаємозв'язку освітніх систем світу, де відбувається універсалізація соціального, політичного та економічного життя. Це неминуче передбачає наявність у всіх розвинених країнах світу обов'язкових і загальних вимог до організації безперервної освітньої діяльності [6].

Вагомий внесок у розвиток ідей позаакадемічної освіти внесла польська вчена У. Друлмак. У сучасних умовах домінування варіативних підходів освіти найбільш ефективною моделлю освіти вона визначила модель позаакадемічної освіти, яка сприяє відродженню суб'єктності і виступає підставою зростання інноваційного потенціалу в сфері освіти в цілому, гарантом якості результатів освіти. Однією з проблем освіти впродовж життя є існуюча структурно-організаційна одноманітність каналів забезпечення професійними кадрами ринкової економіки, які зводяться до підготовки спеціалістів за галузями в закладах позаакадемічної освіти викладачами, які не мають вищої спеціалізованої освіти [7].

Висновки. В майбутньому планується розвивати мобільність освіти, де позаакадемічна освіта зможе більш якісно і гарантовано виконати це завдання. Особистість повинна мати можливість отримувати декілька освітніх одночасно, як академічних, так і позаакадемічних. Одна

точка зору має відображати бажання різних країн щодо працездатності. Найшвидше може змінитися позаакадемічна освіта, бо вона не залежить від неповоротких державних структур. Відповідно Болонських освітніх нововведень,

потрібно обов'язкове негайне поглиблене оновлення основних навчальних програм. Конкурентоспроможність більшість країн розуміють у позитивному значенні, як людина з цікавими професійними навичками на ринку праці.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Корчагіна Л. М. Навчання впродовж життя як пріоритетний напрямок модернізації управління освітою в Україні / Л. М. Корчагіна // Теорія та практика державного управління. – 2015. – Вип. 3. – С. 326-332.
2. Сігаєва Л. Характеристика структури освіти дорослих в сучасній Україні / Л. Сігаєва // Вісник Житомирського державного університету. – 2011. – Випуск 59. Педагогічні науки. – С. 38-42.
3. Boshuizen H. P. Does practice make perfect? A slow and discontinuous process. Professional learning: gaps and transitions on the way from novice to expert / H. P. Boshuizen, R. Bromme, H. Gruber. – Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2004. – P. 73-93.
4. Cejas C. P. Álvarez Evaluación de los Resultados del Aprendizaje / C. P. Cejas // Revista Argentina de Radiologia. – 2006. – 70 (2). – P. 149-155.
5. Cohen J. Social, Emotional, Ethical, and Academic Education: Creating a Climate for Learning, Participation in Democracy, and Well-Being / J. Cohen // Harvard Educational Review. – 2016. – Vol. 76. – № 2. – P. 201-237.
6. Dörnyei Z. Teaching and Researching Motivation Second Edition / Z. Dörnyei, E. Ushioda. – Italy: Pearson Education Limited, 2012. – 326 p.
7. Drumlak U. Badanie opinii na temat przygotowania absolwentów kierunku finanse i rachunkowość do wykonywania zawodu księgowego – fragmenty badań / U. Drumlak // Zeszyty naukowe uniwersytetu szczecieskiego. – 2013. – № 765. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia. – № 61. – S. 5-18.
8. Growth, Employment and Competitiveness in a Knowledge Society – the European Case / European Commission // Identities: Unfinished Business Directorate-General for Research and Innovation Socio-economic Sciences and Humanities. – 2012.
9. Green L. J. Complementary methods in education research / L. J. Green, G. Camilli, P. B. Elmore, J. L. Green // Arts-based educational research. – 2014. – № 14. – P. 95-109.
10. Haug G. Summary and Conclusion. Towards the European Higher Education Area: Survey of Main Reforms from Bologna to Prague / G. Haug, C. Tauch. – 2001. – 85 p.
11. Jarvis P., Wilson A. Global report on adult learning and education, UNESCO Institute for Lifelong Learning, Hamburg 2017, op. cit. Jarvis P. International dictionary of adult and continuing education. London : Routledge, 2017. 202 p.
12. Making a European Area of Lifelong Learning a Reality – Brussels : Commission of the European Communities, 2001. – 46 p.
13. Mulders W J. De generieke meerwaarde van academische kwaliteiten / W J Mulders.– Nijmegen : IOWO, KU Nijmegen, 2005. – 120 p.
14. Official website of the European Union [Electronic Resource]. – URL : https://europa.eu/european-union/index_enr (12.12.2018).
15. Semeijna J., Veldenb R., Heijkeb H., Vleutenb C., Boshuizen H. Competence indicators in academic education and early labour market success of graduates in health sciences. Journal of Education and Work. 2006. Vol. 19. No. 4. P. 383–413.
16. Williams A., Katz L. The use of focus group methodology in education some theoretical and practical consideration. International electronic journal for leadership in learning. 2018. 5(3). P. 38–56.

REFERENCES

1. Korchahina, L.M. (2015). Navchannia vprodovzh zhyttia yak priorytetnyi napriamok modernizatsii upravlinnia osvitoiu v Ukraini [Life-long learning as a priority trend in modernizing education management in Ukraine]. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, 3, 326-332 [in Ukrainian].
2. Sihaieva, L. (2011). Kharakterystyka struktury osvity doroslykh v suchasni Ukraini [Characteristics of the structure of adult education in modern Ukraine]. Visnyk Zhytomirskoho derzhavnoho universytetu, 59, 38-42 [in Ukrainian].
3. Boshuizen, H.P., Bromme, R., & Gruber, N. (2004). Does practice make perfect? A slow and discontinuous process. Professional learning: gaps and transitions on the way from novice to expert. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
4. Cejas, C.R. (2006). Álvarez Evaluación de los Resultados del Aprendizaje. Revista Argentina de Radiologia, 70, 149-155.
5. Cohen, J. (2016). Social, Emotional, Ethical, and Academic Education: Creating a Climate for Learning, Participation in Democracy, and Well-Being. Harvard Educational Review, 76 (2), 201-237.
6. Dörnyei, Z., & Ushioda, E. (2012). Teaching and Researching Motivation Second Edition. Università Cattolica del Sacro Cuore di Milano, Ital : Pearson Education Limited.

7. Drumlak, U. (2013). Badanie opinii na temat przygotowania absolwentów kierunku finanse i rachunkowość do wykonywania zawodu księgowego – fragmenty badań. Zeszyty naukowe uniwersytetu szczecińskiego, Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia, 61, 5-18.
8. European Commission (2012). Growth, Employment and Competitiveness in a Knowledge Society – the European Case. Identities: Unfinished Business Directorate-General for Research and Innovation Socio-economic Sciences and Humanities.
- 9 Green, L.J., Camilli, G., Elmore, P.B., & Green, J.L. (2014). Complementary methods in education research. Arts-based educational research, 14, 95-109.
10. Haug, G., & Tauch, C. (2001). Summary and Conclusion. Towards the European Higher Education Area: Survey of Main Reforms from Bologna to Prague.
- 11 Jarvis, P., & Wilson, A. (2017). Global report on adult learning and education, UNESCO Institute for Lifelong Learning, Hamburg 2017, op. cit. Jarvis P. International dictionary of adult and continuing education. London: Routledge.
12. Making a European Area of Lifelong Learning a Reality (2001). Brussels: Commission of the European Communities.
13. Mulders, W.J. (2005). De generieke meerwaarde van academische kwaliteiten. Nijmegen: IOWO, KU Nijmegen.
14. Official website of the European Union. – Retrieved from: https://europa.eu/european-union/index_ent.
15. Semeijna, J., Veldenb, R., Heijkeb, H., Vleutenb, C., & Boshuizenc, H. (2006). Competence indicators in academic education and early labour market success of graduates in health sciences. Journal of Education and Work, 19 (4), 383-413.
16. Williams, A., & Katz, L. (2018). The use of focus group methodology in education some theoretical and practical consideration. International electronic journal for leadership in learning, 5 (3), 38-56.

Галина Вікторівна Жукова

Кандидат педагогічних наук, докторант
 Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
 01601, м. Київ. вул. Пирогова, 9

Galina Zhukova

Candidate of pedagogical sciences, doctoral student
 National Pedagogical Dragomanov University
 9, Pirogova Str., Kyiv, 01601, Ukraine

Email: galinazh1299@gmail.com   ORCID: 0000-0002-1248-4669

Цитування: Жукова Г. В. Позаакадемічна освіта як основа модернізації освіти України / Г. В. Жукова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22, № 1. – С. 95-101.

Citation: Zhukova, G. V. (2019). Pozaakademichna osvita yak osnova modernizatsii osvity Ukrainy [Non-academic education is as the basis of the modernization of education in Ukraine]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22(1), 95-101.

Стаття надійшла / Article arrived: 15.12.2018

Схвалено до друку / Accepted: 18.01.2019

Gender standards and expectations on sexual deviations in the gender culture of Ukraine

Ivan Svyatnenko, Classical Private University

This article is devoted to the definition of the value structures of gender culture in aspects of gender stereotypes regarding the application of moral-pedagogical and legal sanctions in the manifestations of deviant behavior on the basis of the ideology of matriarchal racism (mysandry) and typical problems arising from its availability.

The writings of the authors form the theoretical basis for the author's theory, which consists essentially of the following key provisions set forth in the article:

1) latent gender racism in Ukrainian gender culture is an ideology of double standards, which involves parallel promotion and prohibition in the area of sexual norms and deviations for men and women;

2) Gender stereotypes refer to the assessment of male sexual behavior as subject to enhanced moral, legal and pedagogical control over women's sexual behavior;

3) the cultivation of homophobia is an instrument of gender power that allows women to manipulate men by imposing a number of prohibitions on public male homoeopathy in encouraging women's similar behavior;

4) stigmatization of homeroticism allows it to be used as a tool of social control, including the system of political security, in which the family acts as a grass root.

As a result of the study, the author concludes that the study of the ideology and morality of latent gender racism in the gender culture of Ukraine has allowed to dismiss most of the assumptions about egalitarian peculiarities of gender positioning for male and female respondents. At the same time, the regime of privilege, available to the Ukrainian gender culture, makes it possible to define gender scenarios as matriarchal-racist and those that are agreed upon by both men and women.

The consensual nature of such a situation proves not only the tacit consent of most with the guidelines of gender racism, but also the lack of understanding of the policy of gender equality of the western type. Such misunderstanding minimizes the chances of establishing an egalitarian gender culture and contributes to further deepening both gender inequality and the resulting gender conflict of Ukrainian society with all its implications.

Keywords: *gender standartts; gender expectations; sexual deviation; gender ideology; gender moral gender racism; gender stereotypes; homophobia; gender power; gender rules; gender deviation*

Гендерні стандарти та очікування щодо сексуальних відхилень у гендерній культурі України

Іван Святненко, Класичний приватний університет

Стаття присвячена визначенню ціннісних структур гендерної культури в аспектах гендерних стереотипів щодо застосування морально-педагогічних та правових санкцій у проявах девіантної поведінки на основі ідеології матріархального расизму (типології) та типових проблем, що виникають з її наявності.

Твори авторів формують теоретичну основу теорії автора, яка складається з основних положень, викладених у статті:

1) латентний гендерний расизм в українській гендерній культурі є ідеологією подвійних стандартів, що передбачає паралельне просування і заборону в сфері сексуальних норм і відхилень для чоловіків і жінок;

2) Гендерні стереотипи належать до оцінки сексуальної поведінки чоловіків як суб'єктів підвищеного морального, правового та педагогічного контролю за сексуальною поведінкою жінок;

3) вирощування гомофобії є інструментом гендерної влади, що дозволяє жінкам маніпулювати чоловіками, накладаючи ряд заборон на публічну чоловічу гомеопатію, заохочуючи подібну поведінку жінок;

4) стигматизація гомоеротизму дозволяє використовувати її як інструмент соціального контролю, включаючи систему політичної безпеки, в якій сім'я виступає як коріння.

В результаті дослідження автор приходить до висновку, що вивчення ідеології та моральності латентного гендерного расизму в гендерній культурі України дозволило відкинути більшість припущень про егалітарні особливості гендерного позиціонування для чоловіків і жінок. Водночас режим привілеїв, до-

ступний українській гендерній культурі, дає змогу визначити гендерні сценарії як матриархально-расистські і ті, які узгоджуються як з чоловіками, так і з жінками.

Консенсусний характер такої ситуації доводить не тільки мовчазну згоду більшості з принципами гендерного расизму, а й нерозуміння політики гендерної рівності західного типу. Таке непорозуміння мінімізує шанси на створення егалітарної гендерної культури і сприяє подальшому поглибленню як гендерної нерівності, так і гендерного конфлікту в українському суспільстві з усіма його наслідками.

Ключові слова: гендерні стандарти; гендерні очікування; сексуальне відхилення; гендерна ідеологія; гендерний моральний гендерний расизм; гендерні стереотипи; гомофобія; гендерна влада; гендерні правила; гендерні відхилення

Гендерные стандарты и ожидания от половых отклонений в гендерной культуре Украины

Иван Святненко, Классического частного университета

Статья посвящена определению ценностных структур гендерной культуры в аспектах гендерных стереотипов по применению морально-педагогических и правовых санкций в проявлениях девиантного поведения на основе идеологии матриархального расизма (типологии) и типичных проблем, возникающих с ее наличием.

Произведения авторов формируют теоретическую основу теории автора, состоит из основных положений, изложенных в статье:

1) латентный гендерный расизм в украинской гендерной культуре является идеологией двойных стандартов, предусматривает параллельное продвижение и запрет в сфере сексуальных норм и отклонений для мужчин и женщин;

2) Гендерные стереотипы относятся к оценке сексуального поведения мужчин как субъектов повышенного морального, правового и педагогического контроля за сексуальным поведением женщин;

3) выращивание гомофобии является инструментом гендерной власти, позволяет женщинам манипулировать мужчинами, накладывая ряд запретов на публичную мужскую гомеопатию, поощряя подобное поведение женщин;

4) стигматизация гомоэротизма позволяет использовать ее как инструмент социального контроля, включая систему политической безопасности, в которой семья выступает как корни.

В результате исследования автор приходит к выводу, что изучение идеологии и нравственности латентного гендерного расизма в гендерной культуре Украины позволило отбросить большинство предположений об эгалитарной особенности гендерного позиционирования для мужчин и женщин. В то же время режим привилегий, доступный украинской гендерной культуре, позволяет определить гендерные сценарии как матриархально-расистские и те, которые согласуются как с мужчинами, так и с женщинами.

Консенсусный характер такой ситуации доказывает не только молчаливое согласие большинства с принципами гендерного расизма, но и непонимание политики гендерного равенства западного типа. Такое недоразумение минимизирует шансы на создание эгалитарной гендерной культуры и способствует дальнейшему углублению как гендерного неравенства, так и гендерного конфликта в украинском обществе со всеми его последствиями.

Ключевые слова: гендерные стандарты; гендерные ожидания; сексуальное отклонение; гендерная идеология; гендерный моральный гендерный расизм; гендерные стереотипы; гомофобия; гендерная власть; гендерные правила; гендерные отличия

Relevance of research.

This article is devoted to the definition of the value structures of gender culture in aspects of gender stereotypes regarding the application of moral-pedagogical and legal sanctions in the manifestations of deviant behavior on the basis of the ideology of matriarchal racism (mysandry) and typical problems arising from its availability.

In addition, the subject of the study is the definition of models of hidden gender power and gender stereotypes about the attitude of women to meeting the basic needs of men for recreation, health and social protection. The urgency of the analysis of these dimensions of gender culture is due to their weak research in Ukrainian sociology at significant influence of gender culture on social consciousness and behavior.

The purpose and objectives of the article.

The purpose of the article is to identify gender scenarios, gender sanctions and gender discussions regarding deviant behavior.

An uncertain scientific problem, which is devoted to the article.

The article is devoted to the research of the ideology and morality of latent gender racism in the gender culture of Ukraine.

An analysis of recent research and publications in which the scientific problem has been initiated.

The theoretical and methodological principles of the research are presented in the works of Yu. Romanenko, Sh. Bern, T. Bendas, M. Burgin, G. Vizhelpova, M. Dobbin, and several author publications devoted to the problems of valuable principles of gender culture [1-13].

The writings of the authors form the theoretical basis for the author's theory, which consists essentially of the following key provisions set forth in the article:

1) latent gender racism in Ukrainian gender culture is an ideology of double standards, which involves parallel promotion and prohibition in the area of sexual norms and deviations for men and women;

2) Gender stereotypes refer to the assessment of male sexual behavior as subject to enhanced moral, legal and pedagogical control over women's sexual behavior;

3) the cultivation of homophobia is an instrument of gender power that allows women to manipulate men by imposing a number of prohibitions on public male homoeopathy in encouraging women's similar behavior;

4) stigmatization of homeroticism allows it to be used as a tool of social control, including the system of political security, in which the family acts as a grass root.

Presenting main material.

The answer of the respondents on the fourth question allowed verifying / falsifying hypotheses, according to which:

1) in assessing the deviant erotic and sexual behavior of men and women, there are twofold gender standards: intonational / repressive standards for the assessment of erotic and sexual behavior of men and tolerant / inhuman (standard) standards for the assessment of similar deviant behavior among women.

2) in the circumstances of committing one and the same moral misconduct, the reaction to the behavior

of women is more often of a lesser or lesser degree, whereas in relation to men, similar misconduct causes expressive and repressive sanctions in the form of emotional and physical violence;

3) the female part of the respondents reveals gender solidarity in ignoring or perpetrating erotic and sexual misconduct about their gender group and gender racism in assessing the sexual and gender-based misconduct of the male gender group;

4) The probable higher level of homophobia, which is derived from demonizing and scotomizing stereotypes about male sexuality in the Ukrainian gender culture, is probably the factor behind the possible application of more stringent moral, pedagogical and physical sanctions on erotic and sexual misconduct of young men by male respondents. To confirm the hypothesis, we analyze the data presented in Table 1.

According to empirical data, the respondents from both sexes (men and women) have almost the same number of neglected reactions (70 and 73% respectively) regarding the homoeurotic behavior of young women in a public place. There are no significant differences between men and women in the application of conditional moral sanctions: 31.4% for young men by respondents of both sexes and 29.7% for young women by respondents from both sexes. The use of expressive forms of moral and ethical repression shows quantitative advantages among respondents of both sexes regarding young men.

If for the young women the tactics of loud indignation and reading of the notation about the inadmissibility of homoeurotic behavior would be realized by 10.2% of respondents of both sexes, then 33.2% of respondents would have done this for men. Respondents in double standards also demonstrate the use of additional (along with notation and emotional outrage) measures of public pressure on young men compared with young women. With regard to the homosexual behavior of young women in the public place, only 7.6% of the respondents of both sexes expressed readiness to draw the attention of other participants in the public situation (for example, in the questionnaire - other passengers in public transport).

As for young men, the number of potentially ready-to-read notations with elements of emotional disturbance and the inclusion of public pressure grows tenfold (up to 71.4%). Significant

Table 1.

Evaluating Gender Standards for Deviant Behavior Evaluation for Two Gender Groups

4. Imagine that you have witnessed the following situation. You go by public transport (bus, trolleybus, metro) and see two young men (young women) who cling to each other unhurriedly with each other. Determine how you react to this situation with men and women? (Choose only one answer option)			
4.1. YOUTH MEN		4.2. YOUTH WOMEN	
4.1.1. Would not pay (would not pay) any attention		4.2.1. Would not pay (would not pay) any attention	
<i>MAN,</i> % 11,6	<i>WOMAN,</i> % 23,2	<i>MAN,</i> % 73,8	<i>WOMAN,</i> % 70,0
4.1.2. He would have made (make) his remarks, confining himself to this		4.2.2. He would have made (make) his remarks, confining himself to this	
<i>MAN,</i> % 15,6	<i>WOMAN,</i> % 18,3	<i>MAN,</i> % 18,3	<i>WOMAN,</i> % 11,4
4.1.3. Beginning (would start) loudly resent and read a notation about the inadmissibility of such behavior.		4.2.3. Beginning (would start) loudly resent and read a notation about the inadmissibility of such behavior.	
<i>MAN,</i> y % 19,2	<i>WOMAN,</i> y % 14,0	<i>MAN,</i> y % 2,0	<i>WOMAN,</i> y % 8,2
4.1.4. It would have begun (begun) loudly to resent and read the notation concerning the inadmissibility of such behavior, as well as to pay attention to other passengers what is happening.		4.2.4. It would have begun (begun) loudly to resent and read the notation concerning the inadmissibility of such behavior, as well as to pay attention to other passengers what is happening.	
<i>MAN,</i> y % 35,8	<i>WOMAN,</i> y % 35,6	<i>MAN,</i> y % 2,0	<i>WOMAN,</i> y % 5,6
4.1.5. Applying (would apply) to them physical aggression, having tried to remove them from transport (bus, trolleybus, metro)		4.2.5. Applying (would apply) to them physical aggression, having tried to remove them from transport (bus, trolleybus, metro)	
20	-	-	7,0

differences and the possibility of using extreme enforced sanctions against the deviant of two gender groups.

The number of women who would resort to a forceful repression of young women's homosexual behavior is three times less than the number of men who would have been subjected to physical aggression for the young men's homoerotic behavior (7% and 20% respectively). At the same time, male respondents generally did not show desire (0%) to reject the homoerotic behavior of young women physically.

Answers to question 5 allow you to oversee the moral and ethical grounds that respondents choose to justify certain types of verbal and physical aggression regarding the homosexual behavior of young men and women. Here attention is paid to several empirical laws (see table 2.).

1) A little less than a third of respondents (30% of respondents) believes that homoerotic behavior of representatives of both sexes is quite normal and acceptable. The reasons for such intolerance may be the stereotypes of Soviet sexual morals, which implies only the hidden realization of sexuality and legitimizes the meticulous attitude to the manifestations of erotic behavior in public places by young people.

Since 70% of respondents of all age groups find this behavior unacceptable, we have grounds for the assumption that the evaluative representations of Soviet quasipuritanism (the ideology and morale of the ephemeral «liberation» of the Soviet man from sexual fantasies, desires, trains, etc.) are actual-reproducible and in experience young and older generation. In this case, it is not just about phobias of the representatives of the older age group (over 35 years old) about heterogeneous erotic behavior, but about the typical manifestations of homophobia for the Soviet man.

Y. Romanenko believes that the Soviet person's homophobia can be understood in the context of the graft model of repressive sublimation and the sexualization of violent behavior by representatives of the ruling class (party nomenklatura). The author proves - with which one can fully agree - that the experience of organized violence of party functionaries, their servitaria, the Soviet totalitarian state with respect to ordinary «subjects» led to confusion in the representations of the ruling class of their own homosexual fantasies with destructive fantasies [5, p.112-134; 7].

This is the mixing that may occur in connection with the pathological sexualization by the Bolsheviks of the practice of mass murder, the organized seizures of individual property and real estate of the population, which had its inevitable consequence of the demonization of any aggressive and sexual manifestations of men against each other. Since even an aggressor with dull censorship (conscience) is able to experience a sense of shame for his own crimes against the victim, the criminal ruling class, naturally, could not survive such a feeling.

The shame of unlawful aggression in the psyche can be generalized to the sexual sphere (since sexuality has its basis of aggression as such). At the same time, the projection of this shame on ordinary citizens has generated, on the one hand, the emergence of sexual shyness towards women, and on the other hand - homophobia in relation to men.

2) 42% of male respondents and 45% of women respondents believe that homoerotic behavior is quite acceptable to women, but not acceptable to men.

That is, the legitimacy of the sexual morals of homosexual homosexuality (proto-lesbian behavior) of women and the «illegality» of a similar behavior for men. Thus, we can verify the hypothesis that in the Ukrainian sexual culture there are double standards for assessing the deviant behavior of men and women. And if deviant behavior of this kind (homoeroticism) is allowed to women, then they are allowed and (add: encouraged) by men a variety of «liberties» in the field of sexual behavior. Moreover, women consider such liberties as «natural», and men join their minds as well.

Consequently, men themselves become supportive of double standards of sexual morals, which is typical of matriarchal racism and sexism. The ideology and morality of matriarchal racism and sexism justifies and implies the unlimited possibilities of women to regulate the physical behavior of men, the structuring of their physical and physical environment and the imposition of appropriate regimes for their satisfaction with physiological needs.

3) 20% of men and 22% of women consider it necessary to criminalize the facts of the assumption of homosexual behavior of men against each other. Only 2% of male respondents and 1% of women assume criminalization of such behavior for women.

Here, important for conceptual understanding of such empirical phenomena are, on the one hand, the scotomization of men as a gender group in the Ukrainian sexual culture, and, on the other hand, the connection between matriarchal ideas about the husband and wife of a man and a neo-feudal Ukrainian state as a tent and serf.

Y. Romanenko rightly believes that the right to initiate manifestations of erotica and sexuality is the right to exercise power or to prohibit such a sale. According to the researcher, the Matriarchate is the political institution of Ukrainian neo-feudalism, which, through repressive sexual morals, controls the possible horizontal communications of men and uses stigmatization practices to protect oneself from dangerous group formation in the male community [6, p.60-113; 7].

Since Ukrainian neo-feudalism itself is kept on the alligator of the oligarchy and the servitium, it is implanted through the sexual morality of homophobia, on the one hand, as a derivative of the political impotence and destructiveness of the ruling class, and on the other hand, the subculture matriarchal homosexuality of criminal service.

Conclusions.

The study of the ideology and morality of latent gender racism in the gender culture of Ukraine has allowed to dismiss most of the assumptions about egalitarian peculiarities of gender positioning for male and female respondents. At the same time, the regime of privilege, available to the Ukrainian gender culture, makes it possible to define gender scenarios as matriarchal-racist and those that are agreed upon by both men and women. The consensual nature of such a situation proves not

Table 1.

Evaluating Gender Standards for Deviant Behavior Evaluation for Two Gender Groups

<i>ANSWERS POSSIBLE</i>	<i>What would you be able to justify your hypothesized reaction in the situation described in question 4? (Choose only one answer option).</i>	
	<i>MAN, %</i>	<i>WOMAN, %</i>
5.1. This is quite normal and suppose, so it is not worth paying attention to it	<i>12</i>	<i>18</i>
5.2. This is worthy of condemnation, since only the representatives of the opposite sex can kiss.	<i>10</i>	<i>10</i>
5.3. This is quite acceptable for women, but not acceptable for men.	<i>42</i>	<i>45</i>
5.4. This is morally acceptable to men, but morally unacceptable for women.	<i>5</i>	<i>2</i>
5.5. This is not morally acceptable to either women or men.	<i>9</i>	<i>2</i>
5.6. The consequence of such behavior for men should be criminal punishment.	<i>20</i>	<i>22</i>
5.7. The consequence of such behavior for women should be criminal punishment.	<i>2</i>	<i>1</i>

only the tacit consent of most with the guidelines of gender racism, but also the lack of understanding of the policy of gender equality of the western type. Such misunderstanding minimizes the chances of establishing an egalitarian gender culture and contributes to further deepening both gender inequality and the resulting gender conflict of Ukrainian society with all its implications.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бендас Т. В. Гендерная психология / Т. В. Бендас. – СПб.: Питер, 2006. – 431 с.
2. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – 320 с.
3. Бургин М. С. Аксиологические аспекты научных теорий / М. С. Бургин, В. И. Кузнецов. – Киев: Наукова думка, 1991. – 183 с.
4. Выжлецов Г. П. Аксиология: становление и основные этапы развития / Г. П. Выжлецов // Социально-политический журнал. – 1996. – № 1. – С. 86-99.
5. Романенко Ю. В. Візуалізації в медійно-комунікаційному просторі: соціо-системологічний підхід / Ю. В. Романенко, І. О. Святненко, А. А. Зінченко. – Київ: Вид-во ІМВ, 2014. – 436 с.
6. Романенко Ю. В. Етнічні ідентичності в дзеркалі тілесності та практик харчування / Ю. В. Романенко, І. О. Святненко, А. О. Поцелуйко, А. Ю. Ташченко, Ю. Ю. Медведєва. – Київ: Вид-во ДУТ, 2015. – 437 с.
7. Романенко Ю. В. Об архетипической мегаломании украинских женщин / Ю. В. Романенко. – Режим доступа: <https://www.facebook.com/groups/181957542406967/>
8. Святненко І. О. Насильство в гендерній культурі: проблема побудови типології (частина 1) / І. О. Святненко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – № 3. – С. 22-26
9. Святненко І. О. Насильство в гендерній культурі: проблема побудови типології (частина 2) / І. О. Святненко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – № 4. – С. 35-40.
10. Святненко І. О. Девіації в українській гендерній культурі: соціосистемологічний аспект / І. О. Святненко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – № 6. – С. 17-22.
11. Романенко Ю. В. Этническая идентичность: социосистемологическое измерение геополитики / за заг. ред. Ю. В. Романенка; авт. кол. Я. В. Зоська, Ю. Ю. Медведєва, Ю. В. Романенко, І. А. Святненко, Н. В. Туленков, Е. А. Хомєрики. – Киев: Меркьюри-Подолье, 2016. – 369 с.
12. Dobbins M.-P. Black Matriarchy: Transforming a Myth of Racism into a Class Model / M.-P Dobbins, J. Mulligan // Journal of Comparative Family Studies. – 1980. – Vol. 11. – № 2. – P. 195-217.
13. Шохин В. К. Философия ценностей и ранняя аксиологическая мысль / В. К. Шохин. – М.: Изд-во РУДН, 2006. – 457 с.

REFERENCES

1. Bendas, T.V. (2006). *Gendernaja psihologija [Gender Psychology]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
2. Bern, Sh. (2002). *Gendernaja psihologija [Gender psychology]*. Saint Petersburg: PRAJMEVROZNAK [in Russian].
3. Burgin, M.S., & Kuznecov, V.I. (1991). *Aksiologicheskie aspekty nauchnyh teorij [Axiological aspects of scientific theories]*. Kiev: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Vyzhlecov, G.P. (1996). Aksiologija: stanovlenie i osnovnye jetapy razvitija [Axiology: formation and main stages of development]. *Social'no-politicheskij zhurnal*, 1, 86-99 [in Russian].
5. Romanenko, Yu.V., Sviatnenko, I.O., & Zinchenko, A.A. (2014). *Vizualizatsii v mediino-komunikatsiinomu prostori: sotsio-systemolohichni pidkhid [Visualizations in the media-communication space: the socio-systemological approach]*. Kyiv: Vyd-vo IMV [in Ukrainian].
6. Romanenko, Yu.V., Sviatnenko, I.O., Potseluiko, A.O., Tashchenko, A.Yu., & Miedviedieva, Yu.Yu. (2015). *Etnichni identychnosti v dzerkali tilesnosti ta praktyk kharchuvannia [Ethnic Identities in the Mirror of Physicality and Food Practices]*. Kyiv: Vyd-vo DUT [in Ukrainian].
7. Romanenko, Ju.V. *Ob arhetipicheskoy megalomani Ukrainiskih zhenshhin [On the archetypal megalomania of Ukrainian women]*. Retrieved from: <https://www.facebook.com/groups/181957542406967/> [in Russian].
8. Sviatnenko, I.O. (2017). Nasylstvo v hendernii kulturi: problema pobudovy typolohii (chastyna 1) [Violence in the gender culture: the problem of constructing a typology (part 1)]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh «Grani»*, 3, 22-26 [in Ukrainian].
9. Sviatnenko, I.O. (2017). Nasylstvo v hendernii kulturi: problema pobudovy typolohii (chastyna 2) [Violence in gender culture: the problem of constructing a typology (part 2)]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh «Grani»*, 4, 35-40 [in Ukrainian].
10. Sviatnenko, I.O. (2017). Deviatsii v ukrainiskii hendernii kulturi: sotsiosystemolohichni aspekt [Deviations in Ukrainian Gender Culture: Socio-Systematic Aspect]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh «Grani»*, 6, 17-22 [in Ukrainian].
11. Zos'ka, Ja.V., Medvedeva, Ju.Ju., Romanenko, Ju.V., Svjatnenko, I.A., Tulenkov, N.V., & Homeriki, E.A. (2016). *Jetnicheskaja identychnost': sociosistemologicheskoe izmerenie geopolitiki [Ethnic Identity: Socio-systemological Dimension of Geopolitics]*. Ju.V. Romanenko (Ed.). Kiev: Merk'juri-Podol'e [in Russian].

12. Dobbins, M.-P., & Mulligan, J. (1980). Black Matriarchy: Transforming a Myth of Racism into a Class Model. *Journal of Comparative Family Studies*, 11 (2), 195-217.
13. Shohin, V.K. (2006). *Filosofija cennostej i rannjaja aksiologicheskaja mysl'* [The philosophy of values and early axiological thought]. Moscow: Izd-vo RUDN [in Russian].

Іван Олександрович Святненко

Докторант

Класичний приватний університет

69000, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б

Ivan Svyatnenko

Doctoral student

Classical private university

70b, Zhukovsky str., Zaporizhzhya, 69000, Ukraine

Email: magellan4x4@ukr.net

ORCID: 0008-0006-5896-6273

Цитування: Святненко І. О. Гендерні стандарти та очікування щодо сексуальних відхилень у гендерній культурі України / І. О. Святненко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22, № 1. – С. 102-109.

Citation: Svyatnenko, I.O. (2019). Henderni standarty ta ochikuvannia shchodo seksualnykh vidkhylen u henderonii kulturi Ukrainy [Gender standards and expectations on sexual deviations in the gender culture of Ukraine]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22(1), 102-109.

Стаття надійшла / Article arrived: 16.12.2018

Схвалено до друку / Accepted: 18.01.2019

Онтологія добра і зла та проблема свободи вибору християнином у філософських міркуваннях С. К'єркегора

Ганна Савонова, Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

У статті розкривається особливість філософських міркувань С. К'єркегора щодо сутності добра і зла, проблеми етичного та психологічного стиснення людського буття в трансценденції «або-або». Зазначається, що християнин, який є людиною етичною, потрапляє у ситуації вибору між добром і злом, а зависання процесу вибору в часі призводить до вибору у несвободі, що вже є гріхом і злом. Вказується на існування певної розмежованості понять в філософії С. К'єркегора та розподіленні ситуації вибору через систему етики, естетики, віри. Зазначається, що у «стрижку віри» здійснюється вільний вибір добра, коли етика тільки формує дилему вибору, а естетика впливає на вибір через почуттєвість та публічність. «Стрибок віри» дозволяє поєднати розбіжність свободи трьох систем у єдину істину. Звертається увага на свободу Бога щодо непізнання несвободи, і це визначається філософом як головний аргумент щодо неможливості долучення Бога до помноження зла, адже вимір зла споконвіку перебуває у несвободі, якої Бог не відає через власну свободу. З'ясовується, що страх також властивий несвободі, відповідно до міркувань С. К'єркегора, отже страх відчувають люди та демони. Демони бояться доторку свободи, люди відчувають страх у зв'язку зі своїм пізнанням несвободи та втратою віри. З'ясовується, що питання віри християнина в метафізиці свободи вибору є засобом спасіння від демонічності несвободи. Втрата віри на будь-яких етапах життя людини призводить до відчаю. Виокремлюються два типи відчаю у філософії С. К'єркегора: відчай бути Я та відчай не бути Я. Робиться акцент на понятті «гріха» в християнському визначенні його С. К'єркегором, а також на проблемі «блокування» вибору страхами. Страх визначається як психологічна проблема вибору та метафізична сутність зла, що й само відчуває страх перед добром. Також у статті робиться короткий порівняльний огляд філософських міркувань С. К'єркегора та філософів-екзистенціалістів. Оцінюється вплив філософії С. К'єркегора на формування світогляду філософів-екзистенціалістів.

Ключові слова: страх; естетика; етика; «або-або»; свобода; Бог; «стрибок віри»; філософи-екзистенціалісти

The ontology of good and evil and the problem of freedom of choice christian philosophical reasoning of S. Kierkegaard

Anna Savonova, Lugansk regional Institute of postgraduate pedagogical education

The article reveals the peculiarity of S. Kierkegaard's philosophical arguments about the essence of good and evil, the problems of ethical and psychological compression of human existence in transcendence «or-or». The ontology of good and evil is revealed by the philosopher in the problem of freedom as a given and unfreedom as a limitation, when good as God resides in freedom. God does not know unfreedom precisely for his freedom is unrecognized, and this is the greatest punishment for evil. It is noted that a Christian who is an ethical person finds himself in a situation of choice between good and evil, and the hovering of the process of choice in time leads to a choice in unfreedom, which is already sin and evil. The emphasis is placed on the concept of "sin" in the Christian definition of it by S. Kierkegaard, as well as on the problem of «blocking» the choice by fears. The article establishes the connection between sin and fear in the problem of faith and human action. The analysis of differentiation of fear as fear to be oneself and fear not to be oneself is carried out. Fear in philosophy S. Kierkegaard is defined as the psychological problem of choice and the metaphysical essence of evil that experiences fear of good. Evil is afraid of good because it defines it as something that encroaches on the essence of evil – unfreedom. People are afraid of their knowledge of lack of freedom and loss of faith. The question of Christian faith in the metaphysics of freedom of choice is a means of salvation from the demonicness of non-freedom, according to the philosophy of S. Kierkegaard. The loss of faith at any stage of life leads a person to despair. There are two types of despair in the philosophy of S. Kierkegaard: despair to be I and despair not to be I. The article focuses on the problem of sin. The problem of defining sin reveals the meaning of despondency as the beginning of any sin. Discouragement is bound to the darkness of evil, the place of permanent stay restless demoni and eternal falling into the abyss. A disappointed person does not have a point of support for the "leap of faith", so she seeks comfort in the realization of her desires and the injection of fear. That is why the "leap of

faith” from the ethical to the religious person is considered in the article as a way out of the choice between good and evil. The article also provides a brief comparative review of the philosophical arguments Of S. Kierkegaard and existentialist philosophers.

Keywords: *fear; aesthetics; ethics; “or-or”; freedom; God; “leap of faith”; philosophy of existentialists*

Онтология добра и зла и проблема свободы выбора христианином в философских рассуждениях С. Кьеркегора

Анна Савонова, Луганский областной институт последипломного педагогического образования

В статье раскрывается особенность философских рассуждений С. Кьеркегора о сущности добра и зла, проблемы этического и психологического сжатия человеческого бытия в трансценденции «или-или». Отмечается, что христианин, как человек этический, попадает в ситуации выбора между добром и злом, а зависания процесса выбора во времени приводит к выбору в несвободе, что уже является грехом и злом. Указывается на существование определенной разобщенности понятий в философии С. Кьеркегора и распределении ситуации выбора через систему этики, эстетики, веры. Отмечается, что в «прыжке веры» осуществляется свободный выбор добра, когда этика только формирует дилемму выбора, а эстетика влияет на выбор через чувственность и публичность. «Прыжок веры» позволяет совместить расхождение свободы трех систем в единую истину. Обращается внимание на свободу Бога по отношению к непознаванию несвободы, и это определяется философом как главный аргумент о невозможности участия Бога в умножении зла, ведь измерение зла испокон веков находится в несвободе, которой Бог не ведает через собственную свободу. Выясняется, что страх также присущ несвободе, согласно представлению С. Кьеркегора, следовательно, страх испытывают люди и демоны. Демоны боятся прикосновения свободы, люди испытывают страх в связи со своим познанием несвободы и потерей веры. Выясняется, что вопрос веры христианина в метафизике свободы выбора является средством спасения от демоничности несвободы. Потеря веры на любых этапах жизни приводит человека к отчаянию. Выделяются два типа отчаяния в философии С. Кьеркегора: отчаяние быть Я и отчаяние не быть Я. Делается акцент на понятии «греха» в христианском определении его С. Кьеркегором, а также на проблеме «блокировки» выбора страхом. Страх определяется как психологическая проблема выбора и метафизическая сущность зла, которое и само испытывает страх перед добром. Также в статье делается короткий сравнительный обзор философских размышлений С. Кьеркегора и философов-экзистенциалистов. Оценивается влияние философии С. Кьеркегора на формирование мировоззрения философов-экзистенциалистов.

Ключевые слова: *страх; эстетика; этика; «или-или»; свобода; Бог; «прыжок веры»; философы-экзистенциалисты*

Постановка проблемы.

Буреломне ХХ століття увійшло в історію філософії як період появи багатьох філософських течій та шкіл, що вплинуть на світоглядні позиції сучасних країн світу. В цей період були окреслені нові та переосмислені класичні проблеми філософії, відбулась революція в розумінні існування, буття, призначення як цілих народів, так і окремих індивідуумів, сформовані глобальні проблеми людства, що знайшли свій відбиток у різних галузях людської діяльності ХХІ століття. Беззаперечно, значний вклад у розкриття унікальності людини, визначення суперечності її сутності внесли представники філософії екзистенціалізму.

Як і їх попередники, вони також спиралися на філософський досвід видатних філософів минулих століть, чия творчість була для них фундаментом нових концепцій. Однією з таких базових фігур, що вплинула на становлення ек-

зистенціалізму та фактично вважається засновником цього напрямку, є данський філософ Серен К'єркегор. І хоча жив і творив він на ціле століття раніше, ніж К. Ясперс, М. Гайдеггер, А. Камю, М. Бубер та інші філософи-екзистенціалісти, глибина їх філософської творчості для дослідників найскравіше розкривається саме в призмі дослідження філософії С. К'єркегора.

Для релігійного філософа, захисника християнських цінностей, яким і постає у філософії С. К'єркегор, істинною цінністю є не зовнішній світ мислєдумних субстанцій, а внутрішні глибинні переживання людини-одинака, її справжня екзистенція, що постійно вислизає від об'єктивного обмірковування. Тож головними питаннями для філософів повинна стати екзистенція та діалектика в площинах етико-естетично-релігійного вимірювання базових духовно-моральних цінностей, серед яких віра, свобода, добро, благо посідають ключові місця.

Аналіз досліджень і публікацій.

Відлуння філософських міркувань С. К'єркегора можна знайти у творчості М. Гайдеггера, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра, Л. Шестова, М. Бердяєва, Е. Гуссерля, але ставлення до творчості С. К'єркегора у всіх склалось по різному. Так, К. Ясперс, Л. Шестов беззаперечно визнавали філософські досягнення С. К'єркегора, у той час як М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр фактично відцуралися від нього.

У колі сучасних філософів та дослідників також втримуються подібні коливання, і хоча С. К'єркегор був визнаний у наукових колах засновником екзистенціалізму – міцної і найпопулярнішої філософської течії середини ХХ століття, але ставлення до філософії С. К'єркегора практично можна звести до щирого зізнання Л. Вітгенштнейна, який зазначив, що філософія С. К'єркегора для нього надскладна. Отже, засновник екзистенціалізму, знайшовши своїх послідовників серед багатьох філософів, залишився національним філософом для Данії, як і Г. Сковорода для України.

Серед сучасних дослідників філософської спадщини С. К'єркегора варто визначити Б. Е. Биховського, Г. Лукача, М. Б. Боревого, В. М. Петрушова, А. Фришмана, Йоргнен Деса, Ф. Х. Мортенсена, С. О. Ісаєв.

Мета статті – виокремити та дослідити концептуальні виміри світоглядної позиції С. К'єркегора щодо екзистенції людини у свобододаному та несвободо-обмеженому середовищі самовибору добра і зла.

Отже, задачами дослідження будуть: 1) розкрити онтологію добра і зла в проблемі свобододаності та несвободо-обмеженості людини й Бога; 2) встановити зв'язок гріха та страху в проблемі віри та дії християнина перед Богом та соціумом; 3) провести порівняння концептуальних парадигм християнської філософії С. К'єркегора щодо природи походження добра і зла та проблеми самовибору з філософськими позиціями К. Ясперса, Ж.-П. Сартра, М. Гайдеггера.

Виклад основного матеріалу.

Віковічне питання християнства щодо відповідальності Бога перед людиною як Творця і добра, і зла, а також гріховності та безгріховності людини в її несвободі-обмеженості вибору між добром і злом вирішується С. К'єркегором через онтологічне визначення сутності добра і зла у свободі та несвободі. Якщо слідувати за міркуваннями філософа, то можна углядіти процес вливання добра у свободу та, зрештою,

визначення добра як свободи. Відповідно, зло зливається з несвободою. «Проблема «що таке добро» – це проблема, яка все більше підходить до нашого часу, оскільки вона має вирішальне значення для питання щодо стосунків між церквою, державою та моральністю. Проте під час відповіді на нього варто проявляти обережність... Добро взагалі не може бути визначене. Добро є свобода. Тільки для свободи й у свободі існує різниця між добром і злом, а така різниця ніколи не буває *in abstracto*, але тільки *in concreto* [4, с. 231]. Людина, що діє у свободі, не може прикидатися в питанні нерозуміння добра і зла, хитрувати, намагатися представити добро, як щось загально-недосяжне і реальне тільки в особистісному підході, що є благом для людини.

Одночасно з поняттям добра С. К'єркегор виокремлює поняття прекрасного та істинного. Прекрасне та потворне – це категорії міркування естетики, добро і зло – етики, а істини та брехні – віри. Тож тільки людина, що вірить, і це, безумовно, тільки християнин (язичник може розуміти істину, але в момент, коли він її відкриває для себе, він перестає бути язичником і стає християнином, тому для філософа не виникає питання етико-естетичних цінностей в контексті узагальненого підходу до сутності особистості, а тільки визначення християнина як особистості, чи особистості як християнина, без жодного розмежування), може сублімувати в собі через «стрибок віри» усі три категорії та втілювати їх у своїй свободі.

Саме свобода є найбільшим подарунком Бога, бо іншого Він і не міг подарувати. Бог не відає про несвободу, але не тому, що Він не є всемогутнім, а тому, що Він свідомо ігнорує її. Бог ігнорує несвободу – схованку зла, і це найбільша кара, яку тільки можна собі уявити. Несвобода боїться свободи, навіть раптовий дотик свободи до несвободи призводить до трепету. Щоб розкрити сутність зла як несвободи, С. К'єркегор впроваджує християнський термін «демонізм». Філософ зазначає, що в стародавні часи про демонічне казали більше, ніж зараз, коли уявлення про демонів отримало більш естетико-літературний вигляд. Демонічне прив'язане до несвободи, що її сутністю демонічного, злого. Бог не виступає творцем несвободи, несвободо-обмеженість Бога в тому, що із власної свободи Він свідомо відмовляється приймати несвободу. Не пізнаючи несвободу, Бог завжди перебуває у свободі. Інша справа з людьми, їх жага до пізнання, починаючи ще з Адама та Єви, перетворилась на страх

перед злом, і це призводить до рабства у гріху, або до страху перед добром, і це призводить до полонення людини несвободою. «Індивід перебуває в гріху, і його страх – це страх перед злом. Якщо дивитися на нього з більш високої точки зору, таке утворення знаходиться усередині добра, бо саме тому воно жахається перед злом. Інше ж утворення – це демонічне; індивід перебуває тут у злі та жахається перед добром. Рабство гріху – це несвідоме відношення до зла, але демонічне – це несвідоме відношення до добра» [4, с. 239]. Демонічне жахається найменшого доторку добра, що є свободою, бо найбільше демонічне лякає сама тільки можливість втратити несвободу. Демонічне не бажає комунікувати, воно закривається у своїй несвободі. Закритість зла, глибинне мовчання – це останній бастион несвободи, за який зло хапається, як за варіант підтвердження своїй правоті.

Пізнаючи несвободу, людина потрапляє в полон або страху перед добром, або страху перед злом. І коли людина усвідомлює такий свій стан, її охоплює відчай. С. К'еркегор виокремлює два стани відчаю, що охоплюють людину: відчай як неможливість не бути Я, відчай як неможливість бути Я. Відчай як неможливість не бути Я виникає в той момент, коли людина порівнює себе з іншими не на власну користь. Йому здається, що життя іншого набагато краще, він отримує від світу все, що забажає, тож така людина хоче зректись власного Я, стати тим іншим, але, звісно що, стати іншим вона не може. Тому по життю вона діє в обмеженості бажання отримати все або нічого, власне життя їй здається саме нічим, пустотою. І в цей момент людину охоплює страх від власної нікчемності, обмеженості, непотрібності. Людина сама перестає потребувати власного Я, боїться власного Я, а отже в її пустоті вже зароджується диявол, божественне вже не знаходить місця в пустоті несвободи. С. К'еркегор зазначає, що людину в такому стані охоплює відчай не тому, що вона не стала або не може стати кимось іншим, а тому, що вона не може позбутися себе, такого жалюгідного, не вартого уваги себе. «В глибині душі він впадає у відчай не у тому, що не став Цезарем, а в тому власному Я, яке не зуміло ним стати. Придивившись уважно, ми виявляємо, що для нього нестерпно не те, що він не став Цезарем, а саме це Я, яке ним не стало, або точніше, він не може позбутися власного Я» [2, с. 297-298]. Людина втрачає зв'язок із Богом, йде від свободи, фактично, перекладає свій вантаж коливання «або-або» на чашу те-

резів несвободи та зла, як творіння Боже починає висловлювати претензії власному Творцеві, що інколи властиво капризним, егоїстичним дітям, що висуюють претензії батькам щодо власної зовнішності, здоров'я, статку тощо.

Відчай як неможливість бути Я охоплює людину, коли вона сама творить ідеальну модель власного Я, але досягнути цього ідеально уявлення про самого себе не в змозі. Можна сказати, що вона також відмовляється від власного Я, що здається жалюгідним стосовно власного ідеального Я. У творі «Хвороба до смерті» філософ наводить приклад дівчини, що впала у відчай після втрати коханого, і це дійсно найкращий приклад такого відчаю [2, с. 298]. Закохану людину охоплює відчай, що вона не така ідеальна, щоб повернути до себе увагу коханої людини.

В обох випадках відчаю передують бажання постати перед соціумом в такому вигляді, який уявляється найбільш жаданим для суспільства. Така людина прагне тільки комунікувати з людством та обминає шлях у вірі, шлях, що, з точки зору С. К'еркегора, може бути тільки в самостійному русі до Бога. «К'еркегор зробив те спостереження, що релігійність є дітищем величної внутрішньої тиші та мовчання, інакше ви не почувте Боже слово» [7, с. 423]. Проте скільки б людина не зрікалася себе, не прагнула сховатися в суспільстві від власного Я, воно нікуди не дівається. Людина пририта до власного Я ніби чарівний метелик до картону ентомолога. «Бо це Я – наше володіння, наше буття – це одночасно велична поступка вічності людини та її віри в неї» [2, с. 299].

Відчай, згідно з філософією С. К'еркегора, це не та хвороба, від якої можна померти, але це саме та хвороба, що є шляхом до смерті, і у цього шляху немає кінця навіть після фізичної смерті. Втеча від власного Я навіть через суїцид не звільняє людину від самої себе, але кидає в безодню несвободи та зла. Це вже дійсне пекло без можливості його позбутися. Саме тому відчай філософ називає гріхом. Проте визначення гріха – це в християнстві надскладна проблема. Легше пояснити сутність гріха, прив'язавши її до зла.

В державних нормативних документах, моральних кодексах, народній етиці діяльність зла визначається по-різному, часто не збігаючись не просто з розумінням зла між окремими суспільними групами, але навіть коли збігаються можуть протистояти розумінню гріха. Приклад віри, який розвиває С. К'еркегор у творі «Страх

і трепіт», наводить ще на одну думку, розвиток якої знаходимо у творі «Хвороба до смерті». Так, пророк Авраам – взірець людини релігійної у філософії С. К'єркегора за волею Божою повинен був принести в жертву свого єдиного омріяного, довгоочікуваного сина. Як кваліфікувати його руку з ножем біля горла єдиної своєї дитини з позиції моральних устоїв, нормативних документів, навіть Декалогу Нового Заповіту, як не замах на вбивство, як не найтяжчий гріх, зло. Але як можна було б кваліфікувати трепіт його руки над сином чи відмову приносити в жертву Ісаака, як не страшний гріх проти Бога. Перед ким врешті-решт повинен був постати Авраам у своєму вчинку: перед Богом у вірі чи перед соціумом в етиці [5, с. 11-14]. Отже, ставити знак дорівнює між злом і гріхом є великим обманом.

Для християнства джерела гріха знаходяться у волі людини, коли людина чітко усвідомлює те, що є вірним, але не чинить правоту. Християнство досить агресивно налаштоване щодо гріховності, зазначає С. К'єркегор, бо виправдання стосовно гріха не матимуть не тільки ті, хто знає правоту, але не чинить по ній, але й ті, хто не знає правоту, бо якраз останні не докладають волі, щоб дізнатися її, вони свідомо обирають невігластво щодо істини, тільки б не нести відповідальності, мов нерозумні діти. «От чому християнство починає сходження й іншим способом, вважаючи за необхідність одкровення Боже, яке наставляє людину щодо гріха, показує їй, що гріх є не в тому, що не розуміють правого, а в тому, що його не бажають зрозуміти, не бажають правого» [2, с. 368]. Тож Авраам усвідомлював цю різницю між гріхом та етичними визначеннями зла. Він приймав правоту Бога, тому й чинив по ній. Діючи по правоті, він не впадав у відчай, повністю довірившись рішенню Бога, не намагався втекти від самого себе чи перетворити своє Я як особи, що постає перед соціумом (такий образ літературного героя схвалює естетика). Як релігійна людина, що зробила стрибок у віру, Авраам вийшов за межі вибору «добра-зла», за межі гріховності.

Що ж стосується естетичних та етичних людей вони існують в межах «або-або». Естетичні та етичні люди змушено знаходяться в постійній ситуації вибору між добром і злом. Хоча цей вибір і не є вибором між дійсними добром і злом, а тільки між власним уявленням щодо їх істини, в ситуації невизначеності, коли вони затиснуті процесом прийняття рішення «або-або», вони завжди обирають правильно. Проте про дійсне

«правильне обрання» тут мова не йде, а тільки про здійснення свободи вибору, що вже апріорі протистоїть злу як несвободі. Саме тому, коли людина робить вибір самостійно (а тут мова здебільшого стосується людини етичної), вона вже робить правильно, тобто обирає добро. «Моє «або-або» позначає не вибір між добром і злом, воно позначає скоріше вже вибір, завдяки якому людина обирає добро чи зло – або виключає їх» [3, с. 644-645].

Звісно, щоб визначити вибір в межах свободи добра і несвободи зла, варто відмежувати об'єктивні чинники, що впливають на вибір. Тому вибір людини естетичної менш вольовий, ніж людини етичної. Але в жодному разі мова не може йти про кінцевий вибір або зла, або добра. «Той, хто обирає етичний початок, обирає добро, проте добро це тут зовсім абстрактне, його буття тут тільки покладається, і звідси ніяким чином не виходить ще, ніби той, хто обирає не може знову обрати зло, якщо перед цим він же обрав добро» [3, с. 645]. До того ж, затягуючи час вибору, людина ніби затягує ярмо собі на шиї, бо на її вибір будуть більше впливати об'єктивні чинники, а свобода вибору перейде в несвободу дії, і тому навіть зробивши рух в бік добра, людина, навпаки, від добра відходить. Під впливом факторів, обравши добро, вона все одно обрала зло, бо обирала, перебуваючи не у свободі вибору. Тому стан вибору «або-або» С. К'єркегор виводить у трансценденцію як коротке «зависання людини» за межами іманентного буття, коли розуміння власної самотності з головою накриває людину. Обираючи щось, людина знов «виринає» в Буття, хоча наступна хвиля вибору вже насувається. І саме в такі хвилини життя людина розривається між вірою в порятунок та повним відчаєм, що може потягнути людину на саме дно, у зневіру.

Зневіра тяжкий гріх, більш того С. К'єркегор визначає зневіру як «прародителя усіх гріхів» [3, с. 666]. Людина, що зневірилась, не виходить у трансценденцію «або-або», її точка екзистенції прив'язана не просто до несвободи, а до її онтологічного безмірного виміру – жахливого страху, там де тільки народжується Темрява зла. Тому людина, що зневірилась у безлічі своїх бажань, шукає тимчасовий спокій від безупинного падіння в «кролячу нору». Філософ зазначає, що людина, що не вірить, людина, яка обтяжена проблемами та журиться щодо власного ярма, має точне уявлення щодо того, що її бентежить. Тобто така людина має опору для стрибка на відміну від людини, що впадає у зневіру. Дух такої

людини не може вирватися назовні, бо він навіть неспроможний зібрати власну мозаїку себе, осмислити себе, він шукає опору для стрибка у власних бажаннях, але з кожним здійсненим бажанням він знов втрачає точку опори. С. К'еркегор зазначає, що зневіра та похмурість стали в пошані сучасної йому молоді виглядати так, ніби ти вже пізнав усі таємниці життя і не знайшов у них нічого ціннісного, щоб цінувати самоіснування – от доля сучасної молоді. Проте тільки сам дух може зруйнувати кайдани зневіри, відшукати точку опори для стрибка. І цей стрибок віри виштовхує людину на поверхню власної екзистенції.

«Віра є життєве відношення до предмета віри, яке охоплює все, наче вона «неістинна». Але це не означає, звісно, що таке відношення до предмета віри досягається людиною довільно. Для К'еркегора, як і будь якого релігійного мислителя, це в першу чергу онтичне відношення, тобто відношення, яке зачіпає не тільки суб'єктивність та емпіричне життя людини, але і його об'єктивне буття...» [1, с. 252]. Отже людина, що робить «стрибок віри», має точку опори в першу чергу в сенсі власного буття, а також віри в Бога, що закладає сенс буття людини, як те, що є вже добрим апріорі. Тож людина релігійна виходить за межі емпіричного відкриття добра і зла, вона не пізнає зло, не сумнівається в правильності чи неправильності рішень Бога, а вірить поза емпіричним визначенням можливості чи неможливості, добра і зла.

Саме онтичне визначення буття, ідеї якого М. Бубер виокремлює в релігійній філософії С. К'еркегора, стає базою філософії антропології М. Гайдеггера та знаходить своє вираження в понятті «Dasein». М. Гайдеггер пориває з релігійною філософією та заперечує вплив ідей С. К'еркегора на формування своєї філософської позиції. Проте обох філософів зближують не просто певні філософські бази, започатковані як окремі галузі пізнання людини одним та розвинуті іншим, а ще і їх самотнє протиставлення себе всім. Якщо К. Ясперс та Ж.-П. Сартр «вихоплюють» ціннісний сенс філософії С. К'еркегора та формуються на ньому, як беззаперечно видатні філософи (адже кожен геніальний філософ стоїть на плечах не менш геніального), то С. К'еркегор та М. Гайдеггер не бажають бути рівними з рівними, ідеї видатних філософів (Г. Гегеля, Б. Спінози, Фр. Ніцше, Е. Гуссерля, Дільтея) вони поглинають у самотності, апелюючи до них. О. В. Онищук, окрім вже визна-

них точок зіткнення філософії С. К'еркегора та М. Гайдеггера, додає: «Та обставина, яка зближує концепцію Da-sein Гайдеггера та естетичну сферу К'еркегора, втілена у тлумаченні форм повсякденного буття Da-sein, котрі включають три конститутивні модуси повсякденної фактичності – балаканина, цікавість й неоднозначність. Разом вони утворюють особливий спосіб буття Da-sein, який сам Гайдеггер називає «падіння» [6, с. 15].

Ідея «стрибка віри» С. К'еркегора отримала свій розвиток в ідеї «філософської віри» К. Ясперса, і хоча останній філософську віру ставить вище за релігійну віру, він слідом за С. К'еркегором протиставляє філософію як віру філософії Г. Гегеля як Науки. У своїх працях К. Ясперс неодноразово звертається до трудів данського філософа щодо визначення сутності віри та Бога. Пошуки сутності Бога через вихід людини в трансценденцію у С. К'еркегора завершуються у К. Ясперса визначенням Бога як Трансценденції. Проте, на відміну від данського філософа, добро і зло, що також були відмежовані від Бога, К. Ясперс пов'язує не стільки з проблемою свободи, скільки з Осяжним, що є певним результатом поєднання онтології та античності в його філософії.

Іншої думки щодо сутності добра і зла був Ж.-П. Сартр. Навіть його власне заперечення впливу філософії С. К'еркегора на його світогляд не могли ввести дослідників в оману. Добро як свободу та зло, як несвободу С. К'еркегора Ж.-П. Сартр доводить до максимуму. Не обминає він також проблему страху та пошуку порятунку від страху у свободі (процес зупинення вільного падіння) у свої творах «Стіна», трилогії «Дороги свободи», «Мертві без поховання» тощо.

Отже, окреслені проблеми в філософії С. К'еркегора знаходять свій вихід у філософів-екзистенціалістів ХХ століття. В межах однієї статті просто неможливо розкрити всі ті віяння його філософії, що відбилися у творчості філософів-екзистенціалістів, проте це і не було метою даного дослідження. Але слід визнати й те, що без усвідомлення цього впливу важко та майже неможливо займатися дослідженням філософії екзистенціалізму, а особливо це стосується пошуку вимірів добра і зла.

Висновки.

Таким чином, С. К'еркегор визначив онтологію зла та добра через прив'язування її до проблеми свободи-даної та несвободи-обмеженої людської екзистенції, що поривається через трансцендентний вибір «або-або». Дійсний хри-

стиянин знаходить у цьому виборі шлях до Бога, що є точкою опори людини в бутті, проте тільки релігійна людина здатна зробити «стрибок віри», щоб знайти точку опори за межами сумніву та пізнання Бога, а отже вона по справжньо-

му вільна. У той же час у статті не досліджуються засоби «стрибка віри», а також залишається поза увагою поняття віри в екзистенції людина, а також метафізика віри. Ці проблеми варті окремого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бубер М. Проблема человека / М. Бубер // Два образа веры. – М.: ООО «Издательство АСТ», 1999. – С. 202-300
2. Кьеркегор С. Болезнь к смерти / С. Кьеркегор // Страх и трепет. – М.: Культурная революция, 2010. – С. 287-404
3. Кьеркегор С. Или – или. Фрагмент из жизни: в 2 ч. / С. Кьеркегор. – Санкт-Петербург: ТИД Амфора, 2011. – 823 с.
4. Кьеркегор С. Понятие страха / С. Кьеркегор // Страх и трепет. – М.: Культурная революция, 2010. – С. 122-284
5. Кьеркегор С. Страх и трепет / С. Кьеркегор. – М.: Культурная революция, 2010. – 488 с.
6. Онищук О. В. Концепція людської екзистенції Сьорена К'єркегора: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05 / О. В. Онищук. – Львів, 2008. – 20 с.
7. Петер П. Р. Серен Киркегор сам свидетельствующий о себе и о своей жизни / П. Р. Петер. – Урал : LTD, 1998. – 432 с.

REFERENCES

1. Buber, M. (1999). *Problema cheloveka [Human problem], Dva obraza veryi*. Moscow: Izdatelstvo AST [in Russian].
2. Kerkegor, S. (2010). *Bolezn k smerti [Illness to death]. Strah i trepet*. Moscow: Kulturnaya revolyutsiya [in Russian].
3. Kerkegor, S. (2011). *Ili – ili. Fragment iz zhizni [Or-or. Fragment of life]*. (Vols. 1-2). St. Petersburg: TID Amfora [in Russian].
4. Kerkegor, S. (2010). *Ponyatie straha [Concept of fear]. Strah i trepet*. Moscow: Kulturnaya revolyutsiya [in Russian].
5. Kerkegor, S. (2010). *Strah i trepet [Fear and awe]*. Moscow: Kulturnaya revolyutsiya [in Russian].
6. Onyshchuk, O.V. (2008). *Kontsepsiia liudskoi ekzystentsii Sorena Kierkehora [The concept of the human existence of Sjoren K'rkhegora]*. Extended abstract of candidate's thesis. Lviv [in Ukrainian].
7. Peter, P.R. (1998). *Seren Kirkegor sam svidetelstvuyuschy o sebe i o svoey zhizni [Siren Kierkegaard himself testifying about himself and his life]*. Ural: LTD [in Russian].

Ганна Іванівна Савонова

Кандидат філософських наук, старший викладач
Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
93408, Северодонецьк, вул. Гагаріна, 111

Hanna Savonova

Ph.D., lecturer
Lugansk regional Institute of postgraduate pedagogical education
111, Gagarin Str., Severodonetsk, 93408, Ukraine

Email: annsavonova31@gmail.com ORCID: 0000-0003-1790-4770

Цитування: Савонова Г. І. Онтологія добра і зла та проблема свободи вибору християнином у філософських міркуваннях С. К'єркегора / Г. І. Савонова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22, № 1. – С. 110-116.

Citation: Savonova, H.I. (2019). *Ontolohiia dobra i zla ta problema svobody vyboru khrystyianynom u filosofskykh mirkuvanniakh S. Kierkehora* [The ontology of good and evil and the problem of freedom of choice christian philosophical reasoning of S. Kierkegaard]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22(1), 110-116.

Стаття надійшла / Article arrived: 20.12.2018

Схвалено до друку / Accepted: 22.01.2019

State service policy: international experience

Abbas Aliyev, Taras Shevchenko National University of Kyiv

The article analyzes the experience of leading countries in implementing the service policy of the state (Great Britain, France, Germany, Malaysia, etc.) in order to identify effective practices for reforming state policy in the context of its service orientation. The Charter of the Citizen (UK) was adopted in 1991 and was a 10-year improvement program of the public services quality. The main principles of the Charter (standards; openness; choice; politeness and courtesy; providing services properly; efficiency and low cost) were observed.

Moreover, the «Charter on the delivery of public services» (France, 1992) is researched. It presented basic principles of work regulation of French civil service on the basis of equality, impartiality and continuity, as well as new principles of activities, as a reaction to changes in expectations and demands of the population, the emergence of consumers' new needs and requests, the need for transparency and accountability, simplicity and accessibility.

It is proved that the Services Consumer Charter for Public Services in Belgium (1993) is an example of a comprehensive program that seeks to improve the relationship between state bodies and institutions on the one hand and the population - customers and consumers (clients) of services - on the other one.

Analysis of mentioned above and other charters helps to detect the main tasks of the public service systems reforms, in particular: increasing the efficiency of public services and reducing the cost for their delivery; delivery of services to citizens of the proper quality; reduced deadlines for preparing responses to requests of citizens; conducting external audits to provide creation of a system aimed at continuous improvement; emphasis on achieving results, but their planning; better definition of work processes; improving the quality of informing citizens about public services delivery; openness and transparency of authorities activities; liberalization of licensing institutions; implementation of the «e-government».

A characteristic feature of reforming the system of public services delivery in the countries taken under consideration is detected. This is a duration of this process. The explanation of the long terms of the reforms in the sphere increasing the efficiency of the public sector lies in the complexity and scope of the set goals and objectives, and also in a large number of parties involved in the reform process. The further research of the problematic can be dealt with analysis of the state, quality, and special features of the domestic reforms dedicated to the state service policy implementation.

Keywords: *public services, reforms, efficiency, charter, delivery, quality, transparency*

Сервісна політика держави: світовий досвід

Аббас Алієв, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано досвід країн-лідерів із впровадження сервісної політики держави (Австрія, Велика Британія, Франція, Німеччина, Малайзія, Сінгапур тощо) з метою виявлення ефективних практик реформування державної політики у контексті її сервісної спрямованості. Для дослідження відібрано країни, які репрезентують дві моделі надання публічних послуг (європейська та азійська). Доведено, що обидві демонструють високий рівень якості державних послуг. Виявлено відмінні мотиваційні чинники популяризації сервісної політики у країнах, що представляють ці дві моделі. Європейська сервісна політика формувалася як відповідь на запити та потреби громадян з метою задоволення їхніх інтересів, азійська – як інструмент посилення інвестиційної привабливості. Стверджується, що у ході соціально-політичних та адміністративних реформ, які відбуваються сьогодні в Україні, вивчення прикладного досвіду сервісної політики країн, що досягли найкращих показників у її здійсненні, стане у нагоді задля коректного визначення необхідних механізмів та виділення пріоритетних принципів.

Переважно досліджуються прикладні кейси країн-членів ЄС з урахуванням євроінтеграційної стратегії України. Деталізовано нормативно-правові засади реалізації сервісної політики, виявлено характерні риси та результати практики сервісної діяльності держави у цих країнах.

З'ясовано основні досягнення країн-лідерів з прикладної імплементації сервісної політики: скорочення термінів підготовки відповідей на запити громадян; проведення зовнішнього аудиту з метою створення системи, спрямованої на постійне вдосконалення; акцент на досягнення результатів, а не їхнє планування; підвищення якості інформування громадян про надання державних послуг; відкритість та прозорість діяльності органів влади; реалізації «електронного уряду».

Ключові слова: *публічні послуги, реформи, ефективність, хартія, надання, якість, прозорість*

Сервисная политика государства: мировой опыт

Аббас Алиев, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

В статье проанализирован опыт стран-лидеров по внедрению сервисной политики государства (Австрия, Великобритания, Франция, Германия, Малайзия, Сингапур и т. д.) с целью выявления эффективных практик реформирования государственной политики в контексте ее сервисной направленности. Для исследования отобрано страны, которые представляют две модели предоставления публичных услуг (европейская и азиатская). Доказано, что обе демонстрируют высокий уровень качества государственных услуг. Выявлены отличительные мотивационные факторы популяризации сервисной политики в странах, представляющих эти две модели. Европейская сервисная политика формировалась как ответ на запросы и потребности граждан в целях удовлетворения их интересов, азиатская - как инструмент усиления инвестиционной привлекательности. Утверждается, что в ходе социально-политических и административных реформ, которые происходят сегодня в Украине, изучение прикладного опыта сервисной политики стран, достигших наилучших показателей в ее осуществлении, пригодится для корректного определения необходимых механизмов и выделение приоритетных принципов.

Преимущественно исследуются прикладные кейсы стран-членов ЕС с учетом евроинтеграционной стратегии Украины. Детализированы нормативно-правовые основы реализации сервисной политики, выявлены характерные черты и результаты практики сервисной деятельности государства в этих странах.

Выяснены основные достижения стран-лидеров по прикладной имплементации сервисной политики: сокращение сроков подготовки ответов на запросы граждан; проведения внешнего аудита с целью создания системы, направленной на постоянное совершенствование; акцент на достижение результатов, а не их планирование; повышение качества информирования граждан о предоставлении государственных услуг; открытость и прозрачность деятельности органов власти; реализации «электронного правительства».

Ключевые слова: *публичные услуги, реформы, эффективность, хартия, предоставление, качество, прозрачность*

Problem statement and its connection with important scientific or practical tasks.

A number of foreign countries have achieved impressive results in reforming the system of public services delivery. In the late 1980s, after the cardinal processes of liberalization and privatization in the economy, improving the quality of public services became one of the main priorities of transformation in the authority system and public service. It should be noted, that the forms and methods of reforms differ from country to country, taking into account the features of the state system, as well as national, cultural and historical traditions. However, the principle of orientation to the ordinary consumer of public services remained unchanged. The countries where these changes were fully implemented, had the most successful reforms.

Analysis of recent researches and publications on the topic.

There are many scientific papers devoted to the study of the essence, mechanisms and principles of state service policy (E. Ferlie [8], P. Klimushin [1], A. Maltsev [2], V. Missura [3], C. Pollitt [9]). At the same time, there is a significant lack of deep researches connected to the study of the positive experience of implementation of service policy

based on specific cases. That is why this topic of the scientific article was chosen.

The goal of the article is a systematical analysis of the experience of foreign countries in the process of state service policy implementation, and detection of leading countries in this process.

Presentation of the main research material.

The research suggests a case study of public service delivery in The UK, France, Germany, etc., as well as Singapore and Malaysia, according to the highest results achieved by these countries in the field of public service delivery. The two models (European and Asian ones) were chosen, as they demonstrate two different motivations in quality public service delivery promotion. The goal of the European model was a pure intention to improve the quality of public services in order to satisfy customers. The Asian model was driven by the necessity to attract investments to the countries. The mechanisms and principles were completely the same, yet the goals were different. Therefore, the experience of both these models could be useful for the Ukrainian public sector reforms, as it can supply the Ukrainian reformers with a ready-made toolkit for productive changes in the sphere of public service delivery. Accept for that, it could help decide

upon real motivation for such changes. Besides, the European model was chosen in the context of the Ukrainian integration into the EU.

The United Kingdom gives a successful example of how the task of providing citizens with public services and ensuring the quality of these services should be implemented. In 1991, at the initiative of the Prime Minister of Great Britain, J. Major, the country adopted the Charter of the Citizen familiar to the famous Magna Carta (1215).

The charter was a 10-year improvement program of the public services quality: their approximation to the needs and requirements of citizens of the United Kingdom. The key idea of the Charter was not inventing some new rights for citizens by politicians, yet the conscientious fulfillment of duties by public servants. However, that was the first governmental document, dedicated to the problem of public services, which defined principles, scope and specific objectives of the program. The main principles of the Citizen's Charter are:

- standards: standards are set, monitored and published, so that users can know what they can get from the state;
- openness: information about services should be complete, accurate, understandable, with a clear indication of who is responsible for the delivery of a particular service, how these services are provided and what is their value;
- choice: the choice of service should be provided wherever it is possible, and implemented in agreement with the users;
- politeness and courtesy: services must be accessible to all the citizens equally, and civil servants must pin up cards to their clothes with their names and surnames;
- providing services properly: otherwise state employees must explain the logic of their actions to users or apologize; a clear procedure for appealing against their actions also must be established;
- efficiency and low cost: the delivery of services should not go beyond budget allocations and demonstrate the best balance between the quality of the service and its price [5].

After the adoption of the general charter, the government developed special ones. Among them there were:

- Patient charter;
- Taxpayer charter;
- Donor charter;
- Students' parents charter;
- Victims of crime charter.

The results of the implementation of these charters can be presented as follows:

- all charters record the standards applied in the delivery of a specific service, and ways to appeal against the actions of public servants;
  - each charter is a subject of permanent improvement;
  - updated versions are published annually;
  - the charters contribute to enhancing the transparency and openness of public institutions, making service providers directly and personally accountable to their clients;
  - anonymity of officials contacting directly with citizens was eliminated; nowadays service consumers know the names of employees conducting the delivery of each specific service;
  - majority of government agencies regularly conduct surveys of their clients and publish the results; some departments even organize "door-to-door" campaigns in order to learn the opinion of citizens about their activities in the delivery of services directly;
  - in order to reduce the time for consideration of complaints, the relevant rules were revised, the procedures for awarding compensation were simplified, greater impartiality was reached in adjudicating complaints, for example, through the usage of independent judges;
  - inspection instances of some public institutions, for example, the police, schools, prisons, courts, etc., began to be completed with ordinary citizens;
  - a system of awarding civil servants, known as Charter Marks was implemented: according to this system, employees of the most basic structures who are located at the micro level of service delivery are rewarded (schools, hospitals, social services);
  - a new bonus system for top managers was also introduced, associating their remuneration with the delivery of cost-effective and efficient services [4].
- The development of a charters system followed the need to study the level of satisfaction of consumers of public services, which today should be considered as the basis for assessing the achievements of the public service organization, measuring the effectiveness of public administration. At the same time, the emphasis began to shift from the initial development of the «entry» standards (for example, how much time patients have to wait for hospitalization) to the «exit» standards (for example, the level of education received by students).
- The charter policy was continued by all of the subsequent governments. By the way, the government of T. Blair gave the Charter of Citizens a new name -

“Service - first and foremost”. In 1998, a new charters program was adopted. Its goal was to improve the delivery of public services based on achieved in previous years results. New program features dealt with the focus on responsiveness, quality, efficiency, and an inter-agency approach. As noted in 2002 by T. Blair, the first term of his office in power, was devoted to the creation of a reliable economic bases for reforming the system of public services. When this goal was achieved, the modernization of public services became key task of the whole complex of problems facing the British government [11].

In 1992, the Council of Ministers of France adopted the «Charter on the delivery of public services», which presented basic principles of activity regulation of French civil service on the basis of equality, impartiality and continuity, as well as new principles of activities, as a reaction to changes in expectations and demands of the population, the emergence of consumers' new needs and requests, the need for transparency and accountability, simplicity and accessibility.

The Services Consumer Charter for Public Services in Belgium (1993) is an example of a comprehensive program that seeks to improve the relationship between state bodies and institutions on the one hand and the population - customers and consumers (clients) of services - on the other one.

In 1993, Portugal adopted the «Charter of Quality of Public Services», which extended to all services of the central government and municipal authorities. The basic principles declared by this document dealt with the accountability of the commissioners for services delivery to individuals, transparency of these procedures, citizens' participation in competitions, etc.

Analysis of these charters helps to detect the main tasks of the public service systems reforms, in particular:

- increasing the efficiency of public services and reducing the cost of their delivery;
- delivery of proper quality services to citizens;
- reduced deadlines for preparing responses to citizens' requests;
- conducting of external audits to provide creation of a system aimed at continuous improvement;
- emphasis on achieving results, not their planning;
- better definition of work processes;
- improving the quality of citizens informing on available public services;

- openness and transparency of public institutions activities;

- liberalization of licensing institutions;
- implementation of the «e-government» [7].

The charters also contained a description of services, standards, which applied in delivery of one or another services; criteria for assessing the quality of services, mechanisms for appealing actions of civil servants. At the same time, in the process of conducting reforms in Western European countries the system of awarding public servants for effective work was introduced.

The tasks of optimizing the delivery of public services were solved with the usage of such tools as the creation of integrated services delivery centers working on the principle of a «single window»; the transition to the delivery of public services in electronic form, the creation of call centers and contact centers for the organization of interaction with citizens, the creation of mobile public service offices, etc.

It should be noted that the most complete classification of the public services spectrum is developed in Germany. Federal public services (≈400 subtypes) are classified into 8 types according to the content, and 73% of the total number of services belong only to the three of them, namely: collection, processing and providing general and specialized information, processing applications and appeals to the public authorities, as well as provision assistance in obtaining various forms of financial assistance, participation in contests, and grants receiving, etc.

In Austria there is a General Law on the administrative procedure, in Estonia - a number of laws on the administrative procedure, in Poland - the Code of Administrative Procedure, according to which the needs of the population in services are satisfied either by providing appropriate services by the authorities themselves, or by means of concluding agreements on their delivery with private contractors [6].

In most of the new EU member states (Latvia, Czech Republic, Hungary) the laws «On Local Authorities» were adopted and are in force, according to them, local self-government bodies have the right to solve the problems and respond the needs of the local people independently, as well as through organization and financing of processes and procedures for the delivery of municipal services.

For example, according to the Law of Latvia «On local authorities», one of the main functions is to deliver high-quality municipal services to the

population, and the legislation of most EU countries delineates municipal services according to the two criteria: mandatory and optional ones. At the same time, bodies of self-government have the right to decide on issues concerning providing and financing services that are not stipulated by law. Therefore, in Poland municipalities meet the needs of the local population through the delivery of certain services at the local level (transport service, exportation, rubbish, etc.) or enter into agreements regarding providing these services by private contractors.

In Singapore, in 1995, the government adopted the program «Public Service in the 21st Century» (PS21). According to it, a number of changes in the delivery of public services was held. So, every ministry / agency in Singapore has own quality manager, who is always available to consumers and their complaints. In 2004, the «No Wrong Door» program was adopted, which obliges all agencies to have contacts with other agencies, so that citizens do not have to turn from one agency to another one in the search for answers to their questions. Receiving the services of each executive body consumers estimate time spent on receiving a service, filling different forms, etc. This motivates agencies to analyze critically this information and encourages them to reduce operations to minimum.

To establish a stable level of service quality in all the agencies, guidelines for the delivery of services, such as service standards, feedback and communication with the society, consultations and others were developed. Each agency should meet the requirements of the standards. Standards should be audited and reviewed regularly to ensure that they are maintained at a high level. The society is constantly interviewed in order to determine its perception of the level of services delivered by various agencies.

Since 2003, in Singapore an annual award for high-quality public services – “Star Service Awards” has been awarded to officials who regularly show outstanding results in public services delivery.

An electronic resource of the Singapore government through which citizens could get know the categories of available e-services was launched in 1999 [10]. Then, during 2000-2006, there was a preparation for the launch of e-government services. The launch was conducted within the framework of the program iGov2010, in 2006-2010. Within it more than 50 public agencies were introduced. For business and citizens, more than 1,600 online services are available on the Singapore Governmental portal (<http://www.gov.sg>).

A survey of 2,800 respondents at the end of the eGov2010 program showed that 9 out of 10 Singapore citizens were satisfied with the work of e-government services and 93% were ready to recommend using them for interaction with public agencies [10].

In Malaysia since the early 80's there were reforms carried out within the framework of modernization of the system of public administration and public service delivery. Much attention was paid to the creation of necessary regulatory and legal framework regulating service activities, and in 1993 the government adopted a Service Charter. Reforms on improving the quality of public services in Malaysia were held by an Administrative modernization and management planning department formed as an Office of the Prime Minister. Its main task is to carry out administrative reforms in order to increase quality of public services and public administration performance. To do this, special guideline was developed («Circulars on the development of administration»). It described in detail the steps that must be taken by public organizations to improve the quality of their services.

To promote the achievement of high results in this area, a developed system of incentives was implemented in Malaysia. It became a basis on which quality awards are awarded at different levels of management. The most important among them is the «Prime Minister's Quality Award», which means recognition of high quality level of services for public and private organizations. As in other countries, in Malaysia, there were reforms related to the implementation of the «e-government» and the system of e-public services. Its introduction was conducted by MAMPU, which task was not only an organization of effective internal and interdepartmental interaction, but also aimed at simplifying the on-line access of entrepreneurs and citizens to public services. Several pilot projects on the delivery of services through the Internet were initiated: registration of cars, issuance of driver's licenses; payment for utilities; information provided by the Ministry of Health; implementation of government procurement; electronic labor exchange. Measures applied in this area are included in the five-year development plan of the country and the Malaysian Strategic Plan «Perspective 2020».

Conclusions and prospects for further researches.

The analysis of the mentioned above information makes it possible to understand that the experience of developed, socially

responsible countries of the West Europe and Asia clearly demonstrates that managerial activity of bureaucracy will be effective only when it is conducted on the grounds of conceptually newest knowledge of man, society and state, principles and patterns of their development, modern organizational innovations, innovative management technologies, organizational mechanisms and tools, opportunities and potential of modern information and computer technologies usage in the processes of governance and collaboration with the population, etc.

When carrying out the reforms in the sphere of public services delivery the modernization of the infrastructure of the public services delivery system was started to achieve sustainable outcomes. It included the creation of a network of organizations and institutions in the form of service centers for the population facilitating the process of delivery

of public services on a one-stop-shop basis, creation of public service web portals, provision of consultations and training for both civil servants and services consumers.

A characteristic feature of reforming the system of public services delivery in the countries taken under consideration is duration of this process. For example, the Citizens Charter (UK) was designed for 10 years, but the improvement of the individual components of this system continues until now. The explanation of the long terms of the reforms in the sphere increasing the efficiency of the public sector lies in the complexity and scope of the set goals and objectives, and also in a large number of parties involved in the reform process. The further research of the problematic can be connected with an analysis of the status, quality, and special features of the domestic reforms dedicated to the state service policy implementation.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Клімушин П., Спасібов Д. Концепція сервісно орієнтованої держави в контексті модернізації публічного управління. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-2/doc/1/03.pdf>.
2. Мальцев А. Клиентоориентированный подход в бизнесе и в государственном (муниципальном) управлении. Власть. 2011. № 10. С. 24-29.
3. Місюра В. Сучасні напрями формування та реалізації соціально орієнтованої сервісної політики держави. – Режим доступу: file:///C:/Users/dell%2015z/Downloads/znpnadu_2015_2_11.pdf.
4. Реформа государственного управления: международный опыт. Отв. ред. Ник Мэннинг, Нил Парисон. М., 2003.
5. Садлер Дж. Повышение качества государственных услуг: опыт Великобритании. – Режим доступу: http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/10_3_00.htm.
6. Скороход О.П. Надання послуг населенню органами місцевого самоврядування як пріоритет діяльності місцевої громади. Стратег. пріоритети. 2010. No1. С. 41-46.
7. Фурщик М. А., Кураш А. П. Влияние технологий государственного управления на экономическое развитие. Менеджмент и бизнес-администрирование. 2010. №2. С. 36–47.
8. Ferlie E. The New Public Management in Action. Oxford, Oxford University Press, 1996. 298 p.
9. Pollitt C. Public Management Reform: A Comparative Analysis. Oxford, Oxford University Press, 2000. 392 p.
10. Public service reforms in Singapore. – Access: www.sce.gov.sg/pdfs/printouts.
11. Reforming our public services: principles into practice. March 2002. – Access: <http://www.cabinetoffice.gov.uk>

REFERENCES

1. Klimushyn P., Spasibov D. (2017). *Kontseptsiia servisno oriientovanoi derzhavy v konteksti modernizatsii publichnogo upravlinnia [The concept of a service-oriented state in the context of modernizing public administration]*. Available at <<http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-2/doc/1/03.pdf>>.
2. Maltsev A. (2011). *Klyentooryentyrovannyy podkhod v byznese y v hosudarstvennom (munytsypalnom) upravlenyy [Customer-oriented approach in business and in state (municipal) management]*. *Vlast*. № 10. S. 24-29.
3. Misiura V (2015). *Suchasni napriamy formuvannia ta realizatsii sotsialno oriientovanoi servisnoi polityky derzhavy [Modern directions of formation and realization of socially oriented service policy of the state]*. Available at <file:///C:/Users/dell%2015z/Downloads/znpnadu_2015_2_11.pdf>.
4. *Reforma hosudarstvennoho upravleniya: mezhdunarodnyi opyt [Reform of public administration: international experience]* (2003). Отв. ред. Ник Мэннинг, Нил Парисон. М.
5. Sadler Dzh. (1999). *Povyshenye kachestva hosudarstvennykh usluh: opyt Velykobrytanyy [Improving the quality of public services: the UK experience]*. Available at <http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/10_3_00.htm>.
6. Skorokhod O.P. (2010). *Nadannia posluh naselenniu orhanamy mistsevoho samovriaduvannia yak priorytet diialnosti mistsevoi hromady [Providing services to the population by local government bodies as a priority of the local community activity]*. *Strateh. priorytety*. No1. S. 41-46.

7. Furshchuk M. A., Kurash A. P. (2010). Vlyanye tekhnolohyi hosudarstvennogo upravleniya na ekonomycheskoe razvytye [The Impact of Public Administration Technologies on Economic Development]. *Menedzhment y byznes-admystryrovanye*. №2. S. 36–47.
8. Ferlie E. (1996). *The New Public Management in Action*. Oxford, Oxford University Press.
9. Pollitt C. (2000). *Public Management Reform: A Comparative Analysis*. Oxford, Oxford University Press.
10. *Public service reforms in Singapore*. Available at <www.sce.gov.sg/pdfs/printouts>.
11. *Reforming our public services: principles into practice* (2002). Available at <<http://www.cabinetoffice.gov.uk>>.

Алієв Аббас Мамед огли

Аспірант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
01601, Київ, вул. Володимирська, 60**Aliyev Abbas**

Postgraduate Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska Str., 01601, Kyiv, UkraineEmail: aliyev_abbas@ukr.net ORCID: 0000-0002-4980-7492

Цитування: Aliyev A. State service policy: international experience / A. Aliyev // Scientific and theoretical almanac «Grani». – 2019. – Vol. 22, № 1. – P. 20-28.

Citation: Aliyev, A. (2019). State service policy: international experience. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22(1), 20-28.

Стаття надійшла / Article arrived: 23.12.2018

Схвалено до друку / Accepted: 24.01.2019